

MUSTAFA AYATAÇ

Peygamberler Şehri

URFA

Institut kurde de Paris

Peygamberler Şehri
URFA

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

MUSTAFA AYATAÇ

Peygamberler Şehri

URFA

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ ve SANAT YAYINLARI
Bölge, Şehir ve Semt Monografileri Dizisi : 1

Yayınlayan ve Yöneten :
Nezih BAŞGELEN

Institut kurde de Paris

Dizgi - Baskı : Başaran Matbaası
İstanbul — 1988

İÇİNDEKİLER

Efsaneler Diyarı Urfa ve Düşündürdükleri / N. Başgelen	VII
Urfa Hakkında Bir Kaynakça Denemesi / N. Başgelen	IX
Tarih Sayfalarında Urfa	5
Önsöz	9
Giriş	15
Urfa'nın Geleneksel Tarihi Mitosu ve Antik Değeri	25
Urfa'nın Kısa Tarihi ve Genel Kültürü	41
Urfa'da Sanat ve Edebiyat	57
Urfa'da Musiki ve Folklor	81
Urfa'da Çivi Yazılı Tabletler - Mozaik Sanatı ve Hattatlık	91
Urfa'da Taş Mimari Sanatı ve Tarihi Yapılar	97
Urfa'da Camii, Medrese ve Türbeler	101
Urfa'da Hanlar, Hamamlar, Köprüler ve Surlar	105
Urfa'nın Taş Evleri	111
Urfa'da Taş İşçiliğinin Geleneği ve Yorumu	115
Sonsöz	123
Resumée	125
Summary	131
Bibliyografya	135
Dizin	137

Institut kurde de Paris

EFSANELER DİYARI URFA VE DÜSÜNDÜRDÜKLERİ

Nezih BAŞGELEN

1836 - 1839 yılları arasında askeri uzman ve danışman olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzbaşı olarak görev yapan Prusyalı ünlü Feldmareşal H. von Moltke, Toros Ordusunda bulunduğu bir yılı aşkın süre içinde Fırat ve Dicle havzasının en ücra yerlerine kadar gezme ve inceleme fırsatı bulmuştur. Bu yöreden yazdığı Nisan 1838 ve Ocak 1839 tarihli mektuplarında verdiği bilgiler (1), Urfa'nın 19. yüzyılın ilk yarısında bile Batı kaynaklarınca ne denli iyi tanındığını göstermektedir.

Özellikle 1850'lerden başlayarak sayıları hızla artan Urfa ile ilgili yabancı dillerdeki makale ve kitaplar; bugün zengin bir kitaplık oluşturacak bir sayıya ulaşmıştır.

Bu denli önemli geçmişine ve anıtlarına karşın Urfa'nın bugüne kadar yurdumuzdaki yazılı kaynaklar çerçevesinde yeterince ele alınmadığı görülür. 1967 ve 1973 il yıllıkları ve tarihi konusunda Işıltan (1960) ve Demirkent'in (1974) önemli incelemeleri dışında kenti tüm özellikleri ile ele alan monografik toplu bir çalışmanın yapılmadığı dikkati çekmektedir.

Örneğin M. Ö. 132 ile M. S. 216 yılları arasında bölge tarihinde etkin rol oynayan, Urfa'da kurulmuş Osrhoene Krallığı ile ilgili kapsamlı çalışmanın yayınlanması üzerinden yüzyıl geç-

(1) H. von Moltke, *Türkiye Mektupları*, (cev. H. Örs), İstanbul, 1969.

mesine rağmen Türkçe'de, bu krallık ve Urfa bölgesindeki anıtları ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır (2).

Dinler tarihi açısından da Urfa'nın Yakındoğu'daki en önemli merkezlerden biri olduğu görülmektedir. Hz. İbrahim ile Nemrut, Halilürrahman ve Aynizeliha Gölleri, Hz. Eyüp, İsa'nın Kutsal Mendili ve Mektubu hakkındaki efsaneler yüzyıllar boyu dilden dile söylenmiş ve yurdumuzda halk arasında da oldukça yayılmıştır. Fakat ne yazık ki bu efsaneler ve bunlarla ilgili Urfa'daki eserler de bizde bir esere konu olmamışlardır. Oysa yalnızca Abgar Efsanesi üzerine cilt cilt kitaplar ve incelemeler yayınladığı dikkati çekmektedir. İsa'nın Abgar'a yazdığına inanılan ve Batı'da uğur getirici muska olarak kabul edilen mektubun metni, Urfa yakınlarında Kırk Mağara denilen yerde bulunmaktadır (3). Bugün adeta Urfa'nın simgelerinden biri haline gelen, halk arasında mancınık olarak anılan kaledeki çift sütun hakkında bile sağlıklı ve doğru bilgilerin yayınlanmadığı görülmektedir.

Bu durum yurdumuzdaki pekçok tarihi yerleşimler için de söz konusudur. Bu açıdan insanımızın sık sık dile getirdiği bir gerçek de yurdumuzun pek çok yöresinin, eski eserlerinin ve anıtlarının bizden çok yabancılar tarafından, çok daha iyi bilindiğidir. Bu gerçeklerden yola çıkarak beşinci yılını dolduran Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın bir dizisini de «Bölge, Şehir ve Semt Monografileri»ne ayırmayı uygun bulduk.

Dizimizin ilk eseri ressam Mustafa Ayataç'ın doğup büyüdüğü Urfa ile ilgili eseridir. Eser, bilimsel açıdan bazı yetersizlikleri ve eksikleri olmasına karşın Urfa ile ilgili geniş kapsamlı bir monografi denemesidir. Ayataç, ressam olarak eserlerinde Urfa'nın yerel özelliklerini, tarihi, mitolojik ve etnografik

(2) Von Gutschmid, A., *Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osroene*, 1887.

(3) Von Oppenheim - F. Hiller von Gaertingen, «Höhleninschrift von Edessa mit dem Briefe Jesu an Abgar» *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Nissenschaften*, 1914.

değerlerini yansıtmaya özen gösteren bir sanatçıdır. Bunun yanı sıra çağlar boyu Urfa'yı Urfa yapan tarihi çevre değerlerinin yitip gitmemesi için çabalar göstermiş ve bu konuda iki kitapçık da yayınlamıştır. Bu konuda hepimizin, yaşadığımız yerlerin geçmişine göstermemiz gereken duyarlılığı eserin bütününde izleyebilirsiniz.

80'lerin Türkiye'sinde yerel yönetimlerdeki gelişmeler, tarihi ve doğal çevrelerin korunmasında ortaya çıkan sorunlar, yerel monografilerin önemini ve gerekliliğini bir kat daha ortaya koymaktadır. Özellikle bu durum, Güneydoğu Anadolu Projesi içinde Urfa'yı daha da yakından ilgilendirmektedir.

Bugün dahi Urfa'da pek çok yıkıma ve yozlaşmaya neden olan sınırlı nüfus artışı, GAP projesinin tümüyle uygulanmaya başladığında bir patlamaya dönüşecek ve bunun etkileri Urfa'yı oldukça etkileyecektir. Bu durumdan hiç olmazsa ayaktaki eserlerin kurtarılması için bugünden önlem almak gerekmektedir. 1980 sonrasındaki imar çalışmalarında şehir pek çok karakteristik özelliklerini yitirmiştir. Örneğin Ulucami'den Hâşimiye Meydanı arasında açılan 12 Eylül Caddesi, 1. grup çok sayıda sivil mimarlık eserlerinin yok olmasına neden olmuştur. Buna koşut Divanyolu Caddesi'nin genişletilmesi sırasında da koruma altındaki pek çok yapının yıkılması üzüntü vericidir. Bu tip yıkımların sayısı ise gün geçtikçe artmaktadır.

Institut kurde de Paris

URFA HAKKINDA BİR KAYNAKÇA DENEMESİ

Nezih BAŞGELEN

İleride daha kapsamlı incelemelere temel olması amacıyla Urfa ile ilgili makale ve kitaplardan seçilmiş bir kaynakça denemesi ilişikte yer almaktadır. Direkt Urfa ile ilgili bu çalışmalar tarih sırası ile ele alınmıştır.

- Bayer, T.S., *Historia Osrhoene et Edessena, ex numis illustrata*, 1734
- Allemand-Lavignerie, C.M., *Essai historique sur l'ecole chretienne d'Edesse*, 1850
- Texier, C.E.M., 'La Ville et les monuments d'Edesse' *Revue americaine et orientale*, 1859, 326 - 354
- Lipsius, R.A., *Die Edessenische Abgar-Sage kritisch untersucht*, 1880
- Arewean, A., *Urfa Tarihi (ermenice)*, 1881
- Matthes, K.C.A., *Die edessenische Abgarsage*, 1882
- Sachau, C.E., 'Edessenische Inschriften', *ZDMG XXXVI*, 1882
- Renan, J.E., 'Deux monuments epigraphiques d'Edesse' *JA 8 Ser. i* 1883, 246
- Hilgenfeld, A., *Bardesanes, der letzte Gnostiker*, 1884
- von Gutschmid, A., 'Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osroene', 1887
- Tixeront, L., *Les Origines de l'eglise d'Edesse et la legende d'Abgar*, 1888
- Cumont, F.V.M., 'Le Culte de Mithra a Edessa' *Rev. arch. 3 Ser. XII*, 1888, 95
- Martin, J.P., *Les Origines de l'Église d'Édesse et des églises syriennes*, 1889.

- Duval, R., *Histoire politique, religieuse et litteraire d'Edesse jusqu'a la premiere croisade*, 1892
- Hallier, L., *Untersuchungen über die edessenische Chronik*, 1892.
- Pomjalovskij, J., *Das Leben unseres verewigten Vaters Theodor, Erzbischofs von Edessa*, 1892
- von Dobschütz, E., «Die confessionellen Verhältnisse in Edessa unter der Araberherrschaft...» *ZWT* XLI, 1898, 364.
- von Dobschütz «Der Briefwechsel zwischen Abgar und Jesus», *ZWT* XLIII, 1900, 422
- «Der Briefwechsel zwischen Abgar und Jesus», *ZWT* XLII, 1900, 422
- Nöldeke, T., «Über einige Edessenische Märtyrerakten», *Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen und schulmänner*, 1901, 13.
- Brooks, E.W., «The Chronological Canon of James of Edessa» *ZDMG* LII, 1899, 261.
- Baumstrak, A., «Das Todesjahr der edessenischen Märtyrer Guria undshamona» *Atti del Ilo Congresso internazionale di Archeologia cristiana tenuto in ...* 1900, 1902, 23
- Baumstrak, A., «Bruchstücke eines Taufsymbols der Euphratesia oder Osrhoëne» *OC* III, 1903, 208.
- Baumstrak, A., «Vorjustinianische kirchliche Bautein in Edessa» *OC* IV, 1904, 164
- Euting, J., «Notulae epigraphicae 1. Mosaique syrienne d'Ourfah», *Florilegium Ou Recueil de travaux d'érudition dédié à ... de Vogüé*, 1909, 231
- von Oppenheim - F. Hiller von Gaertingen, «Höhleninschrift von Edessa mit dem Briefe Jesu an Abgar» *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1914, 817
- Drioton, E., «Un Apocryphe anti-ariens: la version copte de la correspondance d'Abgar roi d'Édesse avec Notre-Seigneur», *ROC*₂ Ser. x, 1915-7, 306, 337.
- Haase, F., «Die Abfassungszeit der Edessenischen Chronik», *OC* N. S. vii-viii, 1918, 88.
- Chabot, J.B. «Édesse pendant la première croisade», *CRAI*, 1918, 431.
- Nau, F., «Une inscription grecque d'Édesse: la lettre de N.-S.-J.-C. à Abgar», *ROC*₃ Ser. i (xxi), 1918-9, 217.
- Grébaut, S., «Les Relations entre Abgar et Jésus, texte éthiopien», *ROC*₃ Ser. i (xxi), 1918-9, 73, 190, 253.

- Brukitt, F.C., *Euphemia and the Goth with the Acts of martyrdom of the Confessors of Édesse*, 1919.
- Picard, C., 'Un Texte nouveau de la correspondance entre Abgar d'Osrhoène et Jésus-Christ', *Bull. corr. hell.* xlv, 1920, 41.
- Laurent, J., *Des Grecs aux Croisés; étude sur l'histoire d'Édesse entre 1071 et 1098*, *Byzantion*, 1924, I, 367 v.dd. ;
- Runciman, J.C.S., 'Some Remarks on the Image of Edessa', *Cambridge Historical Journal* iii, 1929-31, 238.
- Hayes, E.R., *L'école d'Édesse*, 1930.
- Honigmann, E., 'Urfa keilschriftlich nachweisbar?' *ZA* v (xxxix), 1930, 301.
- Schaefer, H.H., 'Bardesanes von Edessa in der Überlieferung der griechischen und der syrischen Kirche', *Zeitschrift für Kirchengeschichte* li, 1932, 21.
- Myslivec, J., 'Die Abgaros-Legende auf einer Ikone des XVII Jhdts.', *Seminarium Kondakovianum* V, 1932, 190.
- Rücker, A., 'Aus der Geschichte der jakobitischen Kirche von Edessa in der Zeit der Kreuzfahrer', *OC*, Ser. x (xxxii), 1935, 124.
- Bellinger, A.R., and C.B. Welles, 'A Third-Century Contract of Sale from Edessa in Osrhoene', *YCS* v, 1935, 93.
- Torrey, C.C., 'A Syriac Parchement from Edessa of the Year 243 A.D.', *ZS* x, 1935, 33.
- Gabriel, A., *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale* (Paris, 1940)
- İnan, M., 'Urfa'da Ziyaret Yerleri' *Halk Bilgisi Haberleri*, C.9 s. 99 İst. 1940
- Schneider, A.M., 'Die Kathedrale von Edessa', *OC*, Ser. xiv (xxxvi), 1941, 161.
- Vasiliev, 'The Life of St. Theodore of Edessa', *Byzantion* xvi, 1942-3, 165.
- Fırat, K., *Urfa Kahramanları*, 1944
- Kürçüoğlu, K.E., *Urfa Ağzı*, 1945
- Vööbus, A., *A letter of Ephrem to the Mountaineers*, 1947.
- Abd al-Masih, Y., 'An unedited Bohairic letter of Abgar', *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire* xlv, 1947, 65.
- Dupont-Sommer, A., 'Une Hymne syriaque sur la Cathédrale d'Édesse', *Cah. arch.* ii, 1947, 29.

- Monneret de Villard, U., 'La Fierà di Batnae e la traslazione di S. Toraso a Edessa', *Rendic. Lincei, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, 8 Ser. vi, 1951, 77.
- Atakurt, M., *Urfa Folklorundan Bir Demet*, 1951
- Segal, J.B., 'Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa', *AS* iii, 1953, 97.
- Leroy, J., 'Mosaiques funéraires d'Édesse', *Syria* xxxiv, 1957, 306.
- Segal, J.B., 'New Syriac Inscriptions from Edessa', *BSOAS* xxii, 1959, 23.
- Leroy, J., 'Nouvelles découvertes archéologiques relatives à Édesse', *Syria* xxxviii, 1961, 159.
- Weitzmann, K., 'The Mandylion and Constantine Porphyrogenetos', *Cah. arch.* xi, 1960, 163.
- Klijin, A.F.J., *Edessa; de Stad van de Apostel Thomas ...*, 1962.
- Thomson, R.W., 'An Eighth-century Melkite Colophon from Edessa', *JTS N.S.* xiii, 1962, 249.
- Gibson, J.C.L., 'From Qumran to Edessa: or the Aramaic Speaking Church before and after 70 A.D.', *Annual of the Leeds University Oriental Society* V, 1963-5, 24.
- Eren, M.Ş., *Urfa'da Türk Camileri*, İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Böl. Mez. Tezi. 1966
- Drijvers, H.J.W., *Bardaisan of Edessa*, 1966.
- Drijvers, H.J.W., 'Quq and the Quqites. An Unknown sect in Edessa in the Second Century A.D.', *Numen* xiv, 1967, 104.
- *Urfa İl Yıllığı*, 1967.
- Devos, P., 'Égérie à Édesse. S. Thomas l'Apôtre; le roi Abgar', *Anal. Boll.* lxxxv, 1967, 381.
- Naster, P., 'Les Monnaies d'Édesse révèlent-elles un Dieu 'Elu?'', *Revue belge de Numismatique* cxiv, 1968, 5.
- Bengisu, M., *Urfa İlinin Coğrafyası*, 1968
- İpek, A.N., *Şiirlerde Urfa*, 1969.
- Segal, J.B., *Edesse «Blessed City»*, 1970
- Rastgeldi, S., *Edesse*, 1971
- Yücel, E., 'Urfa, A Cultural Center of the South-East', *T.T.O.K Belleteni*, 29/307, 1971
- *Urfa İl Yıllığı*, 1973
- Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1098-1118*, 1974
- Öztan, G., *Urfa İklimi*, 1974

- Hellenkemper, H., **Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien**, 1976.
- Gray, E.L., «**Judas (Thaddaues) and Edessa**» *Illustrator*, IV, 2, 1978, 62.
- Ayataç, M., **Urfa, Antik yapısını kurtarmak için rapor**, 1981
- Ergin, M.E., **Urfa Ağzı Sözlüğü**, 1982

KISALTMALAR :

Anal. Boll.	Analecta Bollandiana
AS	Anatolian Studies
Bull. Corr. Hell.	Bulletin de correspondance hellenique
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
Cah. arc.	Cahiers archeologiques
CRAI	Academie des Inscriptions et Belles-Lettres
JTS	Journal of Theological Studies
OC	Oriens Christianus
Rev. arch.	Revue archeologique
ROC	Revue de L'Orient chretien
YCS	Yale Classical Studies
ZA	Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen morgenlandischen Gesellschaft
ZS	Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete
ZWT	Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie

Institut kurde de Paris

ŞEHR-İ RUHA'dır BU

*Bilâ-dı hâyr-ı Halkillâh Şehr'i RUHA'dır bu
Zülâl-i müciz-i cari makam-ül Enbiyadır bu*

*Hicaz-ı Kudsiden gayri makamlardan ulâdır bu
Letâfette zerafette müzeyyen âilküşadır bu*

*Bu mevlüd-ü Halilallah bu cedd-ül Enbiya'dır bu
Halil'e ateşi berden selâm eden RUHA'dır bu*

N Â B İ

URFA ŞEHRİ'dir BU

*Allah'ın yarattığı hayırlı belde URFA Şehridir bu
Olagelen mucizenin yüce sahibi Peygamber makamıdır bu.*

*Kutsal Hicaz'dan başka makamlardan yücedir bu
Güzellikte incelikte süslü gönül açandır bu.*

*Bu Allah Sevgilisinin doğduğu yer Peygamber atasıdır bu.
Halil'e soğuk ateşten selâm eden URFA'dır bu.*

N Â B İ

URFA'LI URFA (Urha)'yı HATIRLA

Çağlar ötesinde kalan,
antik şehir URHA,
REHA, RUHA,
bugünkü URFA.....
Her geçen gün
tarihi kutsal güzelliğin
birer birer yitiyor.....

Kulak ver dinle,
UR'un ORFE'si «müzik tanrıçası»
sazını çalarak
sana sesleniyor,
taa uzaklardan
antik şehir URFA için.....
— O'nu yıkma! Yıkma O'nu!
Tarihten sana kalan
değerlerini koru
O'nu sev diyor.....

Bak
URHA'yı anımsatarak
URFA için daha neler söylüyor,
kulak ver dinle diyor.....
— NEMRUD gibi olma
URFA'nın TAŞ'ının antik yapısını
dönüştürme betona, brikete
ulaştır O'nu gene
HALİL İBRAHİM'in
zengin bereketine.....

Sevgili URFA'lı
göster dünyaya kendini
URFA'nın uygarlık tarihini
ışık saçan ilmini,
irfanını ve sanatını.....
parlak günlerindeki
coşku dolu güzelliğini.....

«1950 yılına dek kendine özgü geleneğinde —atalarımızdan bize miras kalmış maddi, manevi kültürel ve sanatsal her yönüyle— örf ve adetleriyle zengin estetiksel TAŞ MİMARİ görünümünü koruyan, taş cumbalı, demir süslemeli ÇARDAKLI EVLERİ, AYN-I ZELİHA ve HALİL İBRAHİM'in Kutusal Balıklı Gölleri ve daha bir çok antik kalıntıları, çeşitli üzüm bağları, nar, fıstık, melesir ve kokulu gül (Muhammediye gülü), karanfil bahçeleriyle mamur şehir URFA'da geçen çocukluğumu anımsıyorum.

Ve şimdi soruyorum : Bu MÜZE ŞEHİR'de onlardan bugüne görülecek ne kaldı?

.....

Kırık, dökük birkaç şey;
Onlar da artık can çekmektedir.»

Mustafa AYATAÇ

Institut kurde de Paris

TARİH SAYFALARINDA URFA

«Ünlü tarihçi ve bilim adamlarının yazılarından seçmeler»

Ay Tanrısı SİN mabedinin yer aldığı HARRAN şehri bu bölgede önemli bir yer tutmaktadır. Bugün aynı adı taşıyan, BALİŞU şehrinin kıyısında bulunmaktadır. M.Ö. 2600 yılında GUDEA tarafından İBLA adıyla kurulmuştur. Yine URŞU şehri (bugünkü URFA) aynı ovada bulunmaktadır.

Eckhard UNGER

Fırat'tan şark'a şimali Suriye'den gelen yol üzerindeki EDES-SA (şimdiki URFA) şehri, Hıristiyanlık ve Suriye medeniyeti tarihinde müstesna bir ehemmiyete haizdir. EDES hakimi ABGAR IX. (179-216) hükümdarlar arasında en evvel hıristiyanlığı kabul eden biri olup, hıristiyan menkıbesi, bunun İSA Peygamber zamanında yaşadığını yazıyor. EDES eski Suriye medeniyetinin mühim bir ocağı ve Süryani yazısının neş'et ettiği bir yerdir, burada V. asırda «İran Teoloji Mektebi» ismi verilen bir mezhep inkişaf edip, İran'da hıristiyanlığın yayılmasına ve kuvvetlenmesine çok tesir etmiştir.

Zaman itibarıyla bundan önce EDES'ten Süryani muharrir BARDEŞAN (155-122) zuhur etmiştir.

Prof. Dr. R. BARTHOLD

Prof. Dr. M. Fuad KÖPRÜLÜ

Hıristiyan, Helenistik, İbrani ve Baal mezhebinin baziliklerinde, Mitra dininin ateş tapınağında ve Camii'de benzer bir ruhaniliği belirten bir şey vardır: MAĞARA DUYGUSU.

Bu kültürün sanat merkezi kesin olarak EDESSA, NİSİBİS, AMİDA şehirleri üçgeni içindeydi.

Oswald SPENGLER

..... ERNEST RENAN'a göre, Süryani dilinin kurallarını ilk defa arayan URFA'lı YAKUB'dur.

Clément HUART

URFA (Edessa) II. - X. yüzyıl arasında bölgenin önde gelen başlıca önemli medeniyet merkezlerindendi.

MEYDAN LAROUSSE

Müslümanlar, Mısır, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu aldıkları zaman eski kültürlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Daha önce MS. 270 yılında kurulmuş olan Antakya, MS. 320 yılında faaliyete geçen Nusaybin ve MS. 360 yılında ilim merkezi haline gelen URFA (Ruha) okulundaki Kültür kalıntılarıyla ilgilendiler....

Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU

İran Medresesi diye bilinen URFA MEDRESESİ'ni 360 senesinde İran'lılar kurmuştur. Yunanca öğretmek istiyorlardı. Epey bir zaman sonra ARİSTO mantığı, bilhassa kategoriler, ibare ve kıyas okutuldu. Porfyrios'un İSAGOJİ'si öğretildi.

Y. KUMEYR'den F. OLGUNER

URFA (ROHA, REHA)

Nuh tufanından sonra kurulan eski şehirlerden biri de bu Urfa'dır. Semud kavminden (ROHAY) adında bir hükümdarın yapısidir. Sonra Nemrud buranın su ve havasından hoşlanıp yaşadığı müddetçe ilâhlık iddiasında tam ikiyüz sene yaşadı. Hazreti İbrahim'i bu şehirde Nemrud ateşine attırmıştır. Hazreti İsa, buraları Kayzerin idaresinde iken seyahata gelip bir kili-seye inmiş. Onun için buraya (DİR-İ MESİH) derler. Halen bi-

linir. Havariler burada İncil'i gayet hazin bir sesle okumuşlar. Onun için o makama (REHÂVî) demişlerdir.

EVLİYA ÇELEBİ

HURRİLER

Hurriler, Hititler gibi Arî ırklardan bir kavimdir. MÖ. 2000 yıllarında —Hititler gibi— doğudan, muhtemelen İran yaylasından gelip, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bununla beraber bu kavmin bir krallık halinde teşkilatlanması MÖ. 1500 - 1475 senelerine doğru vuku buldu. Başkentleri şimdiki URFA, o zamanki ismiyle «KHURRİ» idi.

T. Yılmaz ÖZTUNA

..... ABGAR V. ile İSA'nın birbirlerine güya yazmış oldukları mektupların metinleri bugün hâlâ ve hatta Garp dünyasında uğur getirici muska olarak istimal edilmektedir. Ayrıca ABGAR'ın İSA'ya gönderdiği memur olduğu iddia edilen Ananius (Hannan) tarafından yapıldığı veya İSA'nın bizzat, yüzünü bir beze silmesi suretiyle yüzünün hatlarını nakşettiği rivayet olunan ve URFA şehrine ait olduğu söylenen MANDYLION'un gerek Hıristiyan sanatında ve gerekse Ortaçağın Bizans İslâm münasebetinde oynadığı rol çok meşhur ve şayanı hayret ve dikkattir.

Prof. Dr. Fikret İŞILTAN

URFA bugün de büyük ve güzel bir şehirdir, tamamiyle taştan yapılmıştır, azametli surları ve hakim bir kaya üzerinde hisarı vardır. Hisarın üzerinde iki yüksek direk bulunmaktadır, fakat bunlar yekpare taştan değildir, güzel işlenmiş başlıkları vardır ve Roma kartallarıyla süslenmiştir. Şehrin içindeki bir bina ile bir kulenin (şimdiki cami), güzel yontulmuş taşların harçsız olarak üstüste-konması suretiyle yapılmış olan duvarları çok eskidir. Hisarın eteğinde birçok pınarların suları iki havuzda toplanır; bunların etrafı yüksek söğütler, çınarlar ve servislerle çevrilmiştir; yanlarında da güzel kubbeleri ve minareleriyle bir

medrese yükselir. Duru suyun içinde sayısız sazan balıkları yüzer, bunlara kimse dokunamaz, çünkü mübarektirler ve kim bunları yerse gözü kör olur.....

Feldmareşal
HELMUT VON MOLTKE

..... Urfa'lı Mateos'un Vekayı-Nâmesi Yakın Doğu Tarihi ve özellikle bu bölgelerin Türkler tarafından zaptedilmesi ve Haçlı Seferleri ile Lâtin prenslerinin hayat ve akibetleri hakkında değerli bir tarih kaynağıdır.

Hrant D. ANDREASYAN

Bunlar, Efes ruhaniler meclisinde başarı kazanan Cyrille ile Mısır Grubu'nun şiddetli entrikaları sayesinde genç Théodose tarafından İstanbul'dan (Constantinople) atılmalarından sonra Kalde Okulu'nu, «Edesse-Urfa» Koleji ve birçok araştırma merkezini kurmuşlardı. Aristo'nun ve eski Pline'inkiler gibi çok sayıda Grek ve Lâtin kitapları burada Süryaniceye çevrildi ve bu sayede Arap Akademileri kısa sürede Grek yazarlarının birçoğunu çevirdiler, Asya'da büyük kitaplıklar biraraya getirildi ve Sarazenler, bütün insanlık için, akıl çağında en iyi sonuçları çıkardılar. Bazan, sihrin (büyünün) büyük ölçüde yer aldığı çok garip şekiller altında, yine Sarazenler deneysel bilimin yeneden doğmasını sağladılar.

Frederic LOLIES

..... 370 yılında, Aziz Basil Kayseri'de, birkaç sene sonra da Aziz Efraim (Ephraim) Edessa'da (Urfa), Vebalılar için 300 yataklı birer hastane açtılar...

Dr. Emine ATABEK

ÖNSÖZ

Şehirci her şeyden evvel güzellikleri duyan bir artist olmalıdır.

Prof. CELÂL ESAD ARSEVEN

Çoktandır antik «PEYGAMBERLER ŞEHİRİ URFA (Urha)» ya da çağdaş bir yakıştırma ile adlandırdığım bu «MÜZE ŞEHİR» için ressamca, resimli, çağdaş belgesel nitelikli bir kitap yapmayı hep düşler dururdum. Yapmak istediğim böylesi bir kitabın oluşmasının, tüm zorluk ve sorumluluklarına karşın bu düşümü —karınca kaderince— mutlu bir biçimde, bugün bunu gerçekleştirdiğimi sanıyorum.

Ta çocukluğumdan beri, URFA'nın güneşten yanıklaşan beyaz KESMETAŞ duvarlarına bakar, içimde hep kendi kendimle konuşur, sorular sorar dururdum. «Her yönden geçmiş bu kadar zengin, —büyüklerimiz tarafından çoğunluk söylencelere dayalı anlatılanlarla zenginleşen— hayal gücümle canlı olarak karşılaştığım şehrin gerçek antik görüntüleriyle bulduğum tarihi belgeleri birleştirip, kafamda bu soruyu durmadan canlandırıyordum. Tarihi menkibe ve efsanelerle dolu antik bu şehrin tarihinin geçmiş zaman akışında, bir zamanlar ve zaman zaman altın çağlar yaşadığı dönemlerde Batı Kültürüne katkıları, çağdaş bilimsel bir çok verilere etkili olmuş unsurların —bunların zamanla unutulup, izleri kaybolup silinmiş olsa da, gelenekçilerin zihinlerinde kalanlardan duyduklarımız— bugüne bıraktığı görülecek, kalanların, gözler önünde

duranlarının incelenecek ve dünyaya gösterilecek hiç bir şeyi, tarihe tanık olmuş ilgilenilecek yönlerinin hiç olmazsa korunacak tarafları yok mudur acaba?» derdim.

Çok sonraları yerli, yabancı tarih ve sanat tarihi kitaplarını karıştırıp, antik şehirle ilgili birçok bilgili yazıları toplayıp incelediğimde, bu düşüncelerimde haklı olduğumu gördüm. Tarihi şehrin her yönden karakteristik bir yapıda, kültürel çok zengin bir yaşam geçmişinin var olduğunda ünlü yazarlar ve tarihçiler benimle aynı sonuca varıyorlardı.

Yaşadığımız ikinci dünya savaşının en kızıştığı 1942 yılında, rastlantılar sonucu ve bazı nedenlerle, zorunlu olarak, çok sevdiğim URFA'dan ayrıldığımda daha henüz çiçeği burnunda bir delikanlıyım. Çocukluğumun en unutulmaz, tatlı ve acılı geçen yıllarının anılarını, bu doğduğum tarihi şehrin taştan yapılı, kale duvarları kadar sağlam çevrili dar sokaklarında bırakmış, oralarda çocuklarla oynadığım günler artık arkamda ve hayallerimde kalmıştı. Ne var ki, belleğimde yerleşip kalan, unutamadığım şehrin bir çok görkemli antik yapılarının bende uyandırdığı coşkulu, anıtsal ve sanatsal görüntülerinin, insanı büyüleyen, insan eli ile işlenmiş taştan kurulu güzelliklerini şimdi çok daha iyi anımsıyorum.

Tarihi şehirle paylaştığım estetiksel düşüncelerle, maddi ve manevi her şeyi yerli yerinde bırakıp gitmenin, o günkü gibi zihnimde kalan kırık ve acı burukluğunu hâlâ hissetmekteyim. Bugün artık çoktan unutulmuş şehrin o eski görüntüleri, oymalı taştan yapılı külliyeleri bir çoğunun yok olup giden ve —arkasında bir iz bile bırakmadan— antik yapıların zengin fonksiyonel güzellikleri aklımda ve gözlerimin önündedir.

En başta kutsal şehrin dünyada bilinen ünlü antik bir incisi olan, vaktiyle etraftı bağlar ve bahçelerle çevrili BALIKLI GÖLLERİ'ydi. Binlerce yıldan beri yeraltındaki gözlerden kaynıyarak akıp gelen tatlı suların, buradan doğruca MEC-MELBAHİR —şimdi yerinde yellere esmektedir— BAHÇESİ'ni serinletip, geçerekten, Hasan Paşa Camii'ne ulaşan suları taşıyan büyükçe, gıcırtilı dönme su dolaplarının, âhenkli su sesle-

riyle nazlı, nazlı dönmelerini çocuksu sevinçlerimle çok seyrettiğimi hasretle anımsıyorum. Uzun yıllar sonra bütün bunları —1955 yılında yarı resmi ve kısa bir gezimi saymazsam— tekrar yerli yerinde göreceğim ümidi ve sevinciyle 1968 yılında URFA'ya gelişimde aradan çok zamanın geçmiş olduğunu unutmuş olmalıydım. Aradan geçen ancak insana uzun gibi gelen, kısa bu zaman diliminde çağına ayak uydurmak için, URFA da ister istemez değişmiş, değiştirilmişti. Çağdaşlaşmak için bu değişikliğin olması doğaldı, zorunluydu üstelik. Ancak bu değişmeler ve değiştirmeler ne yazık ki, bilimsellikten öte, aceleye getirilerek büyük ölçüde yanlışlıklar olmuş, şehrin tarihi antik çok değerli taş yapıları ve anıtlarının —antik şehirciliğinin özgün, karakteristik kalıcı yanları düşünülmeden— birçoğu bilgisizce ve ehliyetsiz ellerde yitip gitmişti. Antik şehrin bu durumu cidden acınacak bir görünümdeydi.

İçtenlikle şunu belirtmek gereklidir ki, 1955 yılından beri URFA'nın bütün antik şehircilik ve günümüze kalan taş mimari değerlerinin korunmaları için, maddi ve manevi çabamıza ve sürekli —raporlarla— uyarılı çalışmalarımıza karşın, yok edilenler bir türlü kurtarılamadı ve eldeki bir çok fırsatlar da kaçırıldı.

Ancak, olup bittilere getirilip yapılmış bu yanlışlıklara büyük ölçüde kurban olan bu tarihi şehre, kaybolan yapılarına acımak ve oturup, bütün bunlara sebep olanlara kızmak, ah-of edip dizimizi dövmek artık çok geç ve faydasızdı. Olanlar olmuştu. Olsa olsa bundan sonrasını, elde avuçta kalanları —kırık, dökük de olsa— korumak, durumu ve olanları yazıp, belgelemektir. Ve bunun yargısını bizlerden sonraki kuşaklara bırakmak kalıyordu, çaresiz tek elden gelen buydu. Tarih ve zaman adil kararını verecektir elbette.

Burada antik şehir için sorulacak önemli soruyu ve bu ki-tapla tarihe kalıcı tanıklığımızı; bir çok estetiksel sorularla yola çıkıp böyle belgesel bir yapıtı —bilimsel kitabı— oluşturmayı başlangıçta da söylediğim gibi, düşlerimden çıkarıp, çağdaş açık bir dille anlatıp, gerçekleştirmeyi istedim.

Salt telif ve bilimsel olmasını istediğim —bu konuda— ülkemizde gerçek ilk kez bu kitabın oluşması, ancak bunun uzun zaman alması ve kılı kırk yaran bir kişinin çabası ile, dikkatli araştırmaların istenmesiydi beni korkutan. Zevkle ve sabırla onun da üstesinden geldim, artık mutluyum. Çünkü herşeyden önce bu belgeselde küçük bir çalışma da olsa, burada istenilen, uzun zamandır çağdaş gözlerden ya da bazı sorumlularca bir görmezlikten gelinip, kulak arkası edilen önemli tarihi bir yanlışlığın üzerine parmak basılmıştır. Dahası tarihi bir şehirde yaşanan, tarihi bir kesitin özgün sanatsal kaybının belgeleme işini yazıya döküp bitirmenin sevinci ve manevi direnci var çiminde.

Böylesi bir davranışla ve bu konuda bir kitabı yazmada, öncelikle diyebilirim ki resim sanatı bana oldukça yardımcı olup, bu araştırmalarımda büyük kolaylıklar sağladı. Gerçek uğraşım resim sanatında URFA'nın dünü ve bugünü ile ilgili bulduğum nesnel bir çok özgün kaynakların —fotoğraf ve gravürler— birçoklarına burada yer veremediğim, edebi ve sanatsal değerli verilerdi. Bunlar kitabı yazmamda bana büyük yardımcı oldular. Ayrıca ötedenberi doğadan bakarak çizdiğim URFA görüntülerinden desenler ve yaptığım yağlıboya tablolar, şehirden çektiğim fotoğraflar ilginç ve zengin kaynaklardır. İş bunları bir araya getirip, resimlenip, yazılmasına, bir kitabın bastırılıp, oluşmasına kalyordu. Ancak bu zengin resim ve fotoğraflarla ileride URFA için ikinci bir kitabın gerçekleşmesini de ayrıca düşünmekteyim.

Tarihi URFA şehrine —bu konuda— yakından ilgi duyanlara, yaşayan çağdaş şehircilere bu tür bir kitabı gönülden armağan edebildiğim için de, ayrıca sanatsal manevi hazlarla dolup, taşıyorum.

Kitabın özenle üzerinde durduğu yerlerinden birisi de kuşkusuz, geç de olsa, gerçek değerini tanıyabildiğim XVII. yüzyıla tanık olmuş, usta kalem ile birbirinden değerli eserler vermiş, birçok Osmanlı Padişahı ile zamanın tanınmış Devlet adamlarının yanında bulunmuş, filozof yönüyle ünlenmiş Di-

van şairi Urfa'lı YUSUF NÂBİ ile ilgili bölümdür. Ancak gene burada ve peşinen şunu da söylemekten geçemeyeceğim. Bu kadar yakın geçmişimizde yaşayan filozof bir şairimizin —genç kuşaklarımıza tanıtılmada oldukça geç kalınmış olduğu bir gerçektir— yaşamı ve sanatı üzerine şimdiye dek ve 1923 yılından beri —Latin harflerle— dünya çapında, telif ve en azından bizleri aydınlatıcı olmasını istediğimiz edebi, sanatsal yönünde doyurucu tek bir kitabın yapılmayışına tanığız. Oysa ve çoğunluk bugün yaşayan yazar ve edebiyatçılarımızın —bilinmez neden— çoğu kez konuları ulusallıktan öte, bizleri fazlası ile ilgilendirmeyen Batılı boş, fantastik birçok yazılarla kafamızı, dergi ve kitap sayfalarını doldurmaları karşısında da ne kadar şaşsak azdır. *

Hemen hemen NÂBİ ile aynı çağlarda Batıda yaşayan herhangi ünlü bir kültür, sanat veya bilim adamı için, örneğin: İlk akla gelen ünlü İngiliz şair ve tiyatro yazarı W. SHAKESPEARE hakkında yüzyıllar boyu, yalnız kendi ülkesi İngiltere'de şimdiye dek binlerce değerli kitap yazılmış, yazdırılmış, bastırılmıştır. Hatta bunun gibi birçok Batılı yazarlar için ülkemizde bile bunlarla ilgili devamlı kitaplar ve yayınlar yapılmaktadır.

Şimdi haklı olarak, yaşayan çağdaş yazar ve edebiyat tarihçilerimize sesleniyor ve soruyoruz: Geçmişimizde kalan bu büyük ve değerli insanlarımız için, bugüne kadar böyle kitapsız elimiz boşken, bizler bu konularda ne yapabiliriz? Ve bizden sonraki gelecek kuşaklarımıza NÂBİ ve benzeri değerli Türk Osmanlı büyüklerini nerede araştırıp, inceliyecek, onlar hakkındaki bilgileri kimden öğreneceğiz? Onları nasıl tanıyıp,

* Garip bir rastlantı, bu kitabı yazdıktan sonra, okumak için elime geçen ünlü Meksikalı ozan OCTAVIO PAZ'ın «YALNIZLIK DOLAMBACI» kitabında düşüncelerimize paralel benzer laflar etmesi bizi oldukça sevindirmiştir. PAZ şöyle diyordu, Meksikalı aydınlar bölümünde: «... Düşüncelerimiz ise, hiç bir zaman bizim kendi gerçek düşüncelerimiz olmadı. Onlar ya Avrupa'dan getirildiler ya da bize zorla kabul ettirildiler, Avrupa'lılar tarafından» sayfa 206. Çeviri: BOZKURT GÜVENC, Cem yayınevi, İstanbul 1978

kendi dilimizdeki kitaplarını nereden bulup, okuyup, bunları anlıyacak ve anlatacağız?

Dahası bu büyük insanlarımızın değerli yönlerini bugüne dek, kimden ve niçin saklayıp, onlara hep sırtımızı çevirmişiz! Niçin bunları bize sevdirep, —çağdaşlaştırıp— dünya edebiyatına maledip, yabancılara daha iyi tanıtıp, yaşatmıyoruz? Herhalde bunun cevabını değerli okurlarım verecek ve değerlendireceklerdir.

Burada okurlarımdan beklediğim bu bize özgü tarihimize, bu ünitelerde ışık tutacak örnekte telif yapabildiğim mütevazi bu küçük kitabımın özürlü, ufak tefek kusurlarının, bu konuda unutulup eksik kalan yanlarının, savlarımızdaki gerçeklik paylarının, düşüncede olsun olumlu ya da olumsuz görülen yerlerinin, hoşgörülü bir anlayışla karşılamalarını isterim.

En önemlisi, bu kitabın oluşmasında emeği geçen anlayışlı kişilere ve çalışmanın bu hale gelmesini destekleyen ve yayınlanmasını sağlayan ARKEOLOJİ ve SANAT YAYINLARI'nın sahibi; Sayın Arkeolog NEZİH BAŞGELEN ile bana destek ve yardımcı olan değerli arkadaşlarıma, sanatçı dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Istanbul 1987

Mustafa AYATAÇ

GİRİŞ

1973 yılının sıcak bir Ağustos günü öğleden sonra doğduğum şehir URFA (Urha)'ya geldiğimde, daha henüz tamamen kaybolmamış geleneğinde, antik görüntüde yaşamını sürdüren tarihi şehrin enaz üçbin yıllık çok zengin bir mimariye sahip geçmişini belgeleyen güneşten yarıklılaşmış iri - kolossal - kesme taştan yapıları, ahşap oymalı kapı ve pencereleri, terasları ve merdivenleri demir süslemeli - barok ferforje biçiminde - çardaklı evlerinin uzayıp giden panoraması birden gözlerimin önünde büyüyerek canlandı.

Bu tarihi müze şehrin çoktan antikleşmiş silme - taş mimarisi - panoramik bir görüntüsü, ilk ağızda ve bakışta anlaşılabilen (genelde şehircilik - urbanisme açısından, artistik ve estetik yaklaşımlarda) Arkaik, Klâsik ve sonra İslâmi devirlerden kalan bu üslûplarla sentezleşmiş zengin mimari kalıntılarının ilginç çekiciliği giderek büyüdü, büyüdü ve çağdaş sanatsal bir biçimde benimle kucaklaştı.

Şehrin kuruluşundan bugüne dek şehirciliği gereği gibi, doğal olarak tüm yapılarının beyaz kesme taştan (kireç taşı) yapılmasının yanısıra bilimsel mimari ölçülerle düşünülmüş bir plânlamayla ele alındığı ve uzun yıllar öylece sürdürüldüğü açıkça görülür.

Tarih boyunca şehir sakinlerince, bölgenin kendine

özgü coğrafi - jeolojik yapısı ve buna paralel iklim durumu gözönüne alınarak meskenlerin ona göre - yerel insanın yaşamına uyumlu biçimde - inşa edildiğini görmekteyiz. Ayrıca buradaki TAŞ MİMARİ biçiminin tarih sürecinde - her zaman - bütün yapılarda ve sokak görüntülerinde bir çağdaşlık görülür ve rahatlık hâkimdir. Şehir genelindeki yapılarda TAŞ'ın yontulması ve biçimlendirilmesinde uyumlu ve gerekli estetiksel ölçüler adeta zamanla ve kendiliğinden monopolize olmuştur. Bu yönde ve belirgin olarak şehrin karakteri mimari bu yapısı geleneksel kendine özgü bir zevkle yaratıldığı da açıktır. Yerel ve yöresel yaşama en uygun mimari mesken biçimi ayrıntılı olarak incelendiğinde, yüzyıllar boyu şehirde oturan kuşaklarca URFA'nın bu şehircilik anlayışı ve buna bağlı mimari karakteri hemen hemen 1950 yılına dek hiç bozulmadan, aynı gelenekte sürdürülmüştür. Belki şaşırtıcı ve mütevazı bir benzetme gerekirse, tıpkı eski Mısır ve Mezopotamya mimarileri gibi yarınlara kalıcı - onlarla çok az biçim ve süsleme farklılıkları ile TAŞ MİMARİ'si henüz kaybolmamıştır. Dahası bu tarihlere kadar şehir devamlı bu doğrultuda imarı zaman zaman ihya edilerek güzelleştirilmiş, her yönden geliştirilmiş, değişik mimari yenilikler de getirilmiştir.

Tarihi şehrin kesinlikle değişmeyen bu karakteristik TAŞ MİMARİ estetik görüntüsü 1950 yılına dek devam etmiş, geleneği hiç bozulmadan korunmuştur. Ancak 1950 yılından sonra ülke çapında, konu ile ilgili politikada yetkili kimselerin liderliğinde başlatılan çağdaş şehirleşmeler, daha açık bir deyimle, eski tarihi şehirlerimizin, Batı modeli çağdaş ve modern bir biçime dönüştürülmelerinin ele alındığını görmekteyiz. Düşünce ve atılım doğrudur. Ancak uygulama yanlış.

Ülke genelinde ve hızla hazırlanan bu atılımlar, plân-

lı çağdaşlaşma projelerinin acele ve karmaşık uygulamalarla - tarihi şehirlerimizin antik yanları iyice etüd edilip, ciddi korumaya alınmadan - yapılan yeni - betonarme - mimari değiştirmelerin ya da çoğunluk gereksiz yapılan ilâvelerin üzerinde önemle durmamız gerekir. Örnekler çoktur.

Hemen belirtelim ki, tarihte cidden ender rastlanılan böyle yanlış bir uygulamanın, olsa bile üstesinden zor gelinebilecek böylesi tarihsel bir kabuk değiştirmenin nelere malolacağını da peşinen hesaba katmadan ve bir aceleyle işe girişilmiştir. En önemlisi de - ACELECİ'lik ile «SÜRAT» kavramları birbirine karıştırılarak - geleneğimize uygun bağlantılı araştırmalar yapılmadan, yanlış adımlar atılarak, çarpık ve karmaşık şehirleşmeler ortaya çıkmıştır. Geleceğimiz için gerekli ve uyumlu çağdaş şehirciliğimiz istenilen amacına ulaştırılamamıştır.

Özellikle belirtmek gerekirse, belirgin TAŞ MİMARİ niteliklere sahip - URFA gibi - eski şehirlerimizde yapıların haksız ve gereksiz yıkımlar, yeni ilâveler, bilinçsiz ve yanlış uygulamalar sonucu, tarihi bu şehirlerimizin yaşayan antik dokularının değerli yönleri - başta İSTANBUL olmak üzere - artık bir daha ele geçemeyecek bir biçimde kaybolup gitmiştir. Ve ne yazık ki, tarihi bir belge olarak arşivlerde saklanması gerekli olanları için bunların çoğunun görüntülerinin mimari rölöveleri yapılmadan; çok zengin bir mimari kültürü mirasımız belgesellikleri ile birlikte tamamen yitirilmiştir.

Konuya bir başka yönden bakarsak, örneğin : Ülkeye büyük yararlar sağlayacak kültürel turizme geçişte, ekonomik açıdan ulusal kazancımıza önemli katkıları olacağı için - turistlerin ilgisini daha çok çeken antik kalıntı ve eski kent görünümünün - korunmaları gerek-

liydi. Oysa genelde bunun tersi olmuş, çağdaş şehirleşmelerimiz yanlış kavramlar ve davranışlarla değerlendirilebilmiştir.

Bütün bunlardan sıkca sözetmenin nedeni; insanoglundun tarih boyunca TARİH ve SANAT olgularına karşı konmaz ilgisinin dayanağı olan, doğası gereğidir; bu psikolojik olan, bitmez tükenmez merak işgüdüsüdür; bizimde bu konulara eğilmemizi gerekli kıldı. Dahası burada ve gerçekte bunun mesleki, sanatsal görevimizin sorumluluğunu bize çağrıştırmaktadır.

Antik çağlara bakıldığında, M.Ö. 1000 yılları ile M.S. V. ve XI. yüzyılları arasındaki olaylarda yer alan, yerli ve yabancı kaynaklı yazılı belgelerde adına çokça rastlanan şehirlerden birisi de URFA (Urha)'dır. Antik devirlerde ya da daha sonraları nadiren bulabildiğimiz Batılı yabancılar tarafından yapılmış eski gravürlerinde görülen şehrin genel kompozisyonunda bütün yapıların uyumlu karakteristik konsollü ve cumbalı TAŞ MİMARİ'si yer almaktadır. Bugün şehri gezdiğimizde, bugüne dek ayakta kalan yapıların - bakımsızlıktan kırık, dökük, yarım yamalak da olsalar - bunların birçok yönden kalıcı sanatsal niteliklerinin bize uzaktan seslenen güzelliklerini görür ve hissederiz.

Karanlık Pagan - putperestlik - çağında, çoğunluk bilemediğimiz veya bize kadar ulaşamayan belgeler içinde saklı duran bir çok tarihi olayların aydınlığa çıkarılmalarını tarihçilere bırakmak gerekiyor. Tarih ve din kitaplarında sözü sıkca edilen İSA öncesi III. yüzyılda Uygarlık Tarihinin yönünü büyük ölçüde etkisi altına alan ve yayılan etki alanının çok geniş bir alanı kapsayan İSKENDER SEFERİ'nden uzun bir zaman sonra, insanlığın ortaçağın karanlıklarından çıkarak, arkasından gelen

Doğuda BÜYÜK İSLÂMÎ inanç ve ilâhi düşüncenin başladığı yüksek devirleri görüyoruz. Ancak yeni bu düşünceye karşı, yeni olumsuz bir tepki ile XI. yüzyıldan itibaren kuzeybatı ve Orta Avrupa üzerinden sürülerle Doğuya doğru Haçlı Seferleri - KUDÜS'ü kurtarma bahaneleri ile - saldırıları başlatılır. Bu saldırılara öncelik sahne ve tanık olan şehirlerden birisi de URFA (Urha)'dır. Şehir kuşkusuz bu yüzden, saldırılar sırasında bir çok kez yıkılıp, tahrip olmuştur. Ne var ki, her seferinde, yeniden halkın büyük katkıları ile sanatçılar eşliğinde, Urfalı mimarlar ve taşçı ustaları tarafından duraksamadan eskisi gibi onarıldığını görüyoruz. Bunu şehrin kendisi belirgin bir biçimde kanıtlamaktadır. Ve olasılıkla da, hiç bir zamanda karakteristik KESMETAŞ'tan yapılı genel antik görüntüsü bugünkü kadar, bu derece de hızlı bir biçimde yok olmamıştır. Şehrin kültürel yüksek yaşamını bu zengin TAŞ MİMARİ'siyle birlikte geliştirdiği yadsınamaz.

URFA tarihte ve dünyada çok az şehre nasip olan bir ayrıcalıkta, kendi bölgesinde gelmiş, geçmiş bir kaç uygarlığın uzun zaman kültür ve sanat merkezi olmuş, başkentlik etmiştir. Yerli, yabancı belgeler, kitaplarda şehirle ilgili kıymetli bilgiler gün ışığına çıkarılıp, yayınlanmaları gerekmektedir. Henüz bu konuda bize özgü doyurucu bilgi verecek telif eserlerin yokluğu, konuya - şehircilik - urbanisme - bilimine uzun zaman yabancı olduğumuzu göstermektedir.

Kişisel - hobilerimiz ile, yoğun araştırma ve incelemelerimiz sonucu gördük ki tarihi URFA şehri için elli yıldan beri - yurdumuzda çok yönlü ve geniş bilgilerle yüklü bir telif eser ne bir tarih, ne de resimli bir sanat tarihi kitabı yazılmamış. Sonuçta bu konuda bize yardımcı olabilecek nitelikte geniş bilgileri bulabilmemiz için,

çaresiz gene Batılı kaynaklara başvurmamız gerekmektedir. Yabancı kaynaklarda ve çeşitli dillerde yazılmış sayısız değerli kitapların yanısıra, salt istediğimiz bu konuda şimdilik beklentimiz daha önceleri Osmanlılarca yazılıp, yurdumuzda bastırılmış olanlarının ilgili kurum ve uzmanlarca çağdaş türkçemize aktarılıp, yayınlanmalarıdır. Böyle çok değerli bir hizmet bizleri ve enazından bu konuda araştırma ve çalışma yapanları sevindirecektir.

Tarihi şehir URFA'nın en başta araştırılmaya değer en önemli kaynaklarından birisi, hiç kuşkusuz çok zengin geçmişinden gelen bölgesel yerel Folkloru ile musiki sanatıdır. Şimdilik -daha çok naklen aktarılanlar- bize kadar ulaşan teoride ya da pratikte olsun çok yönlü geçmiş uygarlıklardan bağlantılı musikisi bugün artık kendine özgü bir senteze kavuşmuştur. Bugünkü coşku dolu URFA'nın folklorik zengin musikisi Türkiye sathında en önde gelmektedir. Ancak geçmişine dayalı zengin müzik ve folklorunun günümüzde -bazı ehliyetsiz ellerde yozlaştırılmaları ile- eski sanatsal fonetik gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. Çeşitli el sanatlarının bir çoğu yitip gitmiş, kalanları da eski güzelliklerinden çok şeyler kaybetmiştir.

Yerel ve yöresel Edebiyat - başta şiir sanatı gelmektedir - daha çok tarihi şehrin kendine özgü yaşamının geleneksel kültürel zengin kaynaklarından yararlanır. Can çekişmekle beraber hâlâ Divan, Gazel ve Rubai biçiminde yazan edebiyatçılar vardır. Bunlarda yazarlıklarının primitifliğini korur biçim ve çağdaş seyirde olmalarına karşın yazılarda deyimler ve sözleri çağdaş ustalıklıdır. Diyebiliriz ki ilk bakışta toplumun bütün kesimlerinde pratik bir uygulamayla sürdürülen otantik çok zengin motifli Halk musikisi geçerlidir. Buna paralel azda olsa

Osmanlı Divan musikisi geleneğini de her zaman zengin bir repertuarla sürdürülmektedir. Bütün bunlara karşın; ne yazık ki elimizde bugün URFA'nın musiki ve folkloruna ait doğru dürüst, sağlıklı, kronolojik olarak derlemeleri ile ilgili metodlarını gösterir - tartışmalı da olsa - bilimsel kitaplarının olmayışıdır. Divan musikisi de kuşaktan kuşağa naklen pratik bir seyirdedir.

Bu iki tür sürdürülen Fonetik Sanatlar URFA'da yüzyıllar boyu babadan oğula naklen gelen ya da bunlar, çoğunluk birbirinden kopuk ve dağınıktır. Ama yapıları itibariyle zengin malzemelerle kuruludur; her zaman da coşkulu özgün karakterini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Plâstik Sanatlar yönünden, salt TAŞ süsleme ve Heykel Sanatı ile ilgili örnekler, geleneğinde ve Antik çağdan kalıntılar çoktur. Ancak heykel ve taş işçiliğine ait örnekler dışında, tarihsel resim sanatı örneği - sözgelimi bir ikona bile - kalmamıştır.

ATATÜRK ve Cumhuriyet dönemiyle başlayan laik düşüncede, kültürel ve sanatsal çalışmalarda, URFA'da bu yönde çağdaş etkili atılımlar çoktur. Kültürel ve sanatsal özgün çalışmalar - Halkevi ve Devlet korumasında - olmuştur. 1935'lerde bazı resmi binaların iç duvar ve tavanlarına - yaratıcı sanatsal yönden zayıfda olsa - ART NOUVEAU türünde ve süsleme ve manzara içerikli resimler yapılmıştır. Bu çalışmalar yabancı ressamların eşliğinde daha çok kuru fresk - yağlıboya tekniği ile çalışılmıştır. Örneğin 1983 yılında tamamen yıktırılan, iç duvarları ve tavanları bu biçimde fresk süslemeleri olan TAŞ MİMARİ yapıları tipik son örneklerden birisi BELEDİYE BİNASI ile külliyesinin ömrü kısa sürmüş, elde kalacak tarihsel örnekte bir sanat eseri ve çağdaş kültürel bir olay ortadan silinmiştir.

Geçmişimizi ve şehirlerimizi daha iyi tanıyabilmemiz için, Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder ATA-TÜRK'ün oluşturduğu devrimler içinde, bu tür bilimsel, kültürel ve Güzel Sanatlarda çalışmalara önemle işaret etmiştir. Öncelikle, ulusal karakterdeki tarihi, kültürel ve sanatsal değerlerimize büyük yer vererek, TÜRK DİL ve TARİH KURUMU'nu kurmuştur. Kurumun az da olsa, kuruluşundn bugüne değin değerli yayınları olmuştur. Ancak bu tür ve bu konularda daha yararlı ve bizim gerçeklerimize dayalı bilimsel eserlerin daha bir titizlikle ele alınıp, daha çok basılıp, yayınlanmaları gerekir.

Bildiğimiz kadar, elli yıldan beri, salt ve telif olarak - Osmanlı devrine ait Salnameler ile Cumhuriyet devrinde bastırılan İl yıllıkları dışında - yayınlanan URFA'nın antik çağ başlarından IX. yüzyıla dek tarihi şehrin ve bölgenin tarih konusunda, kronolojik ve bibliyografik geniş kapsamlı üniversal bir incelemesini yapan Sayın Prof. Dr. Fikret İŞILTAN'ın (URFA BÖLGESİ TARİHİ, Başl. 1. 210 - m. 825'e kadar) isimli, 1960 yılında İstanbul Üniversitesi'nce bastırılmış değerli bir kitapla, yardımcısı Sayın Doçent Dr. Işıl DEMİRKENT'in iki ciltlik yazdığı kitap vardır. Şimdilik 1. cildi (URFA HAÇLI KONTLUĞU TARİHİ 1098-1118) 1974'de bastırılmış inceleme kitabında bölgede ve şehirde geçen önemli tarihi olayların - özellikle Haçlılarla yerli halk arasında geçen olaylar - büyük bir kesimi etraflıca ele alınarak anlatılmaktadır. X. yüzyılda yazılmış çok önemli bir kitap da ünlü vak'anüvis URFA'lı MATEOS'undur. URFA şehri ve bölgesinde X. ve XI. yüzyıl arasında geçen ve ibretlerle dolu bir çok ilginç tarihi olaylar günlükler halinde anlatılmıştır. Ünlü kitap (URFALI MATEOS'un VEKAYİ - NAMESİ 952 - 1136) olarak Türk Dil ve Tarih Kurumunca, 1962 yılında bastırılmıştır. Ancak kitabın ikinci bölümü MATE-

OS'un ölümünden sonra 1136 - 1162 yılları arasındaki olayları, talebesi papaz GRİGOR'un ZEYLİ olarak yazmaya devam ettiği günlükler yer almaktadır. MATEOS'un bu kitabı cidden tarihte yazılmış örnek ve nadide eserlerden biridir. O günkü yaşamda URFA ve bölgesindeki geçen olayları belgelemesi yönünden büyük bir kazanç ve tarih bilimi için baş vurulacak çok değerli kaynaklardan olması bakımından ilginç. Değerli bu kitabı Türkçe'ye çeviren HRANT D. ANDREASYAN.

URFA için üniversal Batı kaynaklı ve geniş bilgileri kapsayan yapılmış önemli kitaplardan birisi de 1970 yılında İngiltere'de yayınlanmış. İngiltere'nin ünlü Oxford Üniversitesi Sanat Tarihi ve Doğu Dilleri uzmanı Urfalog Prof. Dr. J. B. SEGAL'in yazmış olduğu (EDESSA, Blessed City/KUTSANMIŞ ŞEHİR URFA) kitabıdır. Kitap antik pagan çağından, İslâmiyetin doğuşuna kadar geçen zamanı kapsamakta, şehrin yaşamı, kültürü, sanatı ile bölgedeki tarihi olayları geniş bir biçimde içermektedir. Öyle zannediyorum ki bu tarihi bilimsel eser Türkçe'ye çevrildiğinde, URFA'nın tarihteki bilim, kültür ve uygarlık yönünden gerçek çehresi ve antik şehircilikte yerinin değeri ve önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Günümüz URFA Edebiyatının çağdaş şiirini anlamak ve tanımak yönünden, daha çok bir derleme olarak yayınlanmış yararlı bir kitap da 1969 yılında Urfa'lı gazeteci yazar Naci İPEK tarafından, kendi uğraşları ile hazırlayıp, bastırıldığı (ŞİİRLERDE URFA)'dır. Kitapta URFA, Urfa'lı, URFA'nın tarihi ve çağdaş toplumsal folkloru, sanatsal yaşantısı - çağdaş bir çok Urfa'lı şairlerce dile getirilmektedir. Urfa'da şimdiye dek tanıtılmamış ya da tanımadığımız değerli bir çok Urfa'lı şairleri de tanımış oluyoruz.

Tarihi antik bir müze niteliğindeki şehir URFA (Ur-

ha) için bir çok yöndeki araştırmalarımızda elimize geçen yazı, resim, kitap olarak belgeler oldukça zengindir. Bunlar çok geniş bir bibliyografik bir yer alır ki, bunların ayrı bir kitapta değerlendirilmeleri gerekir.

Bütün bunlara karşın, burada söylemek istediğimiz, Antik şehir URFA (Urha)'nın Dünya uygarlık tarihinde ki zengin kültürel yerinin, sonraları çeşitli nedenler ve ihmaller sonucu, karanlıklarda kalıp, bu unutulmuşluğunun artık açıklığa çıkarılıp ve günümüze kalan canlı yaşayan antik kalıntılarının tanıklığında şeyle seslenmek gerekecektir : Bir zamanlar bu şehrin de, tarihte ne denli bilimsel ve zengin kültürel katkılarını Batı dünyasına aktaran Doğu'nun en önemli bilim ve sanat merkezlerinden birisiydi.

URFA'NIN GELENEKSEL TARİHİ MİTOSU VE ANTİK DEĞERİ

URFA'nın kuruluşu MÖ. 2000 yıllarına doğru dayalı olarak birçok tarihi kaynaklarda gösterilmektedir. Ünlü Alman Sanat Tarihçisi ECKHARD UNGER'in 1927 yılında yazmış olduğu «ASSYRISCH und BABYLONISCHE KUNST» adındaki kitabında, kuvvetle belirttiğine göre, URFA'nın Kuzey Mezopotamya'da URSCHU uygarlığınca kurulmuş, dünyadaki en eski şehirlerden birisi ve aynı zamanda bu uygarlığın ilk yerleşim ve kültür merkezlerinden olduğu gösterilmektedir. Bir çok tarihçilerin de buna yakın ve benzer yazıları vardır.

Kutsal kitaplar TEVRAT, İNCİL ve KUR'AN'da URFA, İdris Peygamber tarafından temeli atılmış ve bu topraklarda ilk kez toprak kutsanarak, bu peygamber toprağı çift ile sürerek, ekinlemiştir. Bir başka tarihi belgeye göre de şehrin temelini Sümerler ya da Asurlar atmıştır. Buna benzer daha bir çok savlar vardır. Kutsal kitaplarda şehrin adı UR, URHA, URHAI, ORHAY, ROHA, RUHA olarak geçmektedir. Şehrin kuruluşuna ait bütün bu birbirine benzeyen söylencelere veya tarihi gerçeklere dayalı belgeler zamanla birbirine karışarak günümüze dek ulaşmıştır. Ancak, bütün bu yazılarda ve sonuçta URFA'nın çok eski bir uygarlık yerleşim yeri ve dünyanın ilk kültür ve bilim merkezlerinden birisi oldu-

gunu bize gösteriyor. Olasılıkla bazı tarihçi ve yazarlar URFA'yı Güney Mezopotamya'daki UR şehriyle de çoğu kez karıştırmaktadırlar. Bu durumu da özellikle burada belirtmek gerekirken yarar vardır sanırım. Ancak, çoğu kez bunun Hz. İBRAHİM - NEMRUD olayı ile ilgisinin bağlantısından kaynaklanmaktadır.

Bugün artık çoktan yitip gitmiş, derin topraklar altında kalmış, antik - arkaik çağların Mezopotamyasında bilinen birçok yerleşim, kültür merkezleri olan UR, NİNOVA, BABİL ve SUS şehirlerle yaşıt, yanyana ve yakın komşuluk etmiş URFA (Urha) bugüne dek tarihi aktif yaşamını tek sürdüren, ayakta kalabilmiş şehirlerdendir. Ancak son yıllara kadar bir çok antik görüntüsünü koruyan şehir, günümüzde hızla betonarme - briket mimari bir değişikliğe uğratarak, elde kalan çok az tarihi kalıntılarını da tarihin karanlık derinliklerine bırakacaktır.

XIII. yüzyılda yaşayan Malatya'lı ünlü tarihçi EBÜL FARAÇ (Bar Hebreus)'un yazdığına göre, URFA (Urha) şehri Nuh tufanından sonra kurulan şehirlerden biridir. Ancak daha sonraları ve olasılıkla doğal afetler - depremle - sonucu tamamen yıkıldığında, Asur'luların onarıp, yeniden ihya ettikleri şehirlerden üçüncüsüdür demektedir.

Tarihi etimolojik sıralamaya göre, şehir bugüne dek bir çok isim değiştirmiştir. İlk antik adı : UR, URHA, URHAI veya URŞU'dur. Ama daha sonraları ve sırasıyla, KHURRİ, ORROES, KALLİRRHOE, ANTİOKHEA, EDESSA, AL - RUHA, REHA, ROHA ve URFA olarak noktalanır. URFA adını XI. yüzyıl başlarında Türkler burayı aldıklarında vermişlerdir. Son olarakta 1920 yılında Milli Kurtuluş Savaşında düşmana karşı gösterdiği

kahramanlıklarından dolayı da 1984 yılında, T. B. Millet Meclisinde çıkarılan bir kanunla şehre, ŞANLI ünvanı verilerek adı ŞANLIURFA olmuştur.

5000 yıllık tarihi geçmişinde URFA bağrından bir çok Peygamberlerin Azizlerin, büyük bilim ve kültür adamlarının doğduğu, yetiştiği ya da yaşadığı bir yer olmuş, haklı olarak da sonraları buralara PEYGAMBERLER DİYARI, URFA'ya da PEYGAMBERLER ŞEHİRİ veya KUTSANMIŞ ŞEHİR denmiştir.

Tarihçilere göre, URFA şehrinin ilk yerlileri HURRİLER, KALDELİLER ve MİTANNİLER'dir. Ancak bin yıldan beri burada Türk - İslâmlar oturmaktadır.

İslâmiyetin doğuşu daha önceleri URFA'ya nasip olmuş, Tanrının bir lütfü ile Hazreti HALİL İBRAHİM tarafından İSLÂMİYET burada bu şehirde URFA (Urha) da müjdelenmiştir. Peygamberler şehri URFA'nın o günden sonra dostluk ve bereket sembolü Hz. İBRAHİM olmuştur. Böylece Hz. İBRAHİM 3000 yıldan beri Urfa'luların inançlarına yerleşik gerçek ilâhi bir mitos olmuştur. Bu mitosun zihinlere yerleşen, gerçeklerle karışık söylenceleri ve destansı olaylarla renklenmiş (ZALİM NEMRUD'LA HALİL İBRAHİM OLAYI) yıllar yılı, kuşaktan kuşağa söylenir durur. İBRAHİM OLAYI ilk olarak kutsal kitaplarda anlatılmaktadır.

M.Ö. 1250 yıllarında Güney Mezopotamya'da Fırat nehri kıyısındaki UR şehrinde oturanlardan etnik bir grup - İbrani aile - aileleri ile birlikte UR'un zalim kralı NEMRUD? tarafından göçe zorlanırlar. UR'dan zorla göçenler, buradan doğruca kuzeye doğru giderler, kendilerine verimli, mümbit bir toprak parçası ararlar. İlk önce URFA (Urha)'ya gelirlerse de, sonradan URFA (Urha)'nın güneydoğusunda bulunan putperest şehir HARRAN'a

gidip yerleşirler. Bu sıralar Harran'lılar putperesttir ve tapındıkları SİN (ay) mabedi buradadır. UR'dan göçedip buraya gelenler, Harran putperestleri ile karmaşık bir inanç tartışmaları başgösterir. Aralarında değişik, zıt görüşler vardır. Bugün bile o günlere dayalı mitoslar üzerine çeşitli yorumlar ve söylenceler sürüp, gider. Ancak gerçek tarihi bilgilere göre URFA ve HARRAN'da o tarihlerde putperest, zalim bir Nemrud (Olasılıkla NABUKADNEZAR) yaşamaktadır. UR'dan göç edenler, arasında İBRAHİM'in de ailesi bulunmaktadır. İBRAHİM'in babası AZER (Tterah) mabedlere put yapan bir heykeltraştır. Nemrud, mabedlerine put yapması için, İBRAHİM'in babasını URFA'ya yanına, sarayına çağırır. Azer ailesi ile HARRAN'dan kalkar, URFA (Urha)'ya gelir, Nemrud'un sarayına yerleşir. Burada karanlıkta kalan bir noktayı aydınlatmak gerekir. Binlerce yıldan beri sözü edilen bu mitosun gerçeği nedir?

Bize göre, acaba İBRAHİM'in ailesi UR şehrinden ayrılırken İBRAHİM annesinin kucığında mı URFA (Urha)'ya geldi; yoksa URFA (Urha)'da gerçekten annesi tarafından gizlice bir mağaradamı dünyaya geldi. Olayın burası kuşkuludur ve çeşitli yorumlar anlatılmaktadır. Ancak, Encyclopedie Britanica'ya göre, Babil kralı Hammurabi ile Hz. İBRAHİM'in aynı çağda yaşadıklarını işaret etmektedir. KÂBE'nin kurucuları da Hz. İBRAHİM'le oğlu İSMAİL'dir.

Biz olayı gene de kuşaklar boyu Urfa'lıların inandığı mitos'a göre anlatmağa çalışacağız.

Nemrud'un sarayına yerleşen Azer ve karısı, oldukça durumlarından mutludurlar. Tapınaklara put - heykel yapan Azer, aynı zamanda Nemrud'a vezirlik de etmektedir. Bir gün saraydaki münecimler, Nemrud'un uyku-

sunda gördüğü bir rüyayı yorumlarlar, yakın bir gelecekte URFA (Urha)'da doğacak erkek çocuklardan birinin, ilerde hükümdarlığına son verip, kendisini öldüreceklerini söylerler, (açıklarlar). Bu yorumdan aşırı derecede korkup, kızan Nemrud çarçabuk ve kesin bir emirle, yakında URFA'da doğan ve doğacak bütün erkek çocuklarının hemen öldürülmelerini emreder. Rastlantı bu ya, Azer'in karısı UŞA, İBRAHİM'e gebedir. Nemrud'un emir ve gazabını bilen Azer durumu gizler. Anne Uşa bir süre saklanır ve doğuracağına yakın URFA yakınlarında bulunan mağaralardan birine gidip, gizlice İBRAHİM'i doğurur. Bir kaç gün sonra tekrar saraya döner. Bebek İBRAHİM mağaraya ALLAH tarafından gönderilen emzikli bir yavrusu olan ana bir ceylan tarafından beslenerek büyür, anne ve babasının yanına gelir. Aradan yıllar geçmiş Nemrud korkunç rüyasını çoktan unutmuştur. Nemrud despotluğunu sürdürmektedir. İBRAHİM artık büyümüş, delikanlı olmuştur. Nemrud'un bu zalimce yönetimi hiç hoşuna gitmemektedir. Hele puta tapınmalarını da anlamsız ve çok komik bulmaktadır.

URFA'da Hz. İBRAHİM'in tek ALLAH inancını savunması karşısında Putperestlerin PUT'lara tapınmalarının anlamsızlığı konu edilerek, bu gerçeğin mitosa dönüşmesidir. Olay URFA ve Urfa'lıların geleneğinde özgülleşerek sembolleşir. Gelin NEMRUD ile Hz. İBRAHİM OLAYI (Mitos)'nı Urfa'lıların ağzından dinleyelim :

«O günlerde âlimliği kadar, acımasızlığı ile de ünlenmiş Nemrud'lardan birisi URFA (Urha)'da hüküm sürmektedir. Putperest Nemrud uzun zamandan beri parlak ve çok zengin yaşamını sürdürebilmek için, halka karşı zalim ve acımasız yönetim uygulamaktadır. O kadar ki şiddetinden halk usanıp, bezmiştir. Herkes içinden ve gizliden gizliye Nemrud'a karşı kinlenmektedir. Ne var-

ki korkularından ellerinden bir şey gelmemektedir. Kendilerine doğru bir yolu gösterecek bir başı, kurtarıcıyı düşlemekte ve aramaktadırlar. Oysa kurtarıcı HALİL-ULLAH (Allahın sevgilisi) Hz. İBRAHİM aralarında do-laşmakta, onlarla konuşmaktadır. Kısa zamanda İBRAHİM Urfa'lılar tarafından sevilir, onlarla kaynaşır. İBRAHİM HALİL büyümüş, zekâsı son derece gelişmiş, halk arasında doğruluk, iyilik ve yardımseverliğin sembolü olmuştur. Davranışlarında dürüst, sözünde doğru ve ölçülüdür. Halktan yana olması, halkın O'nu daha çok sayıp, sevmesine neden olur. İBRAHİM halkın yanında yer alır. Nemrud'un putperestliğine karşı faaliyete geçer. Tek AL-LAH'a inanmaları için önce babası Azer'e ve Nemrud'a iyilikle bir çağrıda bulunur. Ancak baba Azer ve Nemrud bu çağrıyı reddederler. Bir gece İBRAHİM etrafta kimselerin bulunmadığı bir saatte eline geçirdiği bir balta ile gizlice tapınağa girerek, sıralanmış bütün totemik PUT'ları kırıp, parçalar. Sonra elindeki baltayı orada kırmadığı sağlam kalan bir PUT'un omuzuna asar ve çıkıp, gider. İBRAHİM putperestlerin böyle anlamsız, saçma sapan davranışlarına - tapınmalarına - son verdirmek ister. Defalarca Nemrud'a çağrısı cevapsız kalmıştır, üstelik çağrısı Nemrud'un yandaşlarını da son derece kızdırmıştır. İBRAHİM'den rahatsız olmaya başlarlar. Nemrud İBRAHİM'e gönderdiği haberciler ile bu düşünce ve inancından vazgeçmesini ister. Haberciler, Nemrud'un dediğini yaparsa kendisini ihsanlara boğup, güzelliği dillere destan olan biricik kızı ZELİHA'yı da kendisine vereceğini söylerler. İBRAHİM kabul etmez, inancından dönmez. Bundan sonra karşılıklı zıtlaşmalar giderek yoğunlaşır, çıkmaza girer. İBRAHİM'i kandıramıyacaklarını anlayan Nemrud ve yandaşları artık tek kurtuluş yolunun O'nu yakalayıp, öldürmeye ve böylece de O'ndan kurtulmaya karar verirler.

Nemrud veziri heykeltraş Azer'in oğlunu pek öldürmek taraftarı değilse de, buna yandaşlarının baskısı ile yapmaya zorunlu kalacaktır. Zamanında bu haberi duyan İBRAHİM koruyucularının yardımı ile, gizlice şehirden çıkarak, çevrede bulunan bir mağaraya saklanır. Bugün Urfa'lıların ziyaret ettikleri bu yere MEDHALİL (Halil'in yeri) dedikleri, içinde şifalı tatlı bir suyun kaynaklandığı mağara yoğun araştırmalar sonucunda Nemrud'un adamları İBRAHİM'i bulup, yakalar ve getirip Nemrud'a teslim ederler. Nemrud gene de İBRAHİM'i öldürtmek istemez, düşüncesinden vazgeçmesini isterse de İBRAHİM yine reddeder. Artık İBRAHİM, Nemrud ateşine atılıp yakılacaktır.

Ateşe atılmadan önce İBRAHİM'le Nemrud arasında, son kez şöyle bir konuşma geçer. Nemrud kızgın olarak İBRAHİM'e karşı bağıarak sorar :

— Adamlarım derki, tapınağımdaki bütün putları sen kırıp, parçalamışsın?

İBRAHİM hiç bir şey olmamış gibi, rahatlıkla Nemrud'un sorusuna şöyle karşılık verir.

— Putlarımı ben kırmadım. Tapınağınızda şu gördüğünüz, omuzunda balta asılı sağlam duran put kırmıştır, tanrılarınızı.

Nemrud kızgınlıkla :

— Nasıl olur İBRAHİM, o canlı değildir ki bunları kırabilsin.

İBRAHİM :

— O zaman bunu kendisine sorun, bakalım size ne diyecek?

Nemrud tekrar İBRAHİM'e dönerek :

— Put konuşmazki nasıl bize cevap verebilirsin?

İBRAHİM kahkahalarla gülererek,

— O halde, canlı olmayan ve konuşamıyan bir taş veya ağaç parçasına nasıl ALLAH deyip taparsınız?

Nemrud artık cevap veremez. Düşünür, İBRAHİM'i affetmek isterse de bağınaz yandaşlarının ısrarı üzerine gene de ateşe atılıp yakılacağına karar verilir. Hemen ve bir aceleyle şehrin yüksek kalesine kurulan taş mancınıklardan aşağıdaki düzlük alana getirtilen kırk katır yükü odun ateşlenir. İBRAHİM cehennemi (NEMRUD ATEŞİ) ne atılır. Ancak ULU ALLAH'ın buyruğu ile o anda cayır cayır yanan odun ateşleri, bir gül bahçesi ile çevrilir. Alevler suya, odunlarsa su içinde cıvıl cıvıl oynayan binlerce sevimli BALIKLAR'a dönüşür. ALLAH'ın SEVGİLİSİ HALİL İBRAHİM Nemrud'un ateşinden kurtulmuş olur.

Bütün bu olup, bitenlerden sonra, yaptıklarından ötürü zalim Nemrud ALLAH tarafından hakettiği bir ceza ile cezalandırılacaktır. Bu cezalandırma görevine küçük bir SİNEK atanır. Zalim Nemrud, kendisini tüm gelecek zararlardan korumak için, sağlam ve kalın duvarlarla çevrili olarak yaptırdığı kale içindeki görkemli sarayında bir gece mışıl mışıl uyumaktadır. Yatak odasının kapı anahtar deliğinden yavaş ve sessizce sıvışarak geçen minik SİNEK, yatağında uyuyan Nemrud'un burnundan doğruca beynine girerek yerleşir. Başlar tatlı uykusunda bulunan Nemrud'un beynini ısırıp, rahatsız etmeye. Nemrud birdenbire neye uğradığını anlayamaz, çırpınarak yatağından fırlar. Biran durur, gözlerini faltaşı

gibi açarak, feryat eder. Kafasının içinde neler oluyor diye başını ellerinin arasına alır ve hemen canlı böcek gibi bir şeyin beynine girdiğini anlar. Yeniden acı bir feryatla, diğer odalarda uyuyan adamlarına bağıarak, çabuk yanına gelmelerini ister. Adamlar yataklarından yarı uykulu fırlayıp koşarak gelirler ve Nemrud'un karşısında el pençe divan durarak konuşmasını beklerler. Nemrud konuşamaz, tuhaf tuhaf sesler çıkarmaktadır; bu arada şaşırmış bir durumda, bu başına gelen belâdan kurtulmak için de tez elden bir çare arar. O anda birdenbire aklına keçeden kocaman bir tokmak gelir. Keçe tokmakla kafasını toklattırıp, beyninin içindeki bu meret zararlı böceği çarçabuk kaçırtıp, ondan kurtulmak ister. Derhal ve çarçabuk yumuşak, keçeden büyükçe bir tokmak yaptırıp, getirmelerini bağıarak söyler. Aceleyle keçeden büyükçe bir tokmak yaparak getirirler. Nemrud güçlü kuvvetli adamlarından birisine bu keçe tokmakla yavaş yavaş kafasına vurmasını emreder. İri ve güçlü bir adam kocaman keçe tokmağı eline alarak, yavaş yavaş Nemrud'un kafasına vurmağa başlar, SİNEK biran durur, ama kaçmaz ve görünmez yaramazlığına devam eder. Nemrud'un ızdırabı azalacağına gittikçe çoğalır. Nemrud'un isteği üzerine, adam tokmaklamayı biraz daha hızlandırır. Heyhat, nafiye; değişen bir şey yok. SİNEK hiç mi hiç aldırmaz, tokmak vuruşları daha da hızlandırılır. Görevli minik SİNEK bütün bunlara karşın hızla ve kuvvetlice indirilen tokmak vuruşlarını duymaz, umursamaz bile. Nemrud'un kafasının içinde vızıldayıp durur, sürekli beynini ısırır, ısırır. Nemrud kafasına çok daha kuvvetli ve hızlı vurmaları için yorgun olarak kendi kendine mırıldanıp, sayıklar. Artık iyice yorulmuş, kendinden geçmiştir, çaresiz ve bitkin olarak artık ölüme yaklaştığını anlar. Ümitsiz çırpınışlarla son bir kez daha direnerek tokmakçaya haykırır :

— Hadi çabuk UR. hadi UR. UR. URH, URHA...
URHAİ... ORHA. VUR. VURR.. VURRH... ORH. OR-
HA.. ORHAİ... URHA... URHAAA... diye diye inliyerek
yatağında çırpınır ve ölüme gider, zalimliğinin cezasını
böylece ödemiş olur.»

Nemrud yatağında, bu ölüm sayıklamaları sırasında
çıkardığı sesler, heceler ve kelimeler zamanla ve sonra-
ları halkın ağzında sloganlaşır. Olasılıkla da tarih boyun-
ca söylene söylene, kuşaktan kuşağa, kulaktan kulağa hoş
gelir bir SES biçimine girer, böylece de kendiliğinden
şehrin adı - URHA deyimine benzer söylentide - sonun-
da URFA olur.

Bazı tarihçilerle, kuşaklar boyu bizlere kadar ula-
şan söylencelere göre, şehir URFA adını Mezopotamya
Mitolojisinin müzik tanrıçası ORPHEOS (Orfe)'un adın-
dan ilhâm alınarak konduğu söylenmektedir. Tarih say-
falarında, kutsal kitaplarda ya da mitoslarda geçen böyle
birbirine benzer bilgiler, belgeler ve söylenceler farklı-
lıklar gösterse de, sonuçta hepsinin akla yatkın aynı ger-
çekte toplam URFA adında birleşmiş olmalarıdır.

Kutsal kitapların ve bazı tarihçilerin kayıtlarına gö-
re, olasılıkla günümüzden üçbin yıl öncesi, URFA (Urha)
ve çevresinde büyük ve korkunç bir kuraklık olur. Bura-
dan yeniden Hz. İBRAHİM ile kendisine bağlı olanları
yanına alarak, URFA - HARRAN topraklarından ayrılır-
lar, güneye KENAN ülkesine göçüp, gidip oraya yerle-
şirler.

Nemrud'un ATEŞ'İ SU'ya, odunları kutsal BALIK-
LAR'a dönüştüğünde burada iki güzel GÖL meydana ge-
lir. Biri HALİLLÜRRAHMAN (İBRAHİM HALİL'İN
YERİ) diğeri AYN-İ ZELİHA (ZELİHA'NIN PINARI)
adlanmış, iki sevgili gibi yüzyıllar boyu yanyana bitişik

göl suları balıklarla - bunlar tatlı su SAZAN türü balıklardır - dolup, taşarlar. Bolluk ve bereketi birlikte getirirler. Ancak göllere irili ufaklı çok sevimli munis bu balıklar, aynen, doğal bir akvaryum görünümü verirler. Göller içindeki bu sazan türündeki balıklar, o günlerden - İBRAHİM'in ateşe atıldığı - beri Hz. İBRAHİM'e adanmış olduklarından, yakalanıp yenmeleri Urfa'lılarca kesinlikle yasaklanmış ve tabulanmıştır. Gerçekte bu balıklar, Mezopotamya mitolojisinde, anne tanrıça ATARGATHIS'in bereket ürünleri olarak yetiştirilip beslenen sevimli canlılar olarak kabul edilmektedir. Alışlagelen bu geleneksel tutkularla korunmağa alınan balıklar, yüz yıllar boyunca yenmedikleri için zamanla bir süs niteliğine dönüşmüş olduklarından, insanlarla kaynaşıp, onlara alışmış, ehlileşmişlerdir. Bu balıkların başka bir özelliği de su yüzüne çok yakın yüzmeleridir. Kendilerine yem - pişmiş nohut ve darı - atanları cıvı cıvı oynatarak gözleri ile takip ederler ve ağızlarını açarak tekrar sizden yem isterler.

Tarih boyunca balıklarla dolup, taşan göllere çağdaş estetiksel bir gözle bakıldığında, bugün daha bir değerlendirilmeleri görülecektir. Göller şehri süsleyen inci bir kolyenin iki değerli taşı gibidir. Ve kanallarla birbirine bağlıdır. Yakın zamanlara kadar etraflarında nadide üzüm bağları, gül, karanfil çiçekleri ile melesir ve çeşitli meyve ağaçları kompozisyonu ile çevrili külliyele- ade- ta rengarenk bir ormanı andırırdı. Her zaman burası herkes tarafından aranan, çok arzulanan bir dinlenme, mesire ve tatil günleri aile birimlerinin çocukları ile birlikte yemek yiyerek, serinleyip eğlendikleri yerlerin başında gelmekte idi. Çoğu kez buraya gelen yabancı turistlerin bile arayıp da bulamadıkları romantik yeşilliklerle kaplı bir atmosferi bu külliyele kompozisyonunda gördükle-

rini açıkça belirtiyorlardı. Elde kalan URFA'nın bugün bile kişiyi tarihte yaşanan antik çağlarına tekrar götüren görünüşlerinin artık hızla yokolmaya yüz tuttuğunu görmekteyiz. Bugün gerçekten Kutsal Göller ve Külliyesi o eski görkemli, huzurlu ve zengin yaşantısını kaybetmiş, yerini yıkım ve uyumsuz mimari ilâvelerle çirkinliklere bırakmıştır!

Bereketli URFA - HARRAN toprakları tarih boyunca birçok Peygamber, Aziz ve Bilim adamı görmüştür. Adem Peygamber ilk kez toprağı burada sürmüş, ekmiş, Havva yününü eğirmiştir. URFA'nın temelini İDRİS Peygamberin attığını kutsal kitaplar yazmaktadır. Bilim ve Edebiyatın öncülerinden Hz. YAKUP ile CİRCİS Peygamberler gösterilmektedir. Dünyanın ilk mimar ve şehircilerinden (Urbaniste) - 5000 yıl önce temeli atılan ve hâlâ harabeleri toprak üstünde duran ŞUAYIB şehri - nin kurucusu Hz. ŞUAYIB Peygamber. Sabırlılığın sembolü, yalnız insanların değil, tüm hayvanların da dostu olan Hz. EYÜB SABRİ. Ve daha isimlerini sayamayacağımız kadar Azizler, bilim adamları, hep bu topraklarda gerçek yada efsanevi yaşamlarını sürdürmüş, insanlara yararlı olmaya çalışmışlardır. Tarımın gücü bu topraklar da filizlenmiş, yeşermiş, buğday tanesine dönüşmüş.

Hız. İSA'nın ortaya çıkışına dek buralarda oturanlar putperesttiler, çeşitli totemik ilâhlara tapıyorlardı. Bunlar ateş, ay, güneş ya da kilden ve topraktan yapılmış ilkel - PUT - heykellerdi. Bunlardan korkuyorlardı. Bunların izlerine çevrede yapılan kazılarda çıkan şehir kalıntılarında görülen, yazılı tablet, röliyef ve heykellerden anlamaktayız. URFA'nın çevresinde arkaik antik çağlardan, günümüze kalan insan eli ile oyulmuş, işlenmiş, süslenmiş çok sayıda mağara barınak, tapınak, mağara mezar ve kayalara oyulmuş sığınaklar vardır. Şehrin güney

batısını çevreleyen Damlacık ve Cudi dağlarının etekleri böyle çok eski, tarih öncesi ve sonrası şehir harabeleri ve ilk yerleşim yerlerinin izleri görülmektedir. Son zamanlara kadar buralar ilkbaharın başladığı günlerden, sonbaharın bitimine dek halkın mesire ve sayfiye yerleri idi. En çok ilgi duyulan mesire ve yatı bölgesi KIRK MAĞARA'nın bulunduğu DAMLACIK DAĞI ve çevresiydi. Buradaki bir çok mağaranın iç duvarları kırık, dökük, çoğunluk bozulmuş, antik çağda yapılmış figürlü röliyeflerle kaplıydı.

Hız. İSA'dan çok önceleri buralarda geçen bir çok savaşın izleri vardır. URFA bundan ötürü Doğu ile Batı arasında kültür ve sanat alışverişlerinde önemli bir köprübaşı olmuş, her iki yönü de çeşitli bilim ve sanat dallarını etkilemiş, şehir ileri fikir hamlelerine önyak olmuştur.

M.Ö. 330 yılında tarihin kaydettiği kültürel yönde ilk kez DOĞU ile BATI'yı birbirine yaklaştıran önemli olaylardan birisi Anadolu topraklarında yaşanmıştı. Makedonya'lı genç İSKENDER ölen babası PHILIP'in yerine kral olduğu tarihte ateşli gençliğini yaşıyor, yerinde duramıyordu. Genç İSKENDER'in birden bire kafasına taktığı ve tasarladığı büyük bir askeri seferle tüm Doğuyu ele geçirme çabalarını başlatır. Amacı Doğu ülkesinin zenginliğini fethedip, Hindistan'a kadar yolu üzerindeki bütün toprakları yağmalayıp, oralara hakim olmak istiyordu. Yolu üzerinde URFA (Urha) şehri de vardır. Büyük bir hazırlıktan sonra seferini başlatan Genç İSKENDER tam yüklü ve bilgili elemanları ve ünlü kumandanları ile donattığı ordusunun başında Batı Trakya'dan yola çıkar. Buradan hızla Anadolu topraklarını geçerek İran'a doğru yürür. Büyük seferde İskender'in yanında ünlü komutanlarından I. Nicator SELEUCOS

URFA (Urha) şehri yakınlarına geldiğinde durur, bir tepe - olasılıkla bir tümülüs olan KÜLAPLI TEPEŚİ olacak - üzerinden şehre bakar ve gözlerine inanamaz; karşısında yeşillikler içinde, güneşten yanıklaşmış, beyaz KESMETAŞ'tan yapılmış mamur efsanevi URFA (Urha) şehri vardır. Komutan bu efsanevi görünümlü şehrin güzelliği karşısında gözleri kamaşır, şaşırır kalır adeta. SELEUCOS hayranlığını saklayamaz; yanındaki yardımcılara döner, güzel sözlerle şehrin güzelliğini över. Burada komutan SELEUCOS'u hayret ve şaşkınlıkta bırakan durumun nedeni - bir söylenceye göre - URFA (Urha)'nın Batı Trakya'da doğduğu EDESSA * şehrine şaşkıncı benzerliğidir. SELEUCOS ve askerleri kısa sürede şehri yağmaladıktan sonra, URFA'nın yanına yeni bir koloni şehir yaptırır, buraya Makedonya'dan getirdiği bir kısım göçmen kafilesini yerleştirir. URFA (Urha) adını da kendine göre değiştirir, EDESSA ** olarak söylenmesini ister.

Tarihte Doğu ve Batımın, karşılaştığı ve bir dört yol kavşağı sayılan, her zaman çok önemli tarımcılıktan başka ekonomik canlı bir geçiş yeri olan URFA'nın ünlü İPEK YOLU üzerinde bulunması nedeniyle de sürekli bir ticaret merkezi durumundadır. Şehirdeki bir çok dut ağacı buradaki tarihi ipekçiliğin tanıklarındır.

* EDESSA : I. NİKATOR SELEUCOS'un Batı Trakya'da doğduğu şehrin adı. Bugün buraya VODİNA denmektedir. EDESSA Trak dilinde «suları bol yer» anlamında demektir. (Meydan Larousse)

** EDESSA : İsmi buraya eski Makedonya başşehri AİGAI (Şimdiki VODİNA)'nın ya eski ismi veya varoşlarından birinin adı olan EDESSA'ya nispetle, burada yerleşen bir Makedonya'lı kafilesi tarafından verilmiştir. Bak. RE, mad: EDESSA (V, 1905, vd.) EDESSA'nın yerinde bulunan eski kasabayı yerli süryani halk URHAI şeklinde adlandırdığı cihetle, URFA'nın yerlisi bu yeni EDESSA şekline bir türlü intibak edememiş ve bunu hemen hiç kullanmamıştır. Bu ad Araplara al-RUHA şeklinde intikal etmiştir. Bak: EI, mad. ORFA (URFA BÖLGESİ TARİHİ). (Prof. Dr. Fikret İŞİLTAN) kitabından sayfa 14, dipnotu.

Doğuya giden bir çok gezginci tacirler, bilim adamları ile arkeologlar gezi ve konaklamalarını hep buralarda sürdürmüşler. Ünlü kişilerin çoğu - tarihçi, asker, teolog - URFA'dan zaman zaman geçmiş, bu kutsal şehri görmek ve görebilmek için özellikle çok uzaklardan kalkıp, buraya gelmişlerdir. Bu ünlü kişilerin hemen çoğu, kutsal şehrin değerli, ilginç yönlerini kitaplarında ya da günlüklerinde anlatmadan edememişlerdir. Şehirde gördüklerini övgüyle, uzun uzun anlatmışlardır. Bazı Batılı gezgin tacirler yanlarında beraber dolaştırdıkları resamlara şehrin görüntülerinden ve yaşantısından resimler ve gravürler çizdirmişlerdir.

XVII. yüzyılda yaşamış olan dünyaca ünlü gezgincimiz EVLİYA ÇELEBİ ünlü eseri SEYAHATNAME'sinde URFA'nın çok eski tarihi bir şehir ve bağlı, bahçeli çevresindeki TEKTEK dağlarında portakal ve nar bahçelerinin gayet bol ve zengin olduğunu yazmaktadır. Toprağının mamur ve her çeşit tarıma çok verimli, güzel ve şirin bir şehir, içinde oturan halkının iyi huylu ve hünerli kişiler olduklarını anlatır. Şehrin sularının çok bol, içimi güzeldir demekte, bunların başında Hz. İBRAHİM HALİL Dergâhında (yerinde) kaynayan sudan içen hastaların şifa bulduklarını söyler. URFA'nın levaşa ekmeğinin, Tennur = Tandır (fırın) kebabı *, helvası, dut şarabı ve ipeklilerinin çok ünlü olduğunu ekler. Hele halkının son derece yabancı dostu ve gönül alıcı, son derece konuksever kimseler olarak, gece ve gündüz sofralarında konuksuz yemek yemediklerini sitayişle sözeder. Ünlü eserinde URFALI için EVLİYA ÇELEBİ şöyle der : «Tanrı bu şehir halkına Hz. HALİL İBRAHİM bereketi vermiştir, bu-

* URFA'nın geleneksel çok zengin ve çeşitli yemekleri ile ünlü «PATLICANLI KEBABI» bir yana, türlü kebabları vardır. Ayrıca URFA yemeklerinin bir listesi yapılacak olsa; SOFRA zenginliği büyük bir yer kaplar.

rası gayet bereketli ve bolluk olan bir yerdir. İnsanları HALİL İBRAHİM gibi sevimli, müslüman, Takva (Allah korkusu) sahibi adamlardır.» Gerçekten de doğuştan her Urfa'lının yüreği insan sevgisi ile dopdolu bir GARİP DOST'tur.

Bir Batılı XVIII. yüzyılda yaşayan ünlü Fransız gezginci - tacir ve yazarlardan J. B. TAVERNIER Doğuya yaptığı gezilerinde, tuttuğu günlüklerinde URFA'yı Urfa'lıları birçok yönleri ile anlatmaktadır. Ünlü gezginci URFA'yla ilgili günlüklerinin bir yerinde, «URFA şehri toprakları pek verimli olan bir bölgede kurulmuş olup, en güzel marokenlerin yapıldığı (sahtiyen - deri) üç vilayetten biridir. Marokenlere bu güzel parlaklığı kazandıran memleketin has sularıdır. Sarı maroken URFA'da, Mavi maroken TOKAT'da, Kırmızı maroken de DİYARBEKİR'de yapılır.» diye yazmaktadır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru ünlü İngiliz ressam ve arkeoloğu LAYARD'da URFA'dan geçen ve bu tarihi şehri yakından tanıyan ünlü kişilerdendir. Daha birçok tanınmış kişiler, bilim adamları URFA'yı görüp, yazılarında değerlendirmişlerdir.

URFA'NIN KISA TARİHİ VE GENEL KÜLTÜRÜ

URFA'nın Kültür ve Uygarlık Tarihini genel doğrultusunda iki bölümde toplamak mümkündür. Şehrin çevresinde Cilâlı Taş (Paleolitik) ve Maden (Neolitik) Çağlardan kalıntılar görülmüştür.

Bu çağlarda, buralarda kurulan ve birbirini izliyen uygarlıklar içinde oluşan, kendine özgü bir biçimde gelişip, sentezleşen kültür ve sanatları tanıyabilmek - kronolojik tarih yönünden - bilimsel incelemesini yapabilmek oldukça zor ve karmaşıktır. Ancak, biz bunu - konuyu - bilimsel ve üniversal ayrıntılı bilgileri olanların bir titizlikle ele alıp, geçmiş çağları derinlemesine irdeleyen tarihçilere bırakmak gerekiyor. Biz URFA'yı karakteristik genel çizgileri ile gösterip, küçük ve kısa olarak öz kaynaklarına değinip anlatmaya çalışacağız.

İlk kaynak belgelere göre; bir şairimizin değindiği gibi : «Tarih Urfa'da başlar, Urfa tarihte yaşar.» Efsanelenmiştir herşeyile.

İSA öncesi 2600 yıllarında bölgeyi de içine alan URŞU uygarlığının merkezi URFA'dır. URŞU uygarlığının başkenti olarakta kültürel faaliyetler gösteren bir şehirdir. Uygarlığa ait arkeolojik kalıntıların çoğu herhalde çok derin topraklar altında yatmaktadır. Kutsal kitap BIB-

LE'da geçen NUH TUFAN'ında sulara batan, günahkâr SODOM - GOMORRE şehirleri ile birlikte yerle bir olan URFA (Urha) sonradan Asurlar tarafından yeniden kurulmuştur. Şehirde tarih sıralamasına göre, Urşular, Sümerler, Asurlar, Hurriler ve Mitannilerin oturdukları ve buralarda hükümler oldıklarını görmekteyiz. Çoktan kaybolup nesilleri bitmiş, tükenip yok olmuş bu topluluklara ait geniş bilgiler kuşkusuz tarih kitaplarında anlatılmaktadır.

M.Ö. 330 yılında İSKENDER'in Hindistan seferinde şehir yağmalanıp, URHAI adının zorla ve iğreti olarak değiştirilip EDESSA adı verildikten sonra, burası ve bölge sürekli Perslerle Makedonyalıların meydan savaşlarına maruz kalır ve birçok olaya sahne olur. Ancak kısa süren Genç İSKENDER'in fütühatının hemen arkasından onun BABİL'de aniden ve muammalı olan ölümü ile hakimiyetine aldığı topraklarda siyasal durum ve sınırlar hızla değişir. URFA ve SAMSAT Şehirleri merkez olmak üzere Adıyaman, Antakya, Malatya ve Harput'u içine alan, M.Ö. 69 ile M.S. 72 arası I. Antiochos'un kurduğu KOMMAGENE Devleti ve Uygarlığını görmekteyiz. Bu sıralar Anadolu'da Perslerle Makedonyalı ve Romalı etnik kalıntıların devamlı sürtüşmeleri vardır. Sürekli bu sürtüşmelerle bölgede bıraktıkları kültürel ve sanatsal alışverişlerin bıraktığı izlerin hâlâ kalıntıları görülür. URFA bölgenin yeni bir kültür ve sanat merkezi olduğu gibi, Doğu Roma ile Pers Devletleri arasında tampon Devlet durumundadır da. Ancak M.Ö. 132 ile M.S. 244 yılları arasında burada karşımıza başka, küçük ama uzun ömürlü bir devlet çıkıyor. OSRHOENE Devleti. Bu küçük Devletin olasılıkla kurucusu OSRO (Hosro - Hüsrev) adında birisidir. Osro'dan sonra Devlet yönetimi Asur kökenli ARYU (Aslan) soyundan gelen ABGAR (Abuzer) adında

bir ailenin eline geçtiğini görüyoruz. Bu soydan takriben 30 kral hükmetmiş OSRHOENE Devletine. Toplumun inancına hâlâ putperestlik hakimdir. Putperest krallardan V. ABGAR UKKAMA (Kara Abgar) Hz. İSA ile mektuplaşmış, kendisini URFA (Urha)'ya davet etmiştir. Ancak bunun başka bir nedeni de kral ABGAR'ın o sıralarda ve olasılıkla şifa bulmaz bir hastalığa yakalanmış olduğu söylenmektedir. Kral V. ABGAR Hz. İSA'nın hastaları iyileştirdiğini duymuştur. Kendisi çok hasta olduğundan, Kudüs'e gidememektedir. Ancak Hz. İSA'ya yazdığı mektubu elçisi ressam olan ANANIAS ile gönderir. Peygamber URFA (Urha)'ya gelirse çok memnun ve minnettar olacağını mektubunda rica eder. Bu arada mektubuna ilâve eder; iyileştikten sonra ordusuyla birlikte gelip, kendisine karşı olanlara karşı yanında savaşacağını da bildirir. Bu ünlü mektuplaşma olayı Hıristiyan ve Müslüman söylencelerine dayalı olarak günümüzde de hâlâ anlatılmaktadır.

Oysa gerçek tarihteki kayıtlarda olay nasıl geçmektedir; gerçek payı nedir, bilmiyoruz. Hz. İSA'nın URFA (Urha)'ya gelip gelmediği tartışmalıdır. Hıristiyan ve Müslüman belge veya söylencelerine göre, Hz. İSA'nın URFA'ya geldiği ve şehirde ilk kez yapılan dini bir tapınanın açılış töreninde kral V. ABGAR'la birlikte - Hıristiyanlığı ilk kabul eden kraldır - hazır bulunduğu da kaydedilmektedir. Başka bazı kayıtlara göre, olasılıkla gözleri kör olan kralın gözlerine Hz. İSA elini ve mendilini sürdüğünde, kralın gözleri iyileşip, açıldığı görülür.

Söylencelere ve bazı tarihi kayıtlara inanılması gerekirse, halkın putperestliği bırakıp, hıristiyanlığı kabul etmesi, VIII. ABGAR zamanında gerçekleşmiştir. Bu kral, laik, hoşgörülü düşünce yapısına sahip aydın bir insan olup, kendi adına ilk kez para bastırıp, hıristiyanlığı da

kabul etmiştir. VIII. ABGAR din seçiminde de halkı - laik - serbest bırakmıştır. Ancak politik yönden OSRHO-ENE Devleti Doğu Roma - Bizans'ın vasisi altında ve etkisindedir. Ne varki, aynı zamanda Perslerin de toplu- mun yaşam ve kültürü üzerindeki etkilerinin olduğu yad- sinamaz.

M.S. V. yüzyıl ortalarına doğru gittikçe içine kapanan ve bağınaz bir yapıya dönüşmeye başlayan hıristiyanlı- ğın yönetim merkezi durumunda bulunan Doğu Bizansta - İstanbul'da - birdenbire hıristiyan alemini şaşkına dön- düren bir olay başgösterir. Bizans İmparatoru JUSTINI- ANOS taraftarları ile Ortodoks Kilisesi arasında Hz. İSA ve annesi MERYEM hakkındaki dini ve onlara karşı 500 yıldır beslenen ilâhi inançlar üzerinde ayrı görüşler ve gerçek düşünceler ileri sürülür. JUSTINIANOS tarafı ile Ortodoks Kilisesi arasında bu konuda giderek şiddetli tar- tışmalar çıkar. O sıralar Ortodoks Kilisesinin başında bu- lunan Patrik NESTORIUS idi. Patrik ile taraftarları Hz. İSA'nın ALLAH'ın oğlu olmadığını açıkça ilân edip, her tarafta söylüyorlar, annesi MERYEM'inde kutsallığını ka- bul etmiyorlardı. Onlarında kendileri gibi gerçekte fani birer insanoğlu olduklarını bildiriyorlar ve böyle oldu- ğuna da inanıyorlardı. Bu düşünce ve savları ile İmpara- tor JUSTINIANOS'la taraftarlarının aşırı derecede kızgın- lıklarını üzerlerine çektiler. Ancak bunlar İmparator JUS- TINIANOS'un sonunda gazabına uğrayıp, telef olmama- ları için derhal Bizans'tan kaçmayı tasarladılar. Karar- laştırılan bir tarihte, gizlice toplanırlar, başlarında Nes- torius'un öğrencisi THEODOROS olmak üzere İstanbul'- dan kaçarlar; URFA'ya gelip yerleşirler.

Öncede söylediğimiz gibi ileri kültür, sanat ve düşün- cede laik ilkelere bağlı URFA şehri bir hoşgörülle bun- ları ancak kabul edebiliyordu. Olayın geçtiği tarih 428'-

dir. Theodoros ve arkadaşları URFA'ya geldiklerinde burada ilmi çalışmalarını sürdürmek için kültürel kurulu hazır bir zemini de bulurlar. URFA (Urha)'da çok önceleri İranlılar tarafından kurulmuş, bilimsel ünitelerde faaliyetlerde bulunan İRAN OKULLARI ile birleşerek ünlü URFA (Edessa) AKADEMYALARI'nı açarlar. Bu Akademilerde çeşitli bilim dalları üzerine tezler hazırlıyarak dersler vermeye başlarlar. Nestorius'a bağlı olanlar, bundan sonra NESTURİ diye adlanır. Ancak çok geçmeden URFA'da da Justinianos'un adamları tarafından gizliden gizliye koğuşturulmaya uğrarlar. Nesturi'ler burada da fazla tutunamazlar. 489 yılında İmparator ZENON URFA'daki Nesturi'lere ait bu akademileri kapatınca, buradan doğru Nusaybin, Harran ve Antakya'ya kaçarak dağılırlar. Bundan sonra oralarda faaliyetlerini sürdürürler. Daha önceleri buralarda Mezopotamya kültürleri ile beslenen ve giderek gerçek karakterini VII. yüzyıl başlarında İSLÂMÎ Kültürlerin sentezlerinde birşeyler bulup, ondan esinlenen BATI, gerçek kültürel atılımlarını böyle temellendirmiştir. Bildiğimiz Batının modern çağdaş düşünce biçimleri hep URFA ve benzeri Doğu şehirlerindeki kültür yuvalarındaki bu bilim Akademilerinden kaynaklandı.

Her ne kadar, gerçek kültürel değerleri tarihin karanlıklarında kalmışsa da, URFA ve benzeri Doğunun antik şehirlerindeki bu ilk bilim, eğitim kurumlarının yeni çağlara etkileri büyük olan - bilimsel çalışmalarıyla - bunlara üniversal öncüler demek gerekir.

Kesinlikle bu da gösteriyorki Bilim tarihinin ve Güzel Sanatlarda gelişmelerdeki evrimlerin toplamı BATI KÜLTÜRÜ'nün büyük bir kesimi (Fertil Crescent - Bereketli Hilâl) topraklarından kaynaklanmış.

Üzerinde önemle durup, sözedilmesi gerekli tarihi başka bir olaya da bu topraklar üzerinde tanık olmaktadır. Tarihte Tercüme sanatının ilk kez buralarda yaratıldığı ve bunun metodik bir biçimde üstün çalışmalarla başlatılmış olduğunu görüyoruz. Doğunun ve Batının en eski el yazması değerli eserleri Antik çağlardan beri Hint, Çin, Yunan ve Latin dillerinde yazılmış felsefe, edebiyat, şiir, sanat ve özellikle bilim dalındaki birçok kitap orijinal dillerinden arapçaya aktarılarak başarılı tercüme yapıldı. VII. ile XI. yüzyılları arasında doruk noktaya çıkan İslâmi Kültürün UYANIŞ DEVRİ'nde bu topraklarda yetişen, büyük bilim ve sanat adamları tarafından (Antik çağın çoktan unutulmuş, Bizans'ın karanlıklara gömdüğü, değerli eserlerin çoğu Doğunun üstün kültürel ve bilimsel çabaları ile yeniden insanlığa kazandırılarak, zamanımıza kalmaları sağlanabilmektedir. Doğuda DÜŞÜNCEDE UYANIŞ Devriminin tarihteki bilimsel niteliği ve büyük başarısı ile Batıya öğretisi işte budur. Bu devirde Doğu'da toplumlararası teorik ve pratikte laik düşünce biçimi hakimdir.

Uzun yıllar serüvenlerle sürdürülen HAÇLI SEFERLERİYLE Doğudan Batıya çok şeyler alınıp, götürüldü; kuşkusuz Doğu da Batıdan bu gelenlerden birşeyler öğreniyordu ve alıyordu. Uzun karanlık orta çağı yaşayan Batı XIV. yüzyılda Doğunun öğretileri ile tüm insanlığın üzerine bir güneş gibi yayılan RÖNESANS'ı yarattı.

URFA (Urha)'nın daha Antik çağlarda bilimsel ve kültürel bir merkez durumuna gelmesi OSRHOENE çağında başlıyor.

OSRHOENE'liler Devletine uzun zaman Asur kökenli Aryu soyundan gelen ABGAR adındaki bir aile hükmetti. Bunların zamanında Devlet yönetimine yakınları,

soylu akrabaları atanıyor, yüksek mevkilerde görev alıyordı. Osrhöene Devletinın ömrü 347 yıl devam etmiş, bu kadar uzun ömürlü Devlet tarihte az görülmüştür. ABGAR'lar zamanında URFA'da birçok ilginç olaylar geçmiş, bu kadar uzun yıllar bir Devlete Başkentlik eden bir şehirde tarihte az görülmüştür.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, hastalığı sebebi ile V. ABGAR'ın Hz. İSA'yı URFA (Urha)'ya daveti ve aynı tarihlerden biraz sonra da Hıristiyanlığı kabul eden şehirde -değişik belgesel kayıtlarda günümüze dek ulaşan, Hıristiyan ve İslâm söylencelerine göre - ilk kez yaptırılan bir tapınağın açılış töreninde bulunmak üzere Hz. İSA'nın URFA'ya geldiği kabul edilmektedir. Bu ziyaretinde Hz. İSA yeni tapınağın Kral ABGAR'la birlikte açılışında bulunmuş, tapınak yanında bulunan kaynar pınardan su içip, yüzünü yıkamış. Bu sırada Hz. İSA ıslak yüzünü elindeki beyaz mendiliyle kuruladığında - Peygamberin yüzü - sureti'nin mendil üzerine - Şamlı bilgin Y. DAMASKİNOS'a göre - aynısı çıktığı görülür; * yahut öyle kabul edilir. Bu olay hıristiyan ve İslâm dünyasında (EDESSA «URFA» TASVİRİ) ya da MANDİLİON (MENDİL Olayı = Mucizesi) olarakta bilinmektedir. Hz. İSA'ya ait suretli bu mendil URFA'daki bu tapınağın sunağında uzun yıllar durmuş, ancak çok sonraları ve olasılıkla Haçlı Seferleri sırasında Haçlılar tarafından, URFA'daki tapınaktan zorla alınmış, - başka bir söylenceye göre de - çalınarak Bizans'a (İstanbul'a) götürülmüştür. Ancak daha sonraki tarihi belgelere göre de buradan alınıp, İtalya'ya Papalık merkezi ROMA'ya Vatikan'a götürülmüştür. Sonraları MENDİL'in kaybolduğu biliniyor.

* Tarih gerçeğine göre: V. ABGAR'ın Kudüs'e Hz. İSA'ya yazdığı mektubu götürenin gerçekte bir ressam olan ANANIAS (Hannan) adında bir kişinin Peygamberin portresini çizmiş olabileceği yazılıyor.

Hız. İSA öncesi putperest olan URFA (Urha)'da hıristiyanlığın kabulü Kral VIII. ABGAR zamanında gerçekleşmiş, O'nun zamanında ilk kez laik ilkelerle halka sunulmuş, hiçbir zorbalık ve baskılar kullanılmamış olduğu kaydedilmektedir. İNCİL bile ilk kez orijinalinden başka bir dile (Arami - Süryani)'ce diline URFA'da tercüme edilmiş, ilâhilerle korolar eşliğinde halkla birlikte okunmuştur.

OSRHOENE Devletinin ömrü ve ABGAR sülâlesinin saltanatı V. yüzyıl başlarında artık sona erdiğini görmekteyiz. Bundan sonraki yıllarda URFA kısa aralıklarla DOĞU ROMA (Bizans) ile İranlılar arasında devamlı el değiştirmektedir. Ancak VI. yüzyıl başlarında, İSLÂMİYET'in doğuşu ile Doğuda hıristiyanlık büyük ölçüde eski gücünü yitirmiştir. Arapların buralara yayılışı ve Kuzeydeki bu bölgeye karşı giriştikleri bir çok fütühatlarla, İSLÂMİYET'i dünyaya yaymak için tertipleedikleri bu saldırıların birinde, 639 yılında Halife Hz. ÖMER'in kumanda ettiği bir ordu URFA (Edessa)'yı Bizanslıların elinden alır. Bölge ve şehirde oturan halk bu tarihte İSLÂMİYET'i kabul eder. VII. yüzyıl ortalarına doğru URFA'nın İslâmlaşması ile kültürel yaşam formasyonu büyük ölçüde değişir. Özellikle ABBASİ'ler zamanında kültürel faaliyet çok daha zenginleşir, laik düşünce biçimi devam eder, içtihad kapısı açık tutulur. ABBASİ'ler zamanında da, ABGAR'lar zamanında ki gibi şehir her yönden - kültür ve sanat altın çağını yaşar. İslâmlar - Araplar - şehrin adını al - RUHA veya sadece RUHA olarak değiştirir ve öyle benimseyip çağırırlar. Daha önceleri Selefkoslarca verilen Edessa adı yerli halk tarafından hiç benimsenmemiş, eskiden olduğu gibi URHA adını devam ettirmişlerdir. Şimdiyse URHA'ya çok benziyen RUHA adını hemen kabullenilerek benimsenmiştir.

Tarihi Kale ve Balıklı Goller civarının eski görünümü (A.Gabriel, 1940).

Tarihi Mahmutoğlu Kulesi (A.Gabriel, 1940).

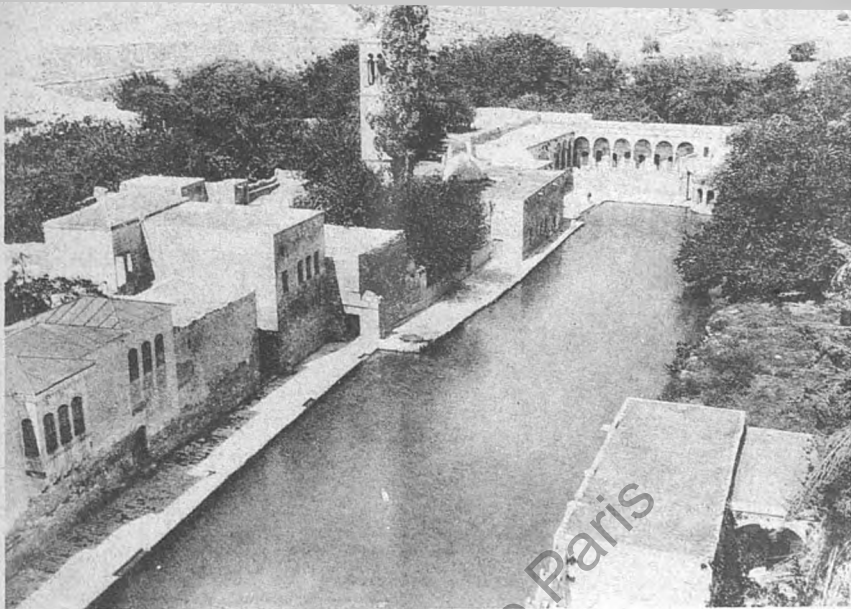

Urfa, genel görünüm, 1935.

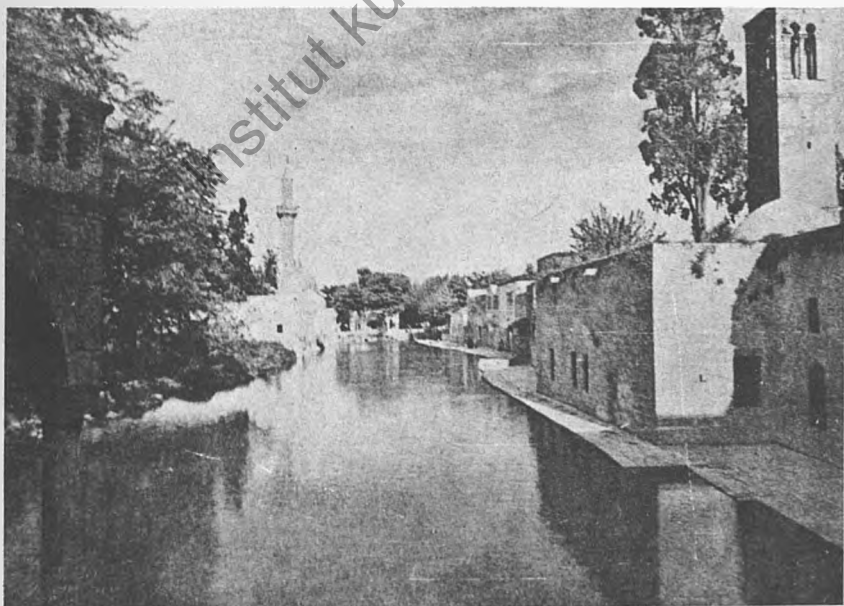
Urfa, genel görünüm, 1935.

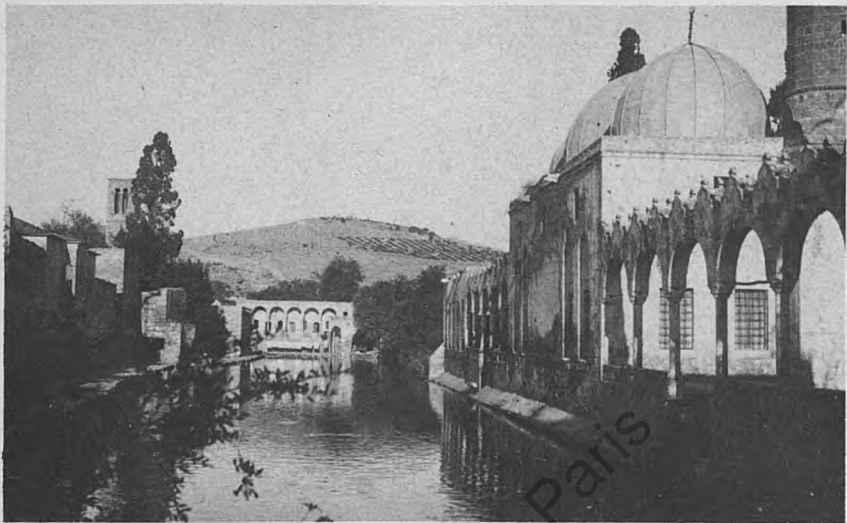

Halil őr-Rahman Balıklı Gölü (A. Gabriel, 1940).

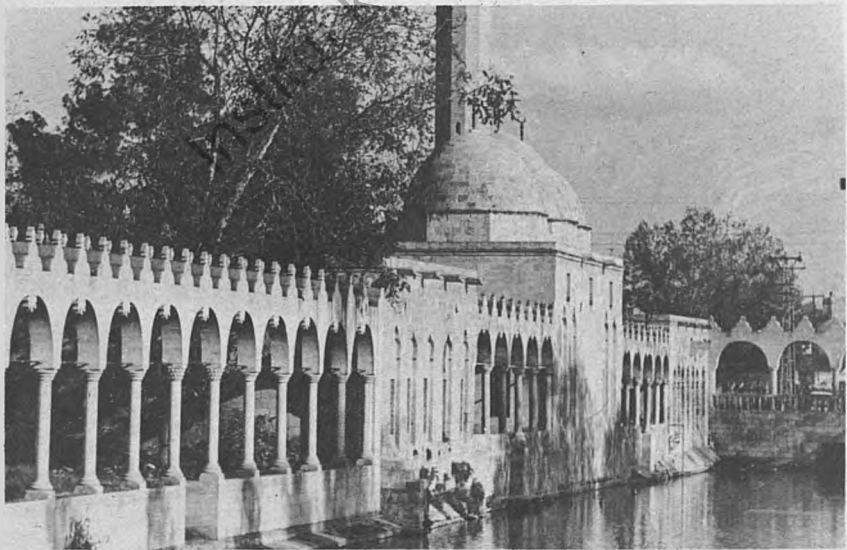
Halil őr-Rahman Balıklı Gölü, 1935

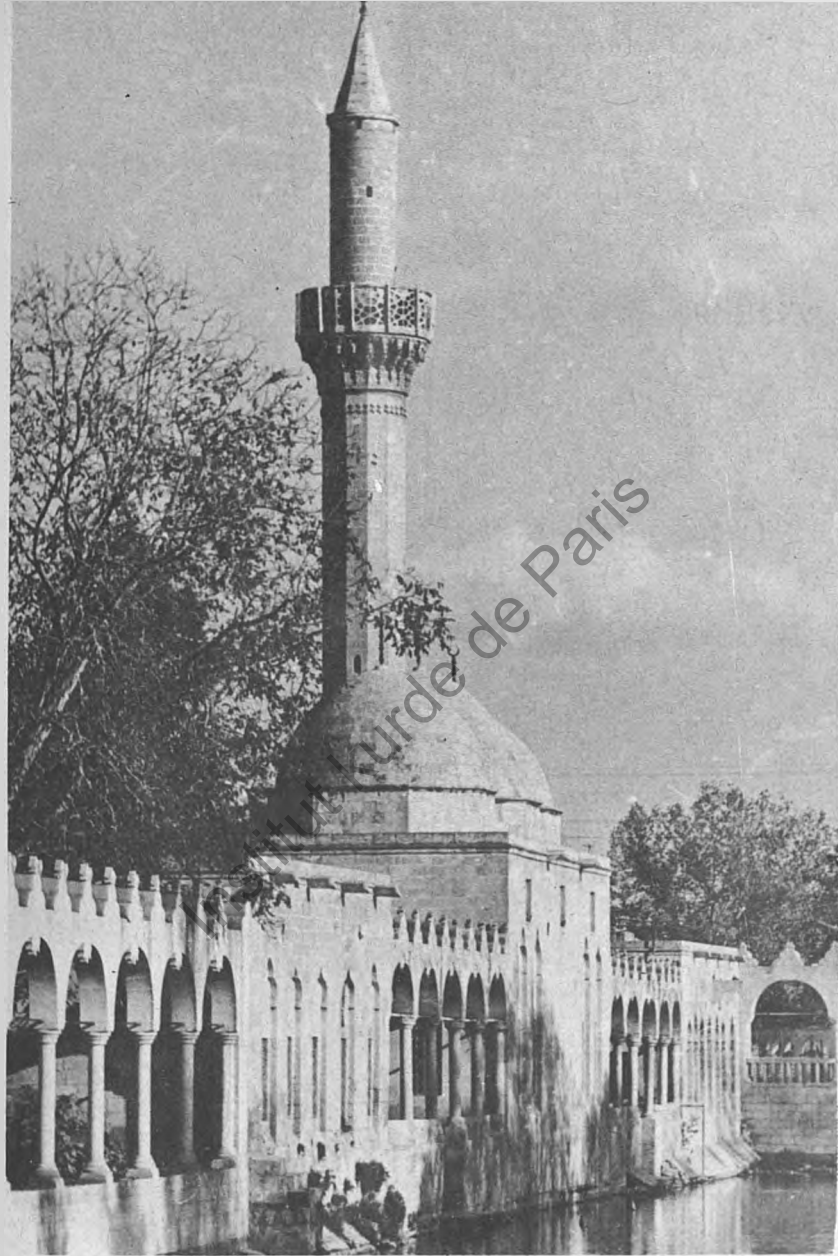

Halil őr-Rahman Balıklı Gölü.

Rıdvaniye Camii (M. Alper).

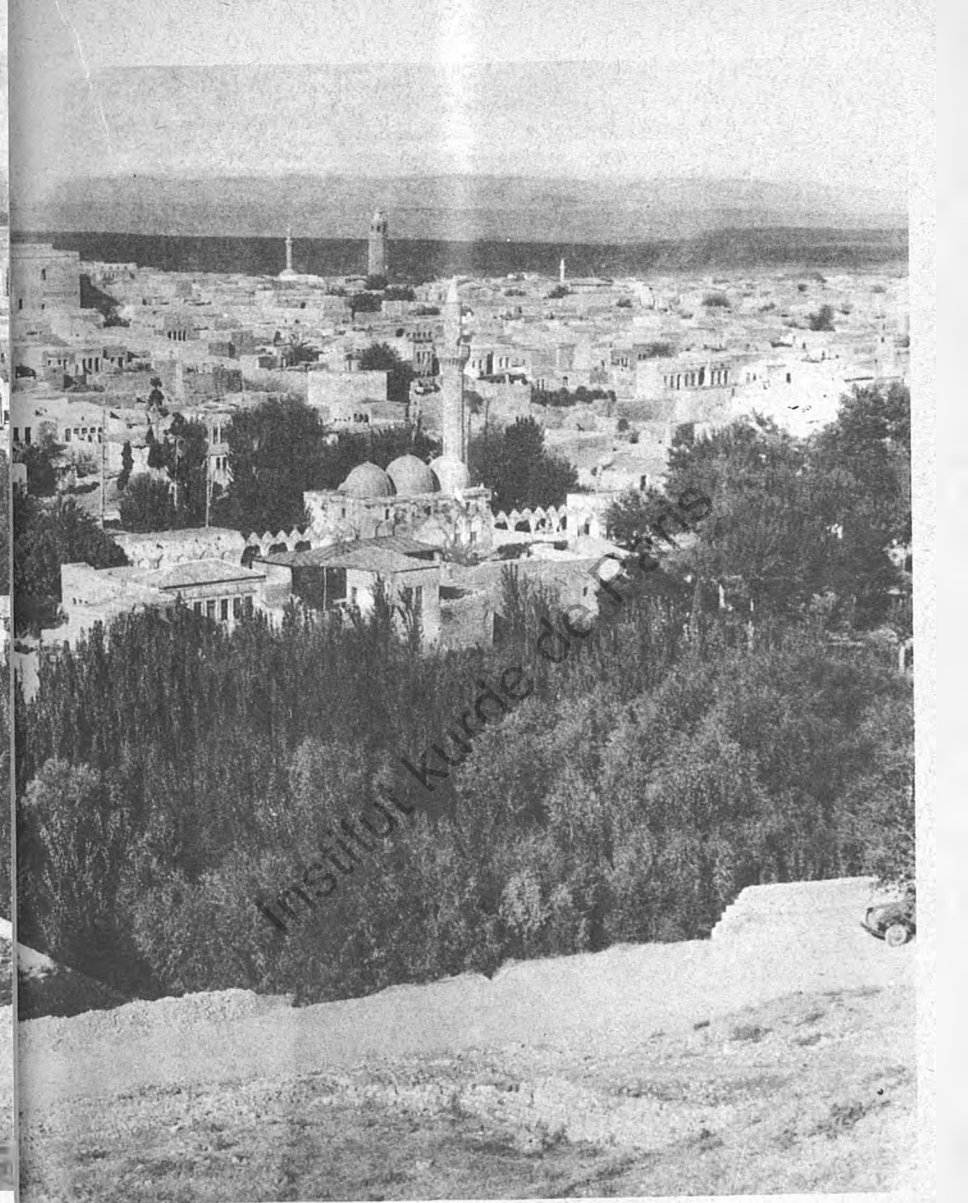

Ridvaniye Camii (M. Alper).

Urfa, genel görünüm, 1935.

Mandillion eski bir ikona'dan.

a- Kral Abgar Mandillion'u tutmakta. c- Saint Paul, Saint Anthony
b- Saint Thaddeus d- Saint Ephraim, Saint Basil

(945 (?) Sina Dağı, St. Catherine Manastırında).

Orpheus, M.S. 228, Urfa'da bulunmuştur.

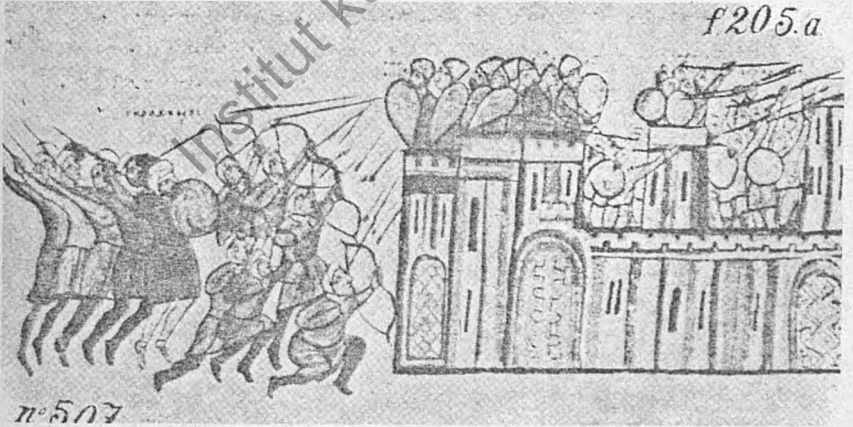
Urfa'da bulunmuş bir mozaikten detaylar.

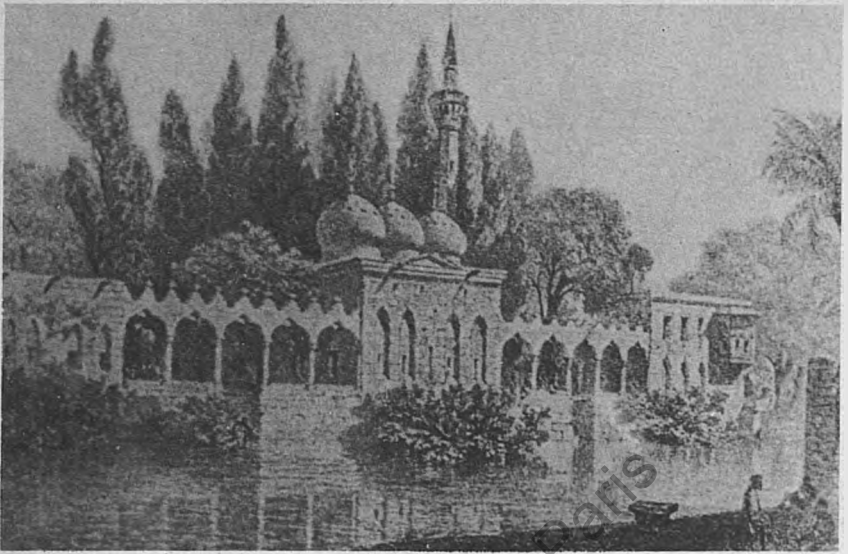

Urfa'da bulunmuş mozaikten bir detay.

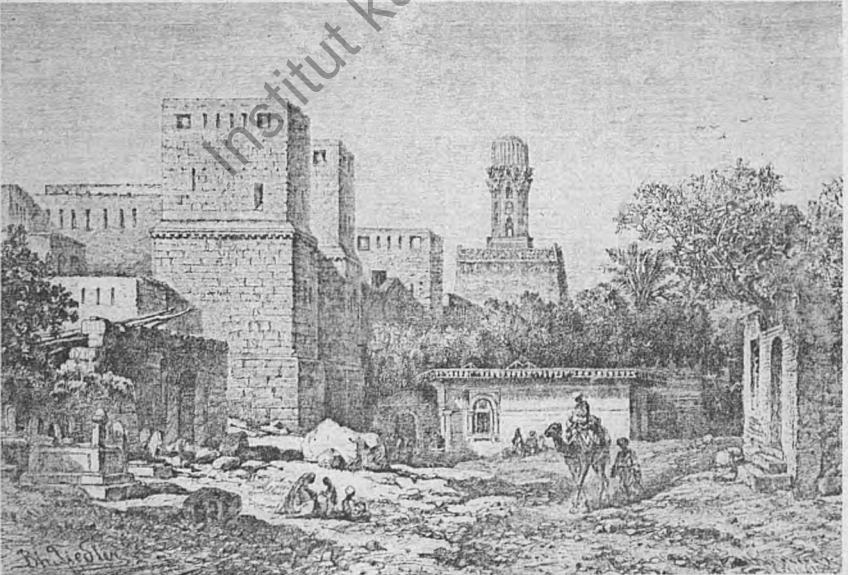
Urfa Kalesi önünde savaş, Madrid Skylitzes el yazması minyatür.

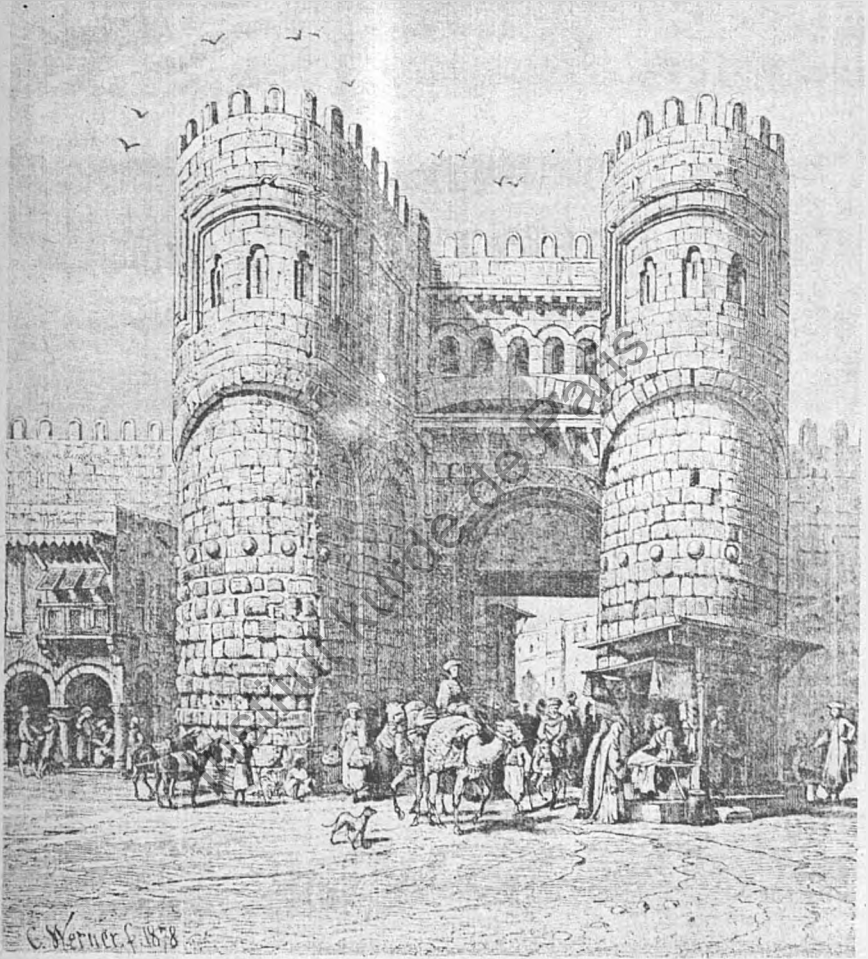

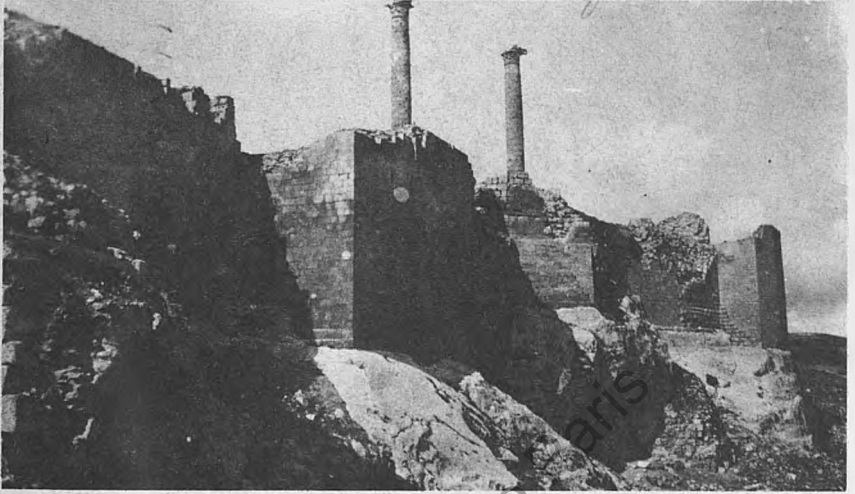
Rıdvanîye Camisinin eski bir gravürü (Ahmet Refik Bey'in Umumi Tarih kitabından).

XI. y.y'da Urfalı üç mimar kardeş tarafından yapılan Kahire şehrinin sur kapılarından Bab en-Nasır.

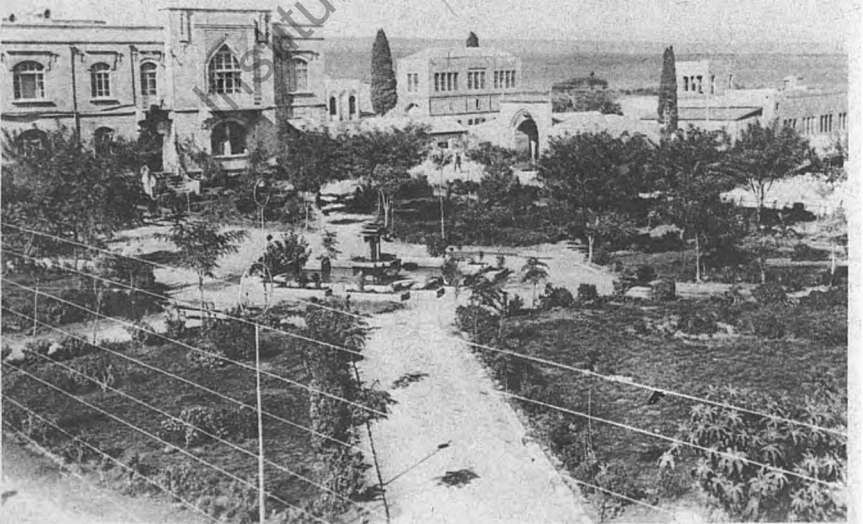

XI. y.y.'da Urfalı üç mimar kardeş tarafından yapılan Kahire şehrinin sur kapılarından Bab el-Futuch.

Tarihi Kale (N. Başgelen Arşivi).

Atatürk zamanında yaptırılan Belediye Binası, Külliyesi ve Parkının eski durumu (N.Başgelen Arşivi).

Belediye Binası, Külliyesi ve Park'ın eski durumu (N. Başgelen Arşivi).

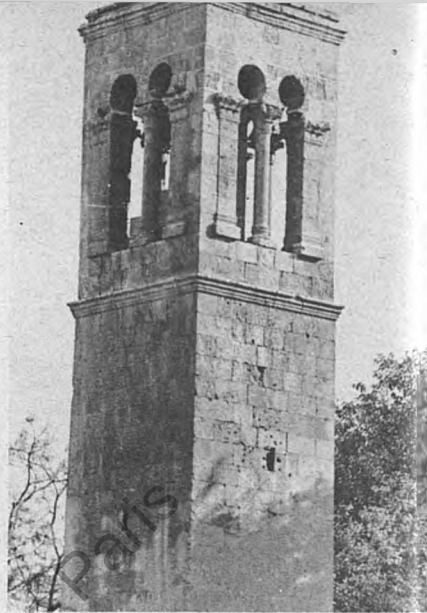
Hükümet Meydanının eski durumu (N. Başgelen Arşivi).

Hasan Paşa Camii minaresi şerefesi
(M. Alper).

Ulu Cami'nin minaresi ve saat kulesi.

Halilür-Rahman Camii minaresi
(M. Alper).

Mustafa Kemal Paşa Abide ve Çeşmesi.

URFA İslâmiyetle beraber önceleri EMEVÎ daha sonraları ABBASÎ kültürlerinin benzer uygarlıklarında yuğrulur. Aynı kültür ve uygarlıklar 1300 yıldan beri günümüze dek süregelmiş, şehrin kültürel toplumsal yapısı Türk - İslâm karakterini korumuştur. İslâmlar URFA ve çevresine DİYARI - MUDAR adını kullanmışlardır. Bölgenin uzun zaman bu adı koruduğu görülüyor.

VIII. yüzyıldan X. yüzyıl sonlarına kadar Abbasiler zamanında, hemen her alanda - topluma karşı - devlet yönetiminde bulunanlarla halk arasında sosyal kültürel ilişkilerde dayanışmaya dayalı bir işbirliği vardı. Düşünce ayrılıklarından bile her zaman demokratik, hoşgörü bir tutum zihniyetin hakimiyeti vardır.

Dünya tarihinin hiçbir devrinde görmediğimiz içtihad kapısını her zaman açık tutan Abbasiler tarihte altın çağının en parlak devrini yaşıyorlardı.

Bağdat'ta ünlü halife HARUN - ÜL REŞİD (786 - 808) tarihleri arasında tahtta oturmaktadır. Kendisine, Devletin yüksek kademelerindeki işlerinde ünlü aile BERMEKÎ'ler vezirlik ve memurluk etmektedirler. İlim ve Güzel Sanatlar son derece himaye ile teşvik görmekte, bilim ve sanat adamlarına her zaman itibar edilerek, saygı gösterilmektedir. Örneğin : Bu sıralar Halife HARUN - ÜL REŞİD'in Batıda çağdaşı Alman İmparatoru KARLMAN'a hediye olarak elçileriyle gönderdiği - olasılıkla kaybolmuş olan - ünlü ÇALAR SAAT'in o devirlerde Doğunun ne denli ileri bir tekniğe sahip olduğunu gösterir. Kısacası Batı da (Avrupada) ortaçağın karanlık dünyası yaşanırken, Doğu'da BAĞDAT, URFA (Ruha), HARRAN, DİYARBEKİR, HARPUR ve MARDİN şehirleri ilimde, sanatta ve ticarete çok ileri gitmişlerdir.

Yoğun bir kültür yuvası da HARRAN şehriydi. Olasılıkla temeli antik çağlarda putperestlerce atılmış olan

ve sonraları SABİİLER tarafından genişletilmiş olan (HARRAN ÜNİVERSİTESİ = BÜYÜK MEDRESE) Antik, Klâsik ve İslâmi devirlerde dünyaya ışık saçan bu uygarlık ve eğitim yuvası Emeviler ve Abbasiler zamanında yeniden yeniliklerle donatılmıştır. Tarihi Üniversite aktif niteliğini XVII. yüzyıla dek sürdürmüş, ancak sonraları ilgisizlik yada çeşitli nedenlerle duraklamış, eski önemini yitirmiştir. Olasılıkla da çağların gidişi ve evrendeki gelişen evrime ayak uyduramadığından, yavaş yavaş önemli itibarını yitirmiş ve günümüze dek yıkıntılar içinde kendi kaderine terkedilmiştir. Aynı zamanda onunla birlikte HARRAN şehri de yıkılmış, yerle yeksan olmuştur. Bu görkemli tarihi ilim yuvasından günümüze sadece Üniversite binasının mimarisinden haşmetli görüntüler ile kalın duvar yıkıntıları ve ünlü rasathanesinin kulesi kalabilmiştir. Geniş bir alan üzerine yayılan işlemeli taş ve mermer kırıntılarının yıkıntıları bile birçok müze ve sanat galerilerini süsleyecek kadar zengindir. Birçoğu da çalınmıştır.

Tarihi Üniversitesinin çeşitli taş ve mermerden yapılmış mimarisinin kompozisyonu LATİNO - ARAP estetik anlayışında bir biçim ve kolossal bir slüet gösterir. Taş ve mermer süslemelerinde en eski antik Roma Sanatının üslubunda işlenmiş bitki ve hayvan motifleri görülür. Ancak İslâmi devirlerde zengin KÜFÎ yazı ve arabesk süslemeler ilâve edilmiştir.

URFA ve HARRAN şehirlerinde ünlü bir çok bilim, felsefe ve edebiyatçı yetişmiştir. Pagan, hıristiyan devrinde yetişen kişilerle ve İslâmiyet devrinde yetişen ünlü kişiler bir hayli yer tutar. Uyanış devirlerinin Doğu'lu dört büyük bilim adamı İBNİ SİNÂ, FARABİ, HUNEYN İBNİ İSHAK ve Atom Bilgini Harran'lı CABİR BİN-İ HAYYAN'dır. Klâsik Doğu ve Osmanlı Türk Edebiyatının

iki büyük şairinin birisi, lirik bir biçimi yücelten FUZULİ, diğeri ise, şiirlerinde felsefi ve akılcı olan Urfalı YUSUF NÂBİ'dir. Her ikisinde URFA ve HARRAN Büyük Medreselerinde yetişmişlerdir. İsimlerini daha bilemediğimiz Urfa'lı, Harran'lı bilim, sanat ve edebiyat adamları yetişmiştir. Harran Üniversitesinde uzun yıllar Tıp ve Edebiyat dersleri veren ve çok değerli bir hekim olan HUNEYN İBNİ İSHAK'tır. Bu büyük bilgin antik çağlarda yazılmış ama çoktan unutulmuş ve kaybolmuş Yunanca, Latince ve değerli eserleri bulup, çıkarmış, bu eserleri oğlu ve öğrencileriyle birlikte önce süryaniceye, sonra da arapcaya tercüme ederek, bunları yeniden diriltmişlerdir. Ünlü hekim çalışmalarında üstün başarılarından dolayı Halife MEMUN kendisini Bağdat'taki saray kitaplığının Akademi Başkanlığına getirmiştir.

1078 yılında ALPARSLAN'ın değerli kumandanlarından BOZAN Bey ve Türk-İslâmlar Urfa'yı yeniden Bizans'tan geri alır. URFA böylece ilk kez Türk'lerin eline geçer.

İşte tam bu sıralarda kuzey batı Avrupa'da bir takım papazların -başlarında PIER LERMİT- hıristiyan halkı kışkırtmaları ile; krallar bile dini kendi emel ve tasarruflarına kullanmak üzere HAÇLI ORDULARI'nı kurdular. Kutsal saydıkları KUDÜS şehrini kurtarma feryatlarını başlatırlar. Oysa aslında onlar için önemli sebep Avrupa'da başgösteren ekonomik krizdi. Haçlıların gayesi fanatik halkı yanlarına çekip, onlara büyük toprak ve zenginlikler vaad edip, Doğunun zenginliğini ele geçirmektir. Sürülerle Avrupa'dan kalkıp, Anadolu'ya geçtiler, ancak karşılarında Türk-İslâmları buldular. Haçlılar ilk seferlerinde ilerliyerek, 1098'de URFA'yı ele geçirdiler. Yerli etnik bir grup halkın işbirliği ile URFA (Edessa) HAÇLI KONTLUĞUNU kurdular. Ancak yıllarca sürüp, giden

Haçlı Seferlerine karşı durup, bu saldırıları ilk göğüsleyenler KILIÇ ARSLAN'la, Selçuklulardı. Ve ünlü kumandan ve Devlet adamı SELAHADDİN - EYYUB kumandasındaki Eyyubilerle, Musul Atabeyi NUREDDİN ZENGİ ve Zengilerdir.

Askeri veya siyasi savaşlar sırasında Haçlılar Doğulardan bir çok öğrendikleri şeyleri Batıya götürüyorlardı. Önceleri bölgede çok zararlı olan Haçlılar, yıllar sonra akıllı ve kültürlü bir Devlet adamı olan Sicilya Kralı II. FRIEDRICH ile Doğunun büyük Devlet ve Bilim adamı Sultan SELAHADDİN EYYUB gibi barışçı ve erdemli kişiler genel manzarayı savaş ve zorbalıktan çıkardılar. Biri Doğulu, diğeri Batılı bu iki büyük insan, aralarında bilimsel ve kültürel alışverişlerde dostluğa büyük yer verdiler, halklarını barış içine soktular. Bu uygarlık tarihi yönünden örnek alınacak gerçekten oldukça ilginç politik bir davranıştır.

1098 yılında URFA (Edessa) HAÇLI KONTLUĞUNU kuranlara karşı Türk İslâmların büyük çabaları ile yeniden içten ve dışarıdan giriştikleri URFA'yı kurtarma faaliyetleri sonucu 1144'de Musul Atabeyi İMADEDDİN-İ ZENGİ kuvvetleri ile birlikte şehri kuşatarak, uzun ve çetin savaşlar sonucunda URFA'yı Haçlılardan tamamen temizliyerek geri alır. Burada yeni Türk - İslâm Devleti ZENGİ BEYLİĞİ'ni kurarlar. Bundan sonra ZENGİ kültürel ve sanatsal karakter topluma hakim ve etkili olur. URFA artık Türk Beyleri tarafından yönetilmeye başlar. XII. yüzyıl ile XV. yüzyılları arasında URFA'da AKKOYUNLU ve KARAKOYUNLU Türk Beyliklerinin hükümlerini görüyoruz. Bu yüzyıllar sonuna doğru yeniden karışık olaylar ve beklentili yıllarda URFA bir süre İranlıların eline geçerse de, 1516 yılında Osmanlı Sultanı YAVUZ SELİM HAN çıktığı Mısır seferinde şehri İran-

lıların elinden alır. URFA bir daha Türklerin elinden çıkmamak üzere Türk - Osmanlı topraklarına ve yönetimine girer. URFA artık bir Türk Osmanlı eyaletidir. Osmanlılar bundan sonra şehirde bir çok büyük imar hareketleri göstermişlerdir.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru 600 yıllık görkemli tarihi evresini tamamlayıp, yorgun düşen Osmanlı İmparatorluğu son olarak 1915'te girdiği I. Dünya Savaşında - gerçekte - yenilmediği halde; yenik düşen yandaşları uğruna O'da yenik sayılmış ve oldukça da ağır bir antlaşma masasına oturtulmuştur. Düşmanlar bundan sonra açıkça ve pervasınca 1920 yılında MONDROS ANTLAŞMASI ile Anayurdumuzu dört bir yandan işgal etmeye başlamışlardır. Bu durumda emperyalist devletlere karşı Ulusal mukedderatımızı kurtarmak için ulusumuzun bağrından doğan Büyük kurtarıcımız MUSTAFA KEMAL (ATA-TÜRK) liderliğinde başlattığımız Bağımsızlık ve Kurtuluş savaşında, URFA da yeniden acımasız, saldırgan bir olayla karşılaşır. Emperyalistler URFA'yı da işgal ederler. Belki dünya tarihinde bir benzeri görülmeyen düşman bir devletin zalimce saldırısını kahramanca tek başına göğüsler. Bu acımasız saldırıda düşmana karşı, adeta kendi kısır olanakları ile direnen bir şehrin, kocaman bir devlete - Fransaya - karşı verdiği bir ölüm, kalım savaşındır. * Burada anlaşılan yüzyıllardır hâlâ Batıda bitmeyen HAÇLI zihniyetinin mirasçıları URFA (Edessa)'yı düşlemektelerdir.

Önceleri URFA'yı İngilizler işgal ederlerse de yedi ay sonra şehri yandaşları Fransızlara terk ederler. Ancak

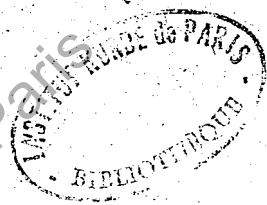
* URFA Kuvayı-Millî Kumandanı Yüzbaşı ALİ SAİP (URSAVAŞ)'ın 1924'de «KLİKYA FACIALARI ve URFA'nın KURTULUŞ MÜCADELELERİ» adındaki yazdığı bir kitapta URFA savunması gerçekten destanımsı, şairane bir biçimde dile getirilerek ölmeliğe kavuşturulmuştur.

kahraman URFA'lılar şehirlerini savunmak ve kurtarmak için Önder MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)'e bağlı olarak, birleşirler. Başlarında Belediye Başkanı Urfa'lı Büyük HACI MUSTAFA HACİKÂMİLOĞLU ile birlikte ONİKİLER olarak adlandırılan Urfalı direnişçiler (Barutcu Hacı İmam, Hacı Reşit Kâmilzade Hacı Mustafa, Hacı Bekirbeyzade, Şeyh Müslim, Güllüzade Osman, Güllüzade Hacı İbrahim, Bedirağazade Halil, Binbaşızade Halil, Mollazade Mahmut, Hacı Es'ad, Hacı Saitağazade Ali, Şeyho Ramazan, Mahmutağazade Mustafa, Arabizade Reşit, Şahapzade Hacı Mustafa Hakkı, İmam Nebo, Ali Şelli ve Mustantik Urfa'lı Nureddin. Ve sonradan onlara katılan Jandarma Binbaşısı ALİ RIZA BEY*'in kurdukları savunma komitesi URFA'da kurtuluş savaşını başlatırlar. Fakat Fransızlar her nasılsa Jandarma tabur kumandanı binbaşı ALİ RIZA BEY'i kurnazca bir punduna getirip, tutuklayarak ADANA'ya sürgün ederler. ONİKİLER olayı derhal protesto ederek, durumu MUSTAFA KEMAL PAŞA'ya bildirirler. MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)'ün emri ile, bu kez URFA bölgesi Kuvayı Milliye Kumandanlığına atanan Kozan Jandarma Yüzbaşısı ALİ SAİP (URSAVAŞ) URFA'ya gelir, ONİKİLER'le anlaşır, kumandayı ele alır. Beraberce ONİKİLER'le URFA Belediye Başkanı ve Çeteci Milis kumandanı Büyük Hacı MUSTAFA BEY ve kahraman çeteci milli kuvvetler Fransızları şehirden çıkarmak için üç ay geceli, gündüzlü amansız ve çok çetin savaşlar verirler. Kahraman Urfa'lılar bir çok şehit ve yaralı verdikten sonra, düşmanı dize getirir onları, mağlup ederek şehirden çıkarırlar. Urfalılar

* Başka bir kitap, işgalin ilk günlerinde direnişçi ONİKİLER'e katılan Jandarma Binbaşısı ALİ RIZA BEY tarafından yazılan ve 1927 yılında Sinop şehrinde bastırılmış olan «URFA MÜCAHADESİ, AHFADA YADİGÂR» isimli kitaptır. Altı bölüm olarak 1919-1920 yılları arasında URFA'da geçen MİLLİ MÜCADELE olayları anlatılmaktadır.

11 Nisan 1920'de şehirde düşmanın tek bir ferdini bırakmaksızın URFA'yı sonunda parlak ve unutulmaz bir zaferle özgürlüğüne kavuştururlar. Kutsal şehir bu kez Kahraman URFA yeni Türk Devleti TÜRKİYE CUMHURİYETİ'nin milli sınırları içindedir.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

URFA'DA SANAT VE EDEBİYAT

URFA'nın Kültür tarihinde, Sanat ve Edebiyat yaşamının geçmişi oldukça eski ve zengin kaynaklara dayanır. Baştan beri sıkça sözünü ettiğimiz geleneksel olarak, devamlı birbirini etkileyen uygarlıkların kendine özgü kültürel ve sanatsal birikmiş tarihsel biçimlerinin çağımıza dek uzanan dalları Mezopotamya ve Orta Asya'nın antik çağlarından beri geleneğini korur; sonuçta İslâm düşüncesinde sentezleşerek bugünkü karakterini bulur.

Antik çağlara dayalı olarak gelişen bu birbirine bağlantılı kültürlerle geçişler, ancak çok sonraları VII. yüzyıl ortalarına doğru İslâm Ortadoğu'da yeni, değişik bir biçime girer. Toplum ilişkilerinde ve inanç dünyasında içtihad kapısının açılması ile, her tür düşünce hoşgörü ile karşılanır. Bu hoşgörü içinde gelişen İslâmi Kültürel ve Sanatsal unsurlar X. yüzyılda doruk noktasına çıkarak DÜŞÜNCEDE UYANIŞ yaratılır. Doğu'nun tarihi kültürel bu sürecinde, DÜŞÜNCEDE UYANIŞ'ın yaratılmasında URFA'nın yeri ve kültürel katkılarının payı büyük ve önemlidir.

Antik ve Klasik İslâmi devirlerde çok hareketli geçen ve çevresine etkili olan sanatı ile edebiyatı uzun yıllar sonra unutulmaya yüz tutmuşsa da bugün görünürde yok sanılan suskun URFA'nın edebiyatı ve sanatı yeniden irdelenmesi istenmektedir.

Günümüzde bile URFA'nın Antik ve Klâsik edebiyatından pek haberdar olmadığımız gibi, tam olarak ortaya ve gün ışığına çıkarılamamıştır. Gerçekten bu belki de çağdaş URFA'lı aydınların ve edebiyatçılarının bu konuya ya yeterince ilgi göstermediklerinden veya yeterince bu kaynakların üzerine gerçekten gitmediklerinden. Yoğun bir araştırma ve incelemeyle anlaşılacaktır ki URFA'nın kendine özgü, aktif ve çağlar boyu yaşatılan zengin, coşkulu bir edebiyatı ile şiir sanatı vardır. Bu geçmişe objektif bir gözle bakılırsa, en açık bir biçimde ve yüzyıllar boyu her yönden şiirselleştirilmiş TAŞ YAPILI şehrin mimarisıyla birlikte İÇİÇE yaşayan; ama içine kapalı zengin bir edebiyatının var olduğu anlaşılacaktır. Öyle ki bu bir kıskançlıkla babadan oğula, dilden dile aktarılarak halkın içinde, düşüncesinde gizliden gizliye yaşar.

URFA'nın antik çağlarda biçimlenerek gelişen Orta çağa bağlantılı primif - ilkel - edebiyatının düşünce biçimi giderek İSLÂMÎ UYANIŞ devirlerinde olgunlaşarak başka bir biçimde seyreder. Pagan, ortaçağ Hıristiyan, sonradan Müslüman olmuş hıristiyanlarla, Türk - İslâm bilim ve sanat adamları vardır. Burada çeşitli devirlerde yaşamış önemli bir kaç filozof, edebiyatçı, şair, müzisyen ve bilim adamından kısaca sözedebiliriz.

M.S. 154 yılında URFA (Urha)'da doğan, antik çağın paganist ünlü kişisi Filozof - Şair ve Müzisyen BARDAİŞAN (BARDESAN)'dır. Oğlu HARMONIAS (ARMONI)'da babası gibi değerli bir müzisyendir. Ama ne yazıkki bunların müzik sanatlarından elimizde bir belge olmadığından, bir bilgimiz yoktur. Bu baba oğul Kral ailesi ABGAR'ların yakınlarından olup, her zaman onların birer gözdeleleri olmuşlar, daima yanlarında bulunmuşlardır. BARDAİŞAN aynı zamanda bir teolog olup, teoloji ders-

leri de vermektedir, bu konuda değişik kişisel görüşleri ve fikirleri vardır.

URFA (Urha)'da IV. yüzyılda yaşamış ünlü başka bir paganist yazar, şair ve din adamı EPHRAİM SIRUS'dur. Aslen NUSAYBİN (Nisibis)'li olan EPHRAİM SIRUS, paganist bir anne ve babadan doğmuş, sonradan hıristiyan olmuş ve URFA (Urha)'ya gelip yerleşmiştir. Yaşamının büyük bir bölümünü ve son günlerini BARDAİŞAN'ın aksine çok sade ve yoksullarla birlikte, URFA'nın kırkık kesimlerinde, mağaralarda, dağlarda dolaşarak - bir bohem ve aziz gibi - ömrünü hep inzivalarda geçirmiştir. Tarihçilerin yazdıklarına göre, şair SİRUS düşüncesi ve sosyal yaşantısı ile çok garip ve anlaşılması güç bir kişiliğe sahiptir. O'ndan günümüze kalan edebi yazıları ile şiirleri vardır.

URFA (Urha)'nın antik çağ Edebiyatı ve Şiirinden kısaca bir sözetmek gerekirse, bize göre ve herhalde bunun edebi felsefi içerikleri Pagan Totemik olup, genelde ise, Mazdek veya Zerdüştî formlar taşıyordu. Hıristiyanlığın doğuşu ile yazı ve diğer sanatlarda, yazmaların, tasvirlerin - anlatımlar - artık ortaçağın Doğu hıristiyanlığının aşırı - dini - tutkusu içindedir. Zaten URFA'da çoktan yokolup, kaybolan bu çağlara ait edebi ve sanatsal belgelerden - özellikle el yazmaları ve ikonalar - günümüze kalanlar varsa bile nerelerde saklıdır; çoğunluk ve hemen hemen bunlar da meçhulümüzdür. Bunlardan çoğunun elyazması kitapların, şiirlerin, ikonaların çeşitli tarihler de çıkan çatışma ve sürekli savaşlarda, gelgit olayları içinde ne oldukları da belli değildir. Ancak bunların bazılarının kaybolmaları yanında, birçoklarının da dolaylı yollarla Batı dünyasına kaçırılmış olmaları mümkündür.

Tarihçilerin yazdıklarına göre, VIII. ABGAR zama-

nında putperest bir çok yazar ve şairin hıristiyanlığın ilk yayılma döneminde kendiliklerinden putperestliği bırakıp, hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Putperest Filozof ve şair BARDAİŞAN önceleri hıristiyanlığı kabul etmiş, fakat daha sonra - her nedense - tekrar putperestliğe dönmüştür. Soylu ve varlıklı bir aileden gelen Filozof BARDAİŞAN, Kral IX. ABGAR'la çocukluğu beraber geçmiş, onunla aynı okullarda eğitim ve öğretim görerek büyümüştür. Bu kralla uzun zaman arkadaşlık eden BARDAİŞAN, sarayda her zaman kralın yanında bulunmuştur.

Filozof BARDAİŞAN gnostik dünya görüşü üzerine bir çok felsefi eserler ve şiirler yazmıştır. Ancak eserlerinin birçoğu kaybolmuş, günümüze pek azı kalabilmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: «KADERE DAİR, IŞIK İLE KARANLIK, GERÇEĞİN DİNSEL ÖZÜ VE YERİNDE DURANLA DURMAYANIN KİTABI» yazdığı felsefi kitaplardan bir kaçıdır. Tarihçilere göre, BARDAİŞAN Doğulu bir insan olarak çağının ve toplumun ilerisinde bir görüşe sahip, sanat adamı ve eleştirmenidir. Dini törenlerde okunan ilâhileri tarihte ilk kez müzik eşliğinde tapınaklara sokan ve uygulayanlar BARDAİŞAN ile oğlu ARMONİ olduğu gösterilmektedir. Korolar eşliğinde söylenen ilâhiler, yapılan müzikli dini şölenleri onlar düzenliyorlardı. BARDAİŞAN, EFLATUN gibi sporla da uğraşmış. O'na Doğulu bir EFLATUN demek yerinde olur. BARDAİŞAN bir eserinde felsefi dünya görüşünü şu cümlelerle özetler: «İnsan ruhunun her zaman diri kalacağı, ancak manevi ruh, maddi varlıktan önce gelir.» der, buna inanır ve savunur. BARDAİŞAN tekrar putperestliğe döndükten sonra - bilinmeyen bir sebeple - URFA (Urha)'dan ayrılmış, Doğu Anadolu'nun bilinmeyen bir şehrine giderek kaybolmuştur.

Antik putperestlik ve hıristiyanlık devirlerinden sonra «İSLÂMÎ DÜŞÜNCEDE UYANIŞ» devirlerine baktığımızda, VII. - XVII. yüzyılları arasındaki bin yıllık zaman diliminde URFA ve yöresinde bir çok Türk - İslâm bilim ve sanat adamının yetiştiğini görmekteyiz. Nasilsa çoktan unutulmuş veya unutturulmuş bu önemli kişiler hakkında derin ve esaslı doğru bilgiler elde edebilmek için, dünyanın bilgili ve yansız tarihçilerin kitap ve yazılarına bakmak gerekiyor. Dahası unutulmuş ve büyük bilginlere ait bilgilerin çoğu bize gerçek yönleriyle aktarılmaları için çağdaş - bu dallarda uzmanlaşmış - uzmanların ve üniversal kişilikleri olan bilim ve sanat tarihçilerine gerek vardır.

Araştırmalarımıza göre, İslâmiyetin doğuşundan beri URFA topraklarında yetişen, zamanla unutulmuş olan Bilim ve Sanat adamlarının Tarih, Felsefe, Edebiyat, Güzel Sanatlar, Astronomi ve Fizik - Kimya dallarında önemli yerleri yadsınamaz. Özellikle İslâm Tarihinde büyük yerleri olan filozof ve Bilim adamlarından, dünya bilim literatüründe yer alan, önemli birkaçının adını saymakta yarar vardır. SABİT İBN KURRE, İBN TEYMİYYE, MEYMON BİN-İ MIHRAN, CABİR BİN-İ HAYYAN, A. BİN-İ EL RUHAVİ, MUHAMMED BİN-İ CABİR, İBRAHİM BİN-İ ZEHRİN, A. YUNUS EL HARRANİ vb. Doğulu seçkin bu tarihi kişilerin dünya bilimine ve sanatına ne denli önemli katkılarının ve bilimin günümüze dek gelişmesindeki hizmetlerinin neler olduğunu tam olarak bildiğimizi söyleyemeyiz. Bunların çoğunun URFA ve HARRAN'daki büyük medreselerde yetiştiklerini biliyoruz. Bunların çeşitli bilim, edebiyat, felsefe, mantık, matematik, astronomi, fizik ve kimya dallarında önemli çalışmaları ile yeni buluşları üzerinde durulması gerekir. Bu bilim adamları, bu medreselerde dersler veriyor,

Doğudan ve Batıdan, Kuzey Afrika ve İspanya (Endülüs)'-
tan gelen birçok yabancı öğrencileri de yetiştiriyorlardı.

Bu bilgiler arasında, özellikle Fizik - Kimya ve Ma-
tematik alanlarında büyük, yeni ve başarılı çalışmaları
olanların başında Harran'lı CABİR BİN-İ HAYYAN ge-
lir. Bu bilgin HARRAN Üniversitesinde Fizik - Kimya
dersleri veriyordu. Bu dalda ve orada kurduğu zengin
labaratuvarında öğrencileri ile birlikte yoğun araştırmalar
ve deneyler yapıyordu. Çağdaş bilim adamlarının bel-
ki gözünden kaçan veya görmezlikten gelinen, HAYYAN'-
nın önemli bilimsel buluşlarından birisinden söz etmek
doğru olur.

Antik çağ Yunanlı filozof ve doğa bilimcilerinin teo-
rik olarak savundukları ATOM'un parçalanamaz dedik-
leri tezi HAYYAN çürütmüş, bunun aksini savunmuştu.
Harran'lı büyük bilgin HAYYAN teorik yeni tezini ken-
di yöntemleriyle anlatmış ve pratik olarak da öğrencile-
rinin önünde bunu ispatlamıştı. Gerçekte bugün ATOM
Fiziğinin uyguladığı teorik tez, çok önceleri IX. yüzyılda
Harran'lı bilgin HAYYAN tarafından bulunup, ortaya atı-
lıyordu. O'nun daha başka bilimsel teorik yeni bulguları
vardı.

Kuşkusuz bu örnekler çoğaltılabilir, bunlarla bilim
ve sanat tarihinde bu Doğulu büyük bilginlerin yüksek
seviyeye çıkardıkları eğitim ve öğretim yuvaları URFA
ve HARRAN şehirlerinde uzun zaman yoğun faaliyetle-
rini sürdürdüler.

Ancak URFA'da ilk İslâmi dönemlerden geç dönem-
lere geldiğimizde buradaki Türk Osmanlı edebiyatı ile
sanatsal değişik kültürel hareketlerle toplumda etkileri
önemli olan kişileri göstereceğiz. Peşinen şunu özellikle
belirtmek gerekir. Şimdiye dek çoğunluk yanlış yargı-

larla eleştirilen bu geçmiş klâsik edebiyatımızın gerçek yüzünün ve bu husustaki kişisel olumlu yargılarımızı destekleyen yargılara da burada yer vereceğiz.

Geç de olsa, Klâsik Edebiyat Tarihimiz konusunda bizi aydınlatan ve çok hassas doğru bilgileri olan çağdaş değerli bir kaç edebiyatçımızın yazılarından alıntı yapıp, bu konuda söz etmek doğru ve yerinde olacaktır.

Türk Osmanlı Edebiyatı üzerine değerli incelemelerde, yazdığı yazılarla çok yetenekli ve bu konuda derin bilgileriyle bizi bu yargılarımızda yüreklediren, çok şükürki çağdaş bir kaç yazarımız vardır. Bunların başında çok değerli bir edebiyatçı ve güvenilir bilgileri olan eleştirmen Orhan Şaik GÖKYAY gelmektedir. Bu konularda usta ve değerli araştırmalar yapan yazar GÖKYAY'ın, İstanbul'da çıkan bir sanat dergisinde yayınlanan «KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI» yazısında Türk Osmanlı Edebiyatımızın çoktandır beklenen gerçek, doğru bir eleştirisi yapılmaktadır. Oysa uzun zamandır, hep - alışlagelmiş birbirlerinin yazılarından aktarmacı yazarlarca - bunun aksi iddia edilmiştir. Birçok çağdaş edebiyatçımız bilerek veya gerçek bir araştırma yapmadan, peşin bir önyargı ile : «Klâsiklerimiz yoktur.» demeleri ve buna benzer laflar edenlere Sayın GÖKYAY'ın eleştirisi bir ders niteliğinde olup öğreticidir. Bu yazarlarca geleneksel köklü kendi baba edebiyatımızın devamlı gözardı edilip, ayrıntıları iyice araştırılmadan - çoğunlukla es geçip, Klâsik Türk - Osmanlı Edebiyatımızın değerli yönlerini yok sayanlara karşı - yazar GÖKYAY bilimsel olarak geçmişimizin bu gerçeğini bize göstermektedir. Aynı zamanda yazar GÖKYAY, çok zengin, kendine özgü, nitelikli Klâsik Edebiyatımızın geçmişi üzerine parmak basarak Klâsiklerimiz belgesel bir grafiğini çizmiştir. Yazısının bir yerinde şöyle demektedir : «... İstanbul Kültür merkezi

ise de, tek başına değildir. İmparatorluğun her yerinde Üsküp, Prezren, Priştine, Vardar Yenicesi, Edirne, Bursa, Kastamonu, Amasya, Manisa, URFA, Diyarbakır ve daha başkaları gibi Kültür merkezlerinde adları sanları olan şairler yetişmiştir...» cümlesi bu savımızı ve yargımızı kanıtlamağa yeter, artar da.

Bu toplamdan, URFA'nın Türk - Osmanlı ve Halk Edebiyatına yetiştirip, armağan ettiği değerli bir çok yazar ve şairin olduğu kuşkusuzdur; titiz araştırmaları ve incelenmeleri gerekir. Bunların içinde önemli ve ayrıcalıklı bir yeri olan, ünü günümüze dek uzanan, XVII. yüzyılda yaşamış, dünyaca da tanınmış filozof şair Urfa'lı YUSUF NÂBÎ'dir. O'ndan burada, biraz uzunca söz etmemiz Türk - Osmanlı Edebiyatı açısından olduğu kadar URFA için gerekli bulmaktayım. Klâsik Divan edebiyatında başlı başına ve ayrı bir görünümdeki sanatıyla - felsefi şiirleriyle - çoktan halka mal olmuş Urfa'lı NÂBÎ, yaşamında önce eğitici ve öğretici fikirleri ile entellektüel (aydın), sanatında (sofu - inanmış) bir kişidir. Şiirleri ve düz yazıları bunu açıkca bize göstermektedir. Kalıplaşmış zihinlerin aksine, çok ağıdalı olmayan şiirleri ile düz yazılarının büyük bir bölümü her zaman - içerikleri - çağcılığını koruyacaktır. NÂBÎ özel yaşamında bile çoğunluk - yazılarında olduğu gibi - ciddi olmayı sever, titizlikle bunu korur ve savunur. NÂBÎ aynı zamanda çok gezmiş, görmüş, yaşamış olduğu ve bulunduğu yerlerde sayısız Devlet adamları ile oturup, kalkmış, onların meclislerinde bulunmuştur. NÂBÎ'nin en önemli özelliği, yaşamı boyunca bir çok deneyimlerden ibret almasını bilmesidir. Ve nadir anekdotlarımız arasında en önde gelenlerden birisidir. Günümüze dek ağızlarında «NÂBÎ GİBİ SÖYLER» sözü O'na en yakışanıdır.

Urfa'lı NÂBÎ XVII. yüzyıl ortalarına doğru - kendi-

sini şiirlerinde anlattığına göre - okumuş, aydın Urfalı seçkin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Gerçek adı YUSUF'tur. Doğru söylemek gerekirse yaşamı hakkında elimizde doğru dürüst - ailesini, kişiliğini belirten ayrıntılı bilgiler - daha aydınlatıcı ve tam geniş kapsamlı bir belgenin ya da bir kitabın olmayışı düşündürücü ve bizim için hayal kırıcı olmaktadır. Ancak sevindirici yanı yazdığı eserlerinin bir çoğu günümüze kadar sağlam kalabilmiştir. Yoksa bu kadar yakın bir zamanda yaşamış, böylesi filozof bir şairimizi çok iyi tanımaktan bizi alıkoyacaktı. İçtenlikle söylemek gerekirse bu ünlü şairin doğduğu evin - müze yapılması için - URFA'da hangi mahallede ve yerinin nerede olduğu bile bilinmemektedir. Şimdiye dek bu yönde araştırmalarımıza bir ışık tutacak gerçek bir belge de bulamadık. *

Klâsik edebiyatımızın ve Diyan şiirinin önde gelen bu en büyük ustalarından olan NÂBİ gününün en gözüpek bir eleştirmenidir de. Özellikle ironileri derin ve ince nükteleri ile taşlamaları da çok ustacadır.

Günümüzün değerli bilim yazarlarından Vehbi BELGİL'in son günlerde NÂBİ üzerine yaptığı ilginç yeni araştırmalardan, yazdığı yazılardan birisinde Şair hakkında şöyle demektedir : «Divan Edebiyatımızın (dört büyükleri)'nden biri olan NÂBİ'nin en önemli yapıtı kuşkusuz HAYRİYYE'sidir. Çünkü, şairimizin oğluna nasihatlerini içeren ve mesnevi türünde yazılmış olan yapıt yalnız edebiyatımız açısından değil, NÂBİ'nin yaşadığı dönem olan 17. yüzyıl Türkiye'sinin dini, ahlaki, siyasi,

* URFA'da 1985 yılında araştırmalarımızda, şairin doğduğu —olasılıkla— Basmahane ve Ulu Camii arasında bulunan evi ve mahalle külliyesinin 1983 yılında Belediye tarafından istimlak edilerek tamamen yıktırılmış buradan ve üzerinden yol geçirilmiştir. Edebiyat açısından önemli bir müzelliğe belge de böylece yokedilmiştir!

sosyal, bilimsel durumunu gözlerimizin önüne sermesi bakımından da önem taşır.»

İlk ve orta öğrenimini Urfa'da gören şair, yüksek öğrenimini HARRAN'da Büyük Medrese'de yapmıştır. Ana dili Türkçe'den başka, Arapça ve Farsca'yı çok iyi öğrenmiştir. Doğuştan üstün bir zekâ ve edebi yapıya sahip olduğundan, çok genç yaşında değerli bir şair olduğunu tanıtlayıp, kısa zamanda kendine ün yapabilmıştır. 1665 yılında daha henüz yirmibeş yaşındayken Sultan IV. MEHMED zamanında, URFA'dan kalkıp, İstanbul'a gelmiştir. Burada zekâ ve bilgisini takdir eden, dolayısıyla genç NÂBÎ'yi tanımış olan MUSAHİPZADE MUSTAFA PAŞA, O'nu yanına divan katibi olarak alır. NÂBÎ bu sıralar HAC'ca gitmek ister, paşa O'nun görevinde çalışkan ve şayanı itimad bir çalışma gösterdiğinden, NÂBÎ'nin bu isteğini Padişaha iletir. Padişahın Mısır Valisine yazdığı bir fermanla NÂBÎ Hicaz'a gider. Şairimiz bu Hac yolculuğunda gördüklerini TUHFAT ÜL - HARAMEYN isimli eserinde etraflıca anlatır. 1678 yılında HAC'dan döndüğünde yeniden Paşa'ya Kethuda (yardımcı) olur. Mustafa Paşa Mora Seraskeri olunca NÂBÎ'yi de yanına alarak beraberinde götürür. Ancak kısa bir süre sonra Paşa'nın Boğazhisarı'nda aniden ölümü üzerine şair buradan ayrılarak, bu kez de doğru HALEP şehrine gider, oraya yerleşir. Halep'te bir oğlu dünyaya gelir, adını Ebülhayr MEHMET ÇELEBİ koyar.

NÂBÎ eserlerinin büyük bir bölümünü HALEP'de yazmıştır. Burada yazdığı en önemli şiirsel büyük eseri HAYRİYYE'dir. Şair bu eserinde, kapalı olarak (oğlu Mehmed'e nasihat önerisi biçiminde) ustalıkla bir dil kullanmıştır. Oysa gerçekte her yönden yozlaşan, içinde bulunduğu toplumun gidişatını tedai - çağrışım - lı bir yolla eleştirmesidir. Bu O'nun Türk Osmanlı toplumuna sun-

duğu toplumsal terbiyevi büyük bir eserdir. NÂBÎ bu eserini kaleme aldığı günlerde ünlü bir Devlet adamı BAL-TACI MEHMED PAŞA Halep Valiliği yapmaktadır. Vali NÂBÎ'nin yazdığı şiir ve yazılarından ötürü, O'nunla tanışır, O'nu yanında ağırlar, yakınlık göstererek O'na iyiliklerde bulunur. Baltacı Mehmed Paşa, sonradan ikinci kez sadrazamlığa çağrıldığı zaman NÂBÎ'yi de yanına alıp, İstanbul'a götürür. Büyük şair ve usta bir eleştirmen NÂBÎ ikinci kez İstanbul'a gelip yerleştğinde, şiir sanatının doruğundadır. Ancak ne varki artık yaşlanmıştır; kısa bir süre sonra 1712 yılında yetmişbeş yaşındayken vefat eder. İstanbul'da Karacaahmet mezarlığına gömülür.

NÂBÎ'nin şiir ve düz yazıları herşeyden önce insana, dahası topluma yönelik olarak - duygu ve fantaziden öte - akıl ve düşünceye seslenir. Hemen eserlerinin çoğu felsefi niteliktedir. En basit şiir ve gazellerinde bile, sözgelimi - sevgiliye olsun - yazdığı bir beyt - dörtlük - te veya yanında kendine göre ve derecede her zaman felsefi bir yoruma rastlanır. NÂBÎ'nin bize bıraktığı en değerli didaktik - öğretici - toplumsal içerikli en büyük ve güzel eseri şiirsel türde yazdığı HAYRİYYE'dir demiştik. Gerçekten de bu büyük eser Türk Osmanlı Edebiyatında yazılmış, bir benzeri az bulunan klâsiklerimizin başında gelir. HAYRİYYE her ne kadar Divan Edebiyatı dili ile yazılmış isede eser dikkatle incelenip, okunursa ki yazılış dilinde, anlaşılır bir açıklık görülecektir. Gerçekte ve o tarihlerde İstanbul'da konuşulan Türkçe ile yazıldığından, anlaşılması çok zor değildir. Kaldı ki, bilgisayar çağını yaşayanlara göre eserin bu günkü çağdaş herkesin okuyabileceği bir duruma getirilmesi işten bile değildir.

Şair YUSUF NÂBÎ yaşamı boyunca musiki sanatı ile

de ilgilenmiş, güfteleri ile güzel besteler yapmıştır. Bil-
diğimiz bir kaçının dışında yaptığı bestelerinin çoğu ne-
rededir, kimlerin elindedir veya bunların çoğu gerçekten
saklanmadıkları için kayıpmı olmuştur, bilmiyoruz. Bize
göre ilgisizlik ve bir ihmalcilikle olsa ve değer yargıları-
nın yoksunluğu sonucu bu bestelerin kaybolmalarının da-
ha kuvvetli bir ihtimali gerektiriyor. Şairimiz uzun bir
zaman - 25 yıl - Halep şehrinde oturduğuna göre, sanat-
sal ve edebi eserlerinin çoğu orada olsa gerekir. Musiki
için yaptığı beste çalışmaları yazılı metinlerinin - acaba -
oralardaki arşivlerde - varsa - resmi veya özel kollek-
سیونlarda olması ihtimali daha akla yakın.

Urfa'lı değerli yazar ve Türk - İslâm Edebiyatı Pro-
fösörü Dr. ABDÜLKADİR KARAHAN, NÂBÎ için yaz-
dığı kitabında şöyle yazmaktadır :

«... NÂBÎ cidden büyük sanatkârdır. GİBB'in (İran
edebiyatına dayanan klâsik Türk şiirinin ilk kuvvetli mü-
messili Ahmed Paşa ise, son muvaffak sanatkârı da NÂ-
BÎ'dir.) demesi, Nedim (ölm. 1730)'i ve Galib (1757 - 1799)'i
unuttuğu ve Ahmed Paşa (ölm. 902/1492)'dan evvel de
eski Türk şiirini temsile lâayık bir kaç şahsiyetten tega-
fül (bilmiyor gibi görünme) manasına gelmekle beraber,
üzerinde durulmak gereken bir hükümdür.»

NÂBÎ her ne kadar uzun bir zaman doğduğu sevgili
şehri URFA'dan uzakta kalmışsa da onu hiç bir zaman
unutamamıştır. Yirmibeş yıl Halep'te oturmuş edebi ve
sanatsal yaşamını burada sürdürmüştür. Çok sevdiği ve
doğduğu şehir URFA'ya karşı özlemine şu ölümsüz mis-
ralariyle ölümsüzleştirerek ona duyduğu sevgisini dile
getirmiştir.

*VATANIM ŞEHİRİ DİLARÂYI REHA
VAKTİ TAHRİR MAKARRİM ŞEHBA*

NE REHA REVZİ GÜLZÂRI CİHAN
MASKATI RESİ HALİL-RAHMAN
NE REHA GİBTEKEHİ HİTTEİ ŞAM
MAZHARI MUCİZEİ BERDÜ SELÂM

Bu mısraların bu günkü Türkçe anlamını Urfa'lı tarihçi rahmetli REŞİT RASTGELDİ şöyle açıklamaktadır.

*Vatanım gönül açıcı URFA şehridir
Yazı yazmak yerimde HALEP şehri olmuştur.*

*O ne URFA'dır ki cennet bahçesinden gülzar gibidir
Çünkü Hazreti İBRAHİM'in doğum yeridir.*

*O ne URFA'dır ki ŞAM şehri ona gıpta eder
Çünkü berden selâm mucizesine mazhar olmuştur.*

NÂBİ'nin ünü kuşaklar boyu dillere geçmiş, edebi değeri ülke sınırlarını aşmıştır. XVII. yüzyıl Urfa'lı filozof şair YUSUF NÂBİ için çok yönlü gerçek belgelere dayalı araştırmaların yapılarak, kitaplar yapılması gerekmektedir. Sözlerimi Klâsik Edebiyat Tarihimizin usta şairlerinin başında yer alanlardan birisi olan YUSUF NÂBİ'nin eserlerinden seçilen bazı şiir örneklerine bırakıyorum.

HAYRIYYE'den

*Sa'y kıl ilm-i şerife şeb-ü rüz
Kalma hayvan sıfat ol ilm-âmuz*

«Gece, gündüz mukaddes ilme çalış, hayvanlar gibi cahil kalma, bilgi öğren.»

*Etme öğren oku ehlinden
Herşeyin ilmi güzel cehlinden*

«Utanma, ehlinden öğren, oku, çünkü her şeyin ilmi cehlinden güzeldir.»

*İlm bir lücce-i bi-sahildir
Anda âlim geçinen cahildir.*

«İlim sahilsiz bir denizdir. Bu deniz içinde âlim geçinen cahildir.»

DİVAN'INDAN

*O şuh âyinede aksile eyler güftü gü Nâbi
Bilen söyler nikât-ı râz-i hüsnün bilmeyen söyler.*

«Nâbi, güzellik sırrının inceliklerini bilen söyler, bilmeyen söyler. Lâkin bütün bunlar o şuhun (Hakkın) aynadaki kendi aksile konuşmasıdır.»

GAZELLER'İNDEN

*Bağ-ı dehrin hem hazanın hem baharın görmüşüz
Biz neşatin da gamın da rüzgârın görmüşüz.*

«Dünya bahçesinin hem sonbaharını, hem ilkbaharını görmüşüz. Biz zevk ve sefanın da eyyamını görmüşüz.»

ŞİİRİN GÜZELLİĞİ'NDEN

*Tab'ın eylerse eğer şi're heves
Sana ma'nâsını fehm etmek bes.*

«Eğer şiire heves edersen, onun mânâsını idrak et kafidir.»

*Hikmet -âmiz gerektirir eş'âr
Ki meâli ola irşada medar.*

«Şiirler hakimane olmalıdır ki, okuyanlara doğru yolu göstersin.»

İSTANBUL'U ÖVME'DEN

*Oлмаға мiве -hor-i bağ-ı hüner
Olmaya şehri-i Stanbul kadar*

«İstanbul şehri kadar hiç bir şehir hüner bahçesinin meyvasını yememiştir.»

*Nakş ü tasvir hutût u tezhîp
Hep Stanbul'da bulur zînet ü zib*

«Nakış, resim, güzel yazı, tezhîp hep İstanbul'da güzelliğini ve değerini bulur.*»

Günümüze dek URFA'da yetişen Türk - İslâm Osmanlı edebiyatçılarının Halk ve Divan türünde değerli eserleriyle değişik türlerde de olsa edebiyatımıza etkili sanatsal katkıları olmuştur. Gelmiş geçmiş daha nice ünlü, ünsüz ve isimsiz Urfa'lı Divan şairleri, otantik Halk ozanları, tarihçiler, çağdaş yazar ve şairler vardır. Ancak bunların, - çağdaş olanlar - çoğunun daha bir türlü çağdaş sanatsal olgunluğa kavuşup, kabuklarını kıramamış olduklarını görmekteyiz. Çağdaş Urfa'lı edebiyatçı, şair ve sanatçılar hâlâ dar yerel kalıplar içinde görünmektedir; ancak seyrekde olsa yeni yeni ulusal seslerini duyurabilmektedirler. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, çoğunluk bunlar gerekli çevrelerce yeterince ilgi, teşvik ve korunmadan yoksun kalmışlardır. Bildiğimiz kadar, kişisel çabaları olanlar görülse de çoğunluk ve her zaman içlerine kapanık, kendi köşelerinde sessiz, sedasız oturup, yalnızca kendilerine saklayıp, yazdıklarını rafa kaldırıp, atmışlardır. Bu uzun ve suskunluk döneminde sanatlarını sürdürenlerden bulup, çıkarabildiklerimizin sanat yapıları özce ve biçimsel olarak gelenekçi Divan Edebiyatına gönül vermiş Urfalı üç beş şair vardır. Bunlar, HİKMET, ABDİ ve ŞEVKET Efendilerdir. Fazlaca bir araştırma ve inceleme yapamadığımız bu şairlerimiz hakkında kulak-

* NÂBİ'ye alt şiir örnekleri.

Sayın Prof. Dr. ABDÜLKADİR KARAHAN'ın 1962'de VARLIK yayınları arasında çıkmış olan «NÂBİ, Hayatı, Şiirleri» isimli kitabından seçilmiştir.

lardan duyduklarımız pasif olan şöhretlerinden başka birşeylerinin olmadığıdır. İlk yorumlayabildiğimiz bu üç şairimiz sanatları ile birlikte görünür, aktif yönlerden olsun toplum arasına pek çıkamamışlar, kitap yayımlayıp kendilerini aktif yönde tanıtamamışlardır. Ve böylece de kendi içlerine kapanık kalıp, daha yaşarken bile sanatları ile birlikte kaybolup, gitmişlerdir. Geçte olsa bunların veya bunlara benzer unutulmuş değerli yanları olan Urfa'lı bu Edebiyatçıların gün ışığına çıkarılıp, yeni kuşaklara, toplumumuza kazandırılmaları gerekir.

Günümüze gelindiğinde, 1923'de Cumhuriyetimizin kuruluşundan sonra Atatürk devrinde yeni bir canlılık kazanan toplum içinden yetişen bir çoklarının şiirlerini hece vezni ile yazan Urfa'lı şairleri biliyoruz. Tanınmış çağdaş daha başka Urfa'lı edebiyatçılar, tarihçiler de vardır. Bazıları yurdun başka yerlerinde - İSTANBUL ve ANKARA'da - oturduklarından sanatlarını oralarda sürdürmektedirler. Bunlar arasında isim yapmış en önemlilerinden bir kaçını burada göstermek yerinde olur. Tarihçi NURETTİN NÂBİ, Eğitimci ve dilci Prof. Dr. KEMAL EDİP KÜRKÇÜOĞLU, Edebiyatçı, sanat tarihçisi ve eleştirmeni Prof. Dr. SUUT KEMAL YETKİN, Türk - İslâm Edebiyatı Tarihçisi Prof. Dr. ABDÜLKADİR KARAHAN'dır. Bu değerli kişiler yoğun bir biçimde çağdaş Türk Edebiyatı ve sanatına kitapları ve yazıları ile yeni katkılarda bulunmuş Urfa'lı aydın kişilerdir.

Urfa'da ATATÜRK dönemi tek hatırlıyabildiğim kişi ileri görüşleri ile; Halkevi'nde sürdürülen Folklor - Edebiyat konuşma ve çalışmalarında bugüne dek çok değerli yazı ve şiirleri ile; çağdaş Urfa'lıların geleneksel yaşantılarını dile getirerek canlı tutan gerçekten - Urfa'lı prototip sanatçı özellikleriyle aydın bir yazar ve şair de M. HULÛSİ KILIÇASLAN'dır.

Çok daha yeni kuşaktan edebiyatçı ve şairlerse çoğunlukta olmalarına karşın daha henüz bunlar da sanatlarını URFA sınırlarından taşıyıp, Türkiye sathında olsun yaygınlaştıramamışlar, seslerini yeterince duyuramamışlardır.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi bu genç kuşakta ağabeyleri gibi suskun, pasif - içlerine kapanık - bir yazı geleneğini sürdürmektedirler. Belkide bu durum onların bugün çağdaş dünyamızda, çoktan toplumlar ve uluslararası platformlarda dev adımlarla gelişen - evrensel boyutlara ulaşan - kültürel haberleşme ve iletişimde kitap ve çeşitli yayın organlarının çok büyük etkinliklerinin olduğuna hâlâ değer vermemelerinden olsa gerek. Oysa tarih boyu her tür tanıtılmada kitabın çok etkili kültürel bir unsur olduğu gerçeğini kabul etmelidir.

Örneğin yakın zamanlarda ölen, yakından tanıdığımız çağdaş genç kuşaktan, halk içinden yetişmiş, otantik yerel şivede söz ustalığına sahip Urfa'lı şair MUSTAFA DİŞLİ. Bulduğu çevrenin tutucu geleneğini kıramamış; ancak övgüye değer kişisel aktif, sanatsal çalışmalarından da ölünceye dek hiç bir ödün vermemiştir. Eğer bu-Urfa'lı şair MUSTAFA DİŞLİ URFA'nın aydın çevrelerince kabiliyeti ve yüksek sanatsal atılımları teşvik edilerek, yeterince ilgi gösterilip, değerlendirilseydi, Türkiye sathına Urfa'lı sanatkâr bir sesin yayılması sağlanacaktı. O zaman ve belki de bu yetenekli sanatçı bize daha yürekli, özgün daha güçlü eserler verecekti. Genede şair MUSTAFA DİŞLİ bir ipek böceği gibi kendi kozası içinde yarınlara kalıcı, URFA'nın özgün (yerel - evrensel) şiirini bize bırakıp, aramızdan ayrılmıştır.

Bir başka tanıdığım sanatkâr, serbest kafiye ve vezinle yazan, Doğulu çağdaş entellektüel bir çizgide eserle-

rini - şiirlerini - veren URFA'nın gelmiş geçmiş yaşamının antik özelliklerine değinen Urfa'lı şair ŞÜKRÜ ALĞİN'dir. Bu şair şiirlerinde artık URFA'nın çoktan kaybolan tüm geleneklerinin geçmişinden, töresel zenginliklerinden bir çok çağrışımları şiirleştirmekte, çağdaş URFA şiirinde yeni sanatsal veriler vaatmektedir.

Tanıyabildiğim, bu iki şairden başka kuşkusuz değerli daha bir çok Urfa'lı genç şair vardır elbette. Onlara da burada yer verip, uzunca anlatmak isterdim. Ancak ne varki, bu konu benim olanaklarım ve vurgulamak istediğim eleştirilerim dışında kalmaktadır. Edebi bu konum ayrı bir kitapta ele alınıp, çok daha geniş, sanatsal yorumlarla ve çok titiz çalışmalar istemektedir.

Bunu en iyi bir biçimde URFA EDEBİYATI TARİHİ için gerekli kronolojik geniş bir belgelemeyi, bu konunun uzmanı olan Urfa'lı bir edebiyatçının ele alıp, çağdaş üniversal boyutlarda inceleyip, irdelemesi gereklidir. Yeterli bilimsel istenen düzeyde URFA EDEBİYATI TARİHİ kitabını bize verebilecek birini şimdiden alkışlar, çok sevinir; URFA'nın antik çağdan beri Edebiyat dünyasının gerçek çehresini öğrenmiş oluruz. Böyle değerli bir çalışmanın sonucunda uzun zamandır beklenen kuşaklararası birbirinden habersiz, bugüne dek suskun kalmış, URFA Edebiyatı tarihi çok daha iyi tanınmış ve tanıtılmış olacaktır.

ÖĞLUM

*Senden ne çıkar,
Ben öyle doğurdum ki
Ben Ebu Harran'ı doğurdum.
Sabrın sembolü Eyyub'u doğurdum.
Bereketin sembolü İbrahim'i doğurdum.
Ben İsa'yı sinemde besledim.
Ben cesaretin sembolü Şeyh Mesut'u doğurdum.
Şairlerin piri Nâbi'yi,
Ben Dede Efendi'yi, Nebi Efendi'yi doğurdum.
Ben ananızım,
Ben helâl edeceğim, (1)
Ben sabırlıyam, (2)
Elbet birgün bir vefakâr
Oğlum doğar.
Onu bekliyeceğim. (3)*

MUSTAFA DIŞLI

(1) : edeceğim.

(2) : sabırlıyım.

(3) : bekliyeceğim.

URFA HASRETİ

Çal Urfa'lım sazını çal.
Alev alev, şimşek şimşek
Beşiri'den (1) hoyratlar al
Yansın teller, yansın yürek...

Çal ki, sazın dile gelsin,
Çal ki, Urfa tele gelsin.

Çal Urfa'lım, Urfa koksun
Burcu burcu, buram buram.
Hüzünlüyüm bu günlerde
Şu gurbetle hiç yok aram.

Çal Urfa'lım düğün olsun

Gönüllere Urfa dolsun.
Aç Urfa'lım, sofralar aç
Elvand (2) elvand, bahar bahar
Tokum gerçi, değılem aç
Çiğ köfteye hasretim.

Allı yeşilli çiğköfte
Boynu hışırlı (3) çiğköfte...

Çal Urfa'lım, sesler gelsin
BERKAFE'den, (4) DİPKARLIK'tan (5)
Yanık hoyratlar yükselsin
KARAKÖPRÜ'de (6) narlıktan...

Çal Urfa'lım çal, vakit dar
Kalbim mızrabında (7) çarpar.

Urfa 1963

M. HULÜSİ KILIÇASLAN

Institut Kurde de Paris

-
- (1) BEŞİRİ: Urfa divan musikisinde bir hoyrat, makam türü.
 - (2) ELVAND: Renkli.
 - (3) HIŞİR: Urfa yerel şivesinde takı, süs anlamında.
 - (4) BERKAFE: Urfa civarında Cudi ve Damlacık dağlarında mesire yeri.
 - (5) DİPKARLIK: Urfa civarında Cudi ve Damlacık dağlarında mesire yeri.
 - (6) KARAKÖPRÜ: Urfa'nın 3 km. kuzeyinde bağlı, bahçeli, nar bahçeleri ile ünlü, bucak merkezi ve Urfa'luların mesire yerlerinden biri.
 - (7) MIZRAB: Telli sazları çalmaya yarayan kemik veya başka nesneden alet.

EYVANLARIN DİLİ

«Urfa'lı ressam Mustafa AYATAÇ'a»

Bir evimiz vardı Kalaboynu'nda (1)

Yolu inişli, yokuşlu

*Duvarları kesme taştan, kapısı hilâl
nakışlı*

Hayad'ı (2) mermer döşeli

*Ortasında bir havuz, havuzu
dört küpeli*

Bir evimiz vardı Beykapı'da

*Odaları tonos (3) kemerli içinde gömme
dolapları camhana'ları (4)*

Kuş taka'ları (5).....

Takaları dantel, dantel işlemeli,

Erkeği: Bağbağuu... Bakbağuu... (6)

Dişisi: Kuğuu... Kuğuu (7).. diye öten

Tuman'lı, (8) hızlı, (9) halhallı (10) kuşlar.....

Bir evimiz vardı Piyar (11) başında

Ortada bir ceviz ağacı

yanbaşında dolaplı bir kuyu

Deri kovalı, kendir örmeli

Keten köyneği (12) incir.....

Yedi veren Ariş (13).....

Annep, (14) çınar, nar çiçeği.

Bahar kokulu melesir ⁽¹⁵⁾

MUHAMMEDIYE gülleri,

Bir evimiz vardı. Harran kapıda

Lülle, lülle kabları ⁽¹⁵⁾ *loş*

zerzembeleri ⁽¹⁷⁾

Kabların üstüne kurulan gelin çardakları

yazlık eyvanları ⁽¹⁸⁾

Daşların ⁽¹⁹⁾ *şiire dönüştüğü*

Revakları, ⁽²⁰⁾ *revakları, revakları vardı.*

1985 ŞANLIURFA

ŞÜKRÜ ALGIN

- (1) Kalaboynu, Beykapısı, Harrankapı (Şanlıurfa ilinde bulunan mahalle adları.) KALABOYNU : Kaleboynu.
- (2) HAYAD : Avlu.
- (3) TONOS (Tonoz) : Taştan örme kemer.
- (4) CAMHANA : Eski Urfa taşevlerinde oda içinde bulunan duvar boşluğu. Genellikle bu boşluklara yatak, döşek, yorgan konur.
- (5) TAKA : Pencere. Kuştakası : Kuşevi (Genellikle avlularda bulunur.)
- (6) BAKBAĞUU : Erkek güvercinin (kuşun) ötüşü.
- (7) KUĞUU : Dişi güvercinin (kuşun) ötüşü. (İki ötüşteki anlam aşk ve sevgi çağrışımdır.)
- (8) TUMAN : Güvercinlerin ayak bileklerindeki uzun tüyler, don.
- (9) HIZMA : Buruna takılan süs takısı. (Güvercinlerin kulaklarına takılır.)
- (10) HALHAL : Ayak bileğine takılan boncuk veya gümüş bilezik.
- (11) PİYARBAŞI : Pınarbaşı.
- (12) KETEN KÖYNEĞİ : Keten gömleği, kabukları çok ince bir incir meyvesine verilen ad.
- (13) ARIŞ : Asma ağacı. (bir yıl boyunca asmanın bakımı yapılır ve sulaması muntazam yerine getirilecek olursa, yedi kez koruk verir.)
- (14) ANNEP : Meyveleri çekirdekli bir yemiş ağacı (Nohuttan büyük, rengi koyu kahve ve nar çiçeği arasındadır.)
- (15) MELESİR : Salkım salkım çiçekleri olan güzel kokulu; (Bugün nesil tükenmiştir) yalnız URFA'da yetiştirilen bir ağaç.
- (16) KAB : Tonozlu odalara verilen isim; tabak.
- (17) ZERZEMBE : Taşevlerde bulunan bodrum kattaki kiler.
- (18) EYVAN : Köşk, büyük sofa, divanhane.
- (19) DAŞ : Taş.
- (20) REVAK : Sütunlu taştan örme, evlerin önündeki saçak.

Institut kurde de Paris

URFA'DA MUSİKİ VE FOLKLOR

Tarihin karanlıklarında saklı kalan ve ne yazıkki çoğunluk, ondan habersiz ve bilgisiz olduğumuz URFA'nın antik çağ, hıristiyan ve İslâm musikisi yoğun ve titiz araştırma ister. Bunu bu dalın uzmanlarına - varsa - bırakıp, toplumsal bu çok önemli konuyu da bilimsel olarak ayrı bir kitapda toplamak gerekir.

Genellikle söylencelerle bize kadar ulaşan, daha çok günümüzde bile metodik ve teorik bilgilerden uzak, pratik uygulamalı bir yapıya dayalı - usta, çırak geleneğinde - olarak bildiğimiz geleneğini sürdüren URFA musiki sanatının durumunu ve kendine özgü belirgin yönlerini ortalama olarak açıklamaya çalışacağız. Bu arada da tanıyabildiğimiz ve araştırıp, bulabildiğimiz müzisyenler dışında, antik çağlardan sonra yitip gidenler bir yana; çoğunluk İslâmî Çağ - Abbasiler zamanı - kültüründe yuğrulmuş olanlardan bahsedeceğiz. Tarih sayfalarında adı ve sanı bulunanlar veya bulunmayanlar - karmaşık ve ortaçağın zor koşullarında olsun - toplumlara seslerini duyurabilmiş birkaç hıristiyan ve İslâm müzisyenlerden kısaca söz edeceğiz. Ancak hemen ve peşinen söylemek gerekirken, geleneksel ve günümüz URFA musikisinin en ince nokta ve ayrıntılarına girmek çok zordur. Bu bir - teorik musikîşinaslık - uzmanlık isteyen hatta, derin bir gözlemci bir çalışma, yetenek gerektirir. Bir kanımıza göre ve belki de bu gün öyle uzun boylu Urfa musikisinin

geçmiş ile ilgili ve sağlıklı belgelerle bilgilerin gerekli yerlerde bile aranıp, bulunabileceği de kuşkuludur. Yanılmadığımı zannettiğim bu hususu özellikle vurgulamak isterim. Bugün beklentimiz -geçiken bu konuda- varsa uzman Urfa'lı çağdaş müzisyenlerin bize, URFA'nın bütün geçmiş zamanlarını kapsayan Fonetik Sanatının içeriğini, doygun ve soylu bir kitabını yazıp verebilsinler.

Çocukluğumuzdan beri URFA'da ve bölgede ünlü birçok, usta müzisyenin, okuyucunun - çoğunun IX. yüzyıldan beri teori veya pratikte olsun - yetiştiğini biliyoruz. Bunların haklarındaki söylentiler, söylence de olsa, hep kulaktan kulağa naklen olarak duymuşuzdur. Ancak çoğunun isimleri nedir, eserlerinin sanat değerlerinin ölçüsü ve günümüzü etkilemiş müziksel ağırlıkları nelerdir, bugüne kalmış veya kalabilmiş olan bestelerin çoğunun hangilerine aittir, bunlar çoğunluk pek belli değildir.

Batılı tarihi belgelerde kayıtlı antik çağ Urfa'lı şair ve müzisyen olarak tek bildiğimiz iki isim filozof BADAİŞAN'la oğlu HARMONIAS'dır. Ancak bu baba oğuldan sonraki hıristiyan devirlerinde yetişen URFA (Urha)'da daha başka müzisyenler var mıdır, kimlerdir, bilmiyoruz.

Antik çağlardan kopuk olarak ele geçen bilgilerle konuya IX. yüzyılın başlarından itibaren İslâmi devirle girmek gerekiyor. IX. yüzyılın başlarında Abbasilerin görkemli başkenti BAĞDAT'ta zamanın ünlü halifesi HARUN-ÜL REŞİD'in sarayında musiki sanatı en yüksek düzeyde icra edilmektedir. Sarayda birçok ünlü müzisyen yaşamaktadır. Bunların içinde en yeteneklisi Doğulu büyük müzisyen ve bestekârdan - Bağdat bülbülü - üstad ZİR-YAB'dan bahsedeceğiz. Musul'da doğan ve gerçek adı Abu-l Hasan Ali Bin Nâfi olan ZİR-YAB'ın İslâm dünyasındaki ünü ve musiki sanatı üzerindeki büyük etkinliği

ile başarısı büyüktür. Yaşamı ve sanatı üzerine yazılan yazılar, Batılı kaynaklarda olduğu kadar, günümüzde yaşayan Urfa'lı müzisyenlerin hafıza ve söylencelerinde de yaşamaktadır. Kanımız odurki, URFA musikisinin O'nun üzerinde büyük etkisi olduğu gibi, buradan (Urfa'dan) birçok müziksel Doğu motiflerini alıp, beraberinde İspanya'nın Endülüs, ülkesine götürdüğü de bir gerçektir. Musiki sanatı tarihçilerinin yazdıklarına göre, ZİRYAB musiki sanatında ki yeteneğini, Binbir Gece Masallarının yaşadığı Bağdat'ta geliştirmiştir. Ud çalgısını kendine baştaçı eden ZİRYAB'ın aynı zamanda dilinde, elindeki birbir hünerleri vardır; beraberinde çok renkli ve serüvenli bir yaşantıda sürdürmektedir. Üstad ZİRYAB bir zamanlar URFA'ya da gelerek bir süre burada da oturmuş; çağdaşı yetenekli Urfa'lı müzisyenlerle birlikte müziksel etkin çalışmalar yapmıştır. O, Urfa'lıları sevmiş, Urfa'lılar da O'nu saymış, müzik çalışmalarında birbirleri ile sarmaşdolaş olmuşlardır.

Geleneksel URFA musikisi üzerine değerli bir takım yeni araştırmalar ve incelemeler yapan, günümüz Urfa'lı müzisyen ve araştırmacı yazar ABUZER AKBIYIK Urfa musikisi ve ZİRYAB için : «... İncil'in ilk olarak ŞANLIURFA'da makamla okunduğu, Endülüs musikisinin temelini atmış ve ud çalgısına beşinci teli ilave etmiş olan ZİRYAB'ın ŞANLIURFA'da yetiştiği, Rast makamının aynı sayılabilecek «REHAVİ» makamının ve bilhassa Arap âleminde kullanılan «URFA» makamının ŞANLIURFA'da icat edildiğini, nihayet Türklerin fethinden sonra tasavvuf, klâsik ve halk musikisi dallarında büyük bir üne sahip olduğu, bu dallarda günümüzde eserleri zevkle dinlenen DAMBURACI DERVİŞ'leri, Hacı NURİ HAFİZ'leri, MUKİM TAHİR'leri, KEL HAMZA'ları yetiştirdiği bilinmektedir...» demektedir.

Serüvenli bir yaşantısı olan ZİRYAB'ı sonraları İspanya'da Endülüs Emevi halifesi 1. EL - HAKEM'in ülkesine daveti üzerine Bağdat'dan kalkıp, Endülüs'e gider. KURTUBA sarayında ağırlanır, orada çok sevilir ve tutulur. Bütün ömrü ve sanat yaşamını Endülüs'te görkemli bir biçimde geçirir.

Üstad ZİRYAB'la Urfa'lı isimsiz büyük müzisyenlerin birbirlerine olan etkileri günümüz URFA ve ENDÜLÜS musikilerinde yer yer (armoni benzerlikleri) motifler halinde görmek mümkündür. ZİRYAB'ın Musullu oluşu her yönden incelendiğinde, burada oturanların, coğrafi yerleşik komşuluk yaşam biçimleri olarak MUSUL ve URFA geleneklerinde benzerlik taşımalarıdır. En kuvvetli tanımlama dillerindeki çok yakın yerel şive benzerlikleridir.

Geleneksel zengin URFA FOLKLOR'u antik çağdan beri varlığını sürdüren Urfa'lıların renkli yaşamların da öncelik alır. Oyun ve şarkı onların doğmatik geleneksel sanat tutkuları ve vazgeçilmez gösterileridir. Oyuna ve musikinin her türüne karşı doğuştan aşırı bir tutku ile yatkınlık vardır, her Urfa'lının yapısında. URFA folklorunun en tipik özelliği ulusallıktan hareketle, yöreselliğini evrensele götürür.

Tambur çalmada rakipsiz bir yeteneğe sahip DAMBURACI DERVİŞ (tamburcu), KİRİŞOĞLU BABA HALİL ve İBİŞ, XVIII. yüzyılda URFA'nın yetiştirdiği çok değerli, tarihi URFA Musikisinin yetiştirdiği, büyük Urfa'lı müzisyenlerdendir. Onlar, hâlâ güzel eser ve bestelerile aramızda yaşamaktadırlar. Bu eşsiz Urfa'lı müzisyenler tamamen unutulmadan onlar hakkında kitaplar yapılmalıdır.

Günümüze dek ve tarih boyunca Halk, Divan ve

Tasavvuf (Dini) musikileri ile yerel Folklorik oyunlar Urfa'lı güzide müzisyenlerin sesleriyle, dillerile, giysileri ve hareketleriyle çok zengin motiflerle renklendirilmiştir. Tarihi ilkel yapısının ritmik ve otantik gelenekleri sürdürülen DEYNEKLİ ve BIÇAKLI KASAP OYUNLARI musiki eşliğinde oynanan en eski URFA'nın halk oyunlarıdır. Ancak belirtmek ve belgelemek gerekirken çağımızın sürüp getirdiği çeşitli tekniksel - amacı belirsiz icatlara karşı bilgisiz tutkular sonucu geleneksel URFA'nın yaratıcı musiki sanatı bunlardan etkilenerek, büyük ölçüde yozlaşmıştır.

Yakın zamanlara -olasılıkla 1960 yıllarına kadar, oyun, düğün, müzikli şölen ve eğlenceler - geleneksel yemekli, sazlı, sözlü kış gecelerinde, erkekler kendi aralarında ve kadınlar da kendi aralarında «SIRA GEZMELE- Rİ» yaparlardı. Bu sıra gezmelerinde çok zengin musiki aletleri ile (UD, KANUN, CÜMBÜŞ, KEMAN, DARBUKA, DEF ve SAZ «Bağlama» eşlik eder) fasıllar yapılırdı. Şimdi ve hızla gelişen çağdaş makina yaşamına geçişler bu tertip geleneksel ve sanatsal, topluca ve insanla ilişkili eğlenceleri hemen hemen ortadan kaldırmış, bunlar artık anılarda kalmıştır.

Geleneksel otantik URFA musikisinin ruh yapısı, aktif, şen, şakrak, sevgi dolu, destansı, dinamik bir özelliğe sahiptir. HOYRAT, MANİ, AĞIT ve TÜRKÜ biçimlerinin geniş ve zengin bir repertuarı vardır. Antik çağdan gelen müziksel kalıntılarla İslâmi - Selçuk ve Osmanlı devirleri ile birlikte karmaşık etnik etkilerle sentezleşen URFA Divan musikisinde FASIL, ŞARKI, GAZEL ve KASİDE yaygın yer alır. Örneğin bir HOYRAT veya MANİ türünden bir dördlük Urfa'luların belirgin karakteristik kendilerine özgü söz ve musiki simgeleridir. URFA musikisinde Urfa'lı sevgiyi; aşkı, dostluğu, doğa

güzelliklerini yüzyıllar boyu dile getirmektedir. Zengin giysilerle Urfa'lı kadın, altın veya gümüş takıları ile süs-
lendikleri mesirelerde, kına gecelerinde ve sazlı, sözlü, ye-
mekli düğünlerde okudukları MANİ ve TÜRKÜ'lerle et-
rafa neş'e verir, coşku saçır. Kadınların okuduğu MANİ'-
ler hayallerde antik çağlardan beri yaşanan kültürel
zenginliğin soyut çağrışımlarını uyandırır, insanı insana
kaynaştırır ve doğayı sevdirebilir. Urfa'lı kadının okuduğu en
tipik bir MANİ :

*KAYALAR KAYALAR
SARIDIR KAYALAR
KAYANIN DİBİNDE
YÂRİM UYULAR*

.....

Antik şehrin zengin burjuva yaşantısını çağrıştıran
ve genelde erkeklerin okuduğu HOYRAT ve TÜRKÜ'ler-
den birer örnek :

— *EY HAMAMCI HAMAMINA
GÜZELLERDEN KİM GELİR?*
— *NE BİLEYİM BEYEFENDİ
GÜNDE YÜZBİN CAN GELİR,
ÖNDE SULTAN HANIM,
ARKASINDA ÇİFTE HALAYIK GELİR.*

.....

*URFALİYAM EZELDEN
GÖYNÜM* GEÇMEZ GÜZELDEN
GÖYNÜMÜN GÖZÜ ÇIKSIN
SEVMİYEDİM EZELDEN.*

.....

*URFA BİR DAĞ İÇİNDE
GÜLÜM BARDAK İÇİNDE,*

* GÖYNÜM : GÖNLÜM.

*URFA'YI HAK * SAKLASIN
BİR YARIM VAR İÇİNDE.*

.....

*SU AKAR İNCE GİDER,
AKAR TURUNCA GİDER,
NİNOLARIN KIZLARI
BEYLERDEN İNCE GİDER.*

Bu dörtlüklerdeki sözler, sesler ve deyimler antik URFA'nın taşını, toprağını, doğasını, sevgiliyi, insan sevgisini simgeleştirmiş URFA'lılara özgü, otantik URFA ve şiirinin musiki ile evrenselleşmesidir.

Gelenekçi Urfa'nının fiziksel görünümü, ruhsal yapısına yatkın, sevecendir, fakat çoğunluk çabuk kızan, ama gönlü alınınca hemen yatışan, saf iyiliksever yaratılıştta, sağlam değişmez - katalizör - karakterdedir. Erkekleri esmer, yağız, bazılarının beyaz tenli olmaları kontrast görünüm gösterirler. Bu karakteristik tipde olan Urfa'lı, köylerin şehirlere göçetmesi sonu yerini, - otuz yıldan beri - kozmopolit değişik tipte bir insan almıştır. Artık kaybolmuş bu antik prototipteki Urfa'lılarla konuşup, sohbet etmek, konukseverliklerine katılmak, geleneksel zengin yemek türleri ile donatılmış sofralarına - renkli çiğ köfte partilerine - konuk ve tanık olmanın ayrı bir özelliği, doyulmaz bir zevki vardı. Urfa'lı kadınların hemen çoğu celânımsı bir yapıda, çekik kara gözlü, koyu siyah uzun saçlı olup, tenleri buğday veya beyaz olan dilberlerdi.

Kısa ve özet olarak tasvir edebildiğim, geçmişte kalan 1950 öncesi Urfa'nının kendine özgü tipik portresini

* HAK : ALLAH.

çizdikten sonra, yeniden tarihi şehrin çağdaş musikisi ile folklorunu anlatmağa çalışacağım. Ayrıca da daha çok yerel ve bölgesel bir üne sahip birkaç Urfa'lı otantik, çağdaş müzisyenden söz edeceğim.

Başta şunu söylemek isterimki : Müzik aletlerini çalmakta Urfa'lı müzisyenler oldukça ustadırlar; sözgelimi UD'u gitar gibi ve onun kadar hareketli, sihirli bir ustalıklı çalanlar salt Urfa'lılardır diyebilirim. Ancak, - bunu bir tevazu ile - hiçbir Urfa'lı müzisyen bu hüner ve ustalığını reklâm etmez, göstermez. Bu da onun doğuştan ve bugüne dek değiştiremediği aşırı bir içine kapanıklığından kaynaklandığını göstermektedir.

Urfa'lı çağdaş müzisyenlerden öncelik MIKİM * TAHİR Efendi'den söz edeceğiz. Doğum tarihi ve öz yaşamı hakkında yazılı bir belge bulamadığımız müzisyenin gıyabında söylenenlerden ve işittiklerimize dayalı olarak anlatmağa çalışacağım.

URFA'da doğan, ancak çok sonraları - yaşamının olgunluğuna doğru - bir rastlantı ile, 1940 yılında bir arkadaş tarafından Zonguldak şehrine davetli olarak oraya gitmiştir. Bir daha URFA'ya dönememiş kısa bir süre sonra, hastalanıp - oldukça sağlıksız bir insan olduğu söylenirdi - orada ölmüştür.

Kuşkusuz, kanımıza göre, çağdaş URFA'nın yerel ve bölgesel musikisinin önde gelen ismi, özgün bir müzisyeni ve bestekârı MIKİM TAHİR'dir. Çağdaş URFA musiki sanatında MIKİM TAHİR'in belki çok ayrı bir yeri vardır. Otantik sanatının incelenip, açıklığa kavuşturulması ile, gelecek yeni kuşakların ondan yararlanabilecekleri özelliği vardır, sanırım. Kendisini - ayrı ve genç ku-

* MIKİM : URFA'nın yerel ve bölgesel halk şivesi, MAKAM, USÛL anlamında.

şaktan olduğumuz için - yakından tanımamakla beraber, çağdaş URFA'nın Halk ve Divan musikisi karışımından kendine özgü bir tarzı bulup, çıkarmış, geliştirmiş, ona değişik yeni yerel melodiler katarak çağdaş bir hava vermiştir. Ancak bu yetenekli Urfa'lı müzisyenimiz musiki sanatının teorik bilgilerinden yoksundur olasılıkla. Daha çok pratikte - otodidakt olarak - kendi kendini yetiştirmiş; geçmişteki değerli Urfa'lı usta müzisyenlerden de yararlanmasını bilmıştır. Çağdaş URFA musikisine zengin seslerle, renkli motifler katarak, yeni makamlarla canlılık getirmiştir. Ne yazık ki, Urfa'lı müzisyen TAHİR Efendi, yeterli ilgi görmediğinden veya kendisinden sonraki Urfa'lı müzisyenlerce sanatı yeterince araştırılmaktan ötürü, bugün neredeyse unutulmuştur. Oysa ve anlayabildiğimiz kadar MIKİM TAHİR sanatında ilerlerken, erken ölmemiş olsaydı, yerel ve bölgesel olmanın sınırlarını aşip, ulusal ve evrensel bir üne sahip olmanın zirvesine erişecekti. Çağdaş müzisyenler, müziksever Urfa'lular O'na MIKİM TAHİR (Makamcı Tahir) demeleri bu yeteneğinden ötürü olsa gerek. Belki bir gün Urfa'lı bir müzisyen Tahir Efendi'nin eserlerini derleyip, toplayarak musiki tarihindeki gerekli yerine oturtur O'nu.

Çağdaş daha başka değerli birçok Urfa'lı müzisyenler vardır. Bölgede ünlenmiş, okuyucu ve bestecilerden, KEL HAMZA (ŞENSES), KAZANCI BEDİİ, KİDE (ABDÜLKADİR) HAFIZ, ÇADIRCI ŞÜKRÜ, KALFA MEHMET, HAMİT HAFIZ, CEMİL CANKAT, Udî HALİL TUĞCU ve NURİ SESİĞÜZEL'dir. Çok zengin bir belgeye sahip derlemeci, müzisyen TENKEKİ MAHMUT (Güzelgöz) vb. Bu Urfa'lı müzisyenler çoğunluk otantik ve otodidakt olarak, yetenekli kişilikleri ile çağdaş URFA'nın musiki sanatına getirdikleri yenilikler çoğunun pratikte ki ustalıkları ile, birbirinden ayrı güzellikte,

renklerde değişik ses ve sözlerle büyük katkıları olmuştur.

Bugün güzide bu URFA'lı müzisyenler, antik şehirleri ile tarihten kendilerine kalan son müziksel zengin mirasını da beraberlerinde alıp götürmüşlerdir diyebilirim.

Institut kurde de Paris

URFA'DA ÇİVİ YAZILI TABLETLER MOZAİK SANATI VE HATTATLIK

Tarihöncesi çağlardan beri Sümer, Asur, Keldani, Hurri ve Mitanni karışımı uygarlıklardan bağlantılarla sürüp gelen kültürler, İslâm uygarlığında sentezleşerek, yerel karakterinde özgünleşir. Bu sentezin en belirgin görünümü URFA TAŞ MİMARİSİ Kültürü ön plândadır.

Şehrin içinde ve çevresinde olsun zaman zaman yapıların arkeolojik kazılardan çıkan bir çok yazılı ve ince işlemeli sütunlar, tabletler, heykeller bulunmuştur. Bunların çoğu çok değişik zamanlara ve uygarlıklara ait ilginç örneklerdir.

Arkaik pagan, antik - klâsik çağ ve erken Roma çağlarına ait şehir içinde ve çevresinde topraktan çıkarılan mozaik kompozisyonların ilk örneklerinden bazalt ve kireç taşından yapılmış heykeller, çivi yazılı tabletler bulunmuştur.

Olasılıkla ve tarihe ışık tutacak tablet ve eserlerin çoğu toprak altında yatmaktadır. Şehrin güneybatısını çevreleyen ihtiyar DAMLACIK dağları eteklerinde bulunan şehir kalıntılarında başka, ilk çağlardan beri mesken veya tapınak olarak kullanılan bir çok mağara vardır. Geleneksel olarak halkın buralara KIRK MAĞARA ve küçük bir plato üzerine kurulmuş MELİKİN EYVANI

dedikleri yerlerde bu çok eski mağaraların duvarlarında pagan antik çağdan kalma yüksek (kabartma) rölyefler vardır. Bazı MAĞARA MEZAR tabanları pagan ve hiris-tiyan kral aileleri ile soyluları, rahipleri gösterir, renkli taşlarla yapılmış - mozaik - kompozisyonlarla bezeli ve dōşelidir. Bunların duvarlarındaki rölyeflerin çoğunun zamanla tahrip edilmelerine ve bozulmalarına karşın; da-ha önceleri PALMIRA ve HATRA komşu antik şehirle-rindeki mabed ve saray duvarlarında görülen ve sağlam kalabilmiş rölyef - heykel kompozisyonlara eşdeğer güzel-likte, benzerlikteydiler. URFA'nın yüz kilometre doğu-sunda bulunan bir başka harap olmuş - hemen hemen toprak üstünde ve daha kırkyıl öncelerine kadar ayakta duran; antik yapılardan bugün hiçbir şey kalmamış - antik şehir VİRANŞEHİR (Konstantina)'dır. Çevresinde çoğunluk bazalttan antik heykeller, kalın iri taş duvarlar-la çevrili mabed ve saray kalıntıları vardı, artık onlardan şimdilerde birşey bulabilmek güç. Burada yapılan kazı-lar ve araştırmalarda bazalttan yapılmış arkaik çağı sim-geleyen kadın, erkek heykelleri ile çeşitli devirlere ait rölyef ve çivi yazılı tabletler bulunmuştur. URFA müze-sinde bunlardan -ne yazıkki başı kopuk ve kayıp - NIKE zafer ve Erotizm tanrıçası bazalttan yontulmuş kadın hey-keli arkaik - paganist devirlerden kalan heykel sanatının en güzel örneklerinden birisidir. Zengin arkeolojik yöre-den birisi de SULTANTEPE höyüğüdür. Burada yapı-lan bir kazıdan çıkarılan eserler arasında bulunmuş olan GILGAMIŞ DESTANI'na ait ilginç, kireç taşından yapılmış, oldukça ağır, karşılıklı duran büyükçe iki arslanlı yüksek rölyef URFA müzesindedir.

1950 yıllarında Eyyubiye Mahallesi civarında, rast-lantı ile bir vatandaş tarafından yapılan kazıda, Osrhoëne'-liler zamanına ait dokuz adet MAĞARA MEZAR bulun-

muştur. Arkaik - pagan çağı izliyen, antik - klâsik çağlardan kalan bu MAĞARA MEZARLAR'ın tabanlarında renkli küçük kare küp taşlardan yapılmış mozaik kompozisyonlar, Osrhoëne krallıkları zamanının mozaik sanatının, dünyada yapılan ilk ve üstün güzellikte örneklerindedir. Mozaik kompozisyonlarla döşeli MAĞARA MEZARLAR kral ailesi ABGAR'lar ile, ruhani yönetici soyuları tasvir etmektedir. Tasvir edilen kompozisyonlarda görülen kadın ve erkek portreleri o kadar kuvvetli ifade edilmiştir ki, yaşıyorlarmış gibi canlı görünmektedirler. Bazı kompozisyonlarda Mezopotamya mitolojisinde yer alan Tanrı ve Tanrıçaları ile doğadan görümler, birçok hayvan motifleri de işlenmiş olup, desenler primitif çizilmiştir. Figürlerde görülen bir başka özellik, üzerlerindeki giysilerin ve takıların biçimleri bugün kırsal kesim yaşantısında aynen koruduğu görülmektedir. Mozaik kompozisyonların çoğu M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. V. yüzyıl arasında yaptırıldığı saptanmıştır.

VI. yüzyıl ortalarına doğru bölgede gelişen karmaşık olaylar sonucu, bölge ve şehrin hakimiyeti İslâmların eline geçmiştir. M.S. 639 yılından sonra şehirde artık İslâmi inançla mimari eserlerin yapımına geçildiğini görmekteyiz. O günden bugüne bin yıldan beri sürüp gelen, şehrin silme Türk İslâm karakteri, özgünleşmiş yapı görünümü günümüzde hızla kaybolmakta ise de, gene elde avuçta kalan ve nasılsa yıkılmaktan kurtulan çok az abidevi yapıların orasında, burasında kırık dökük KÜFİ, SÜLÜS ve daha başka biçimlerde kabartma yazı, motif kompozisyonlar vardır. Birçoğunun güzel örnekleri URFA MÜZESİ'ndedir.

Bu güne değin tek, tük de olsa, geleneğine bağlı kalabilmiş bir kaç ailenin elinde bulunan isimleri belli veya belirsiz URFA'lı hattatların yazıları URFA'nın TAŞ EV-

LERİ'nin oda içi (enteryörlerinin) duvarlarını süslemektedir. İslâmi devirlerin ilk günlerinden günümüze ulaşan Urfa'lı hattatların menşelerini ve onların yaşamlarıyla ilgili belgeleri ile eserlerini bulabilmek de çok zor. Ancak bazı anonim eserlerin bulunduğunu görüyoruz. Yakın zamanlarda Urfa'lı kitapçı ve yazar Sayın BEDRİ ALPAY, «URFA'nın DESTANI» adında yazdığı şiirinin son bölümünde : Yakın tarihlerde yaşamış Urfa'lı ünlü hattatların eserlerinden övgüyle bahsetmekte ve şöyle demektedir :

«Hat sanatında BEHÇET, NURİ, LÜTFÜ, VEFİK BEK * yazıya ruh vermişler,

Yazıya ruh vermişler, seni yüceltmişler pek...»

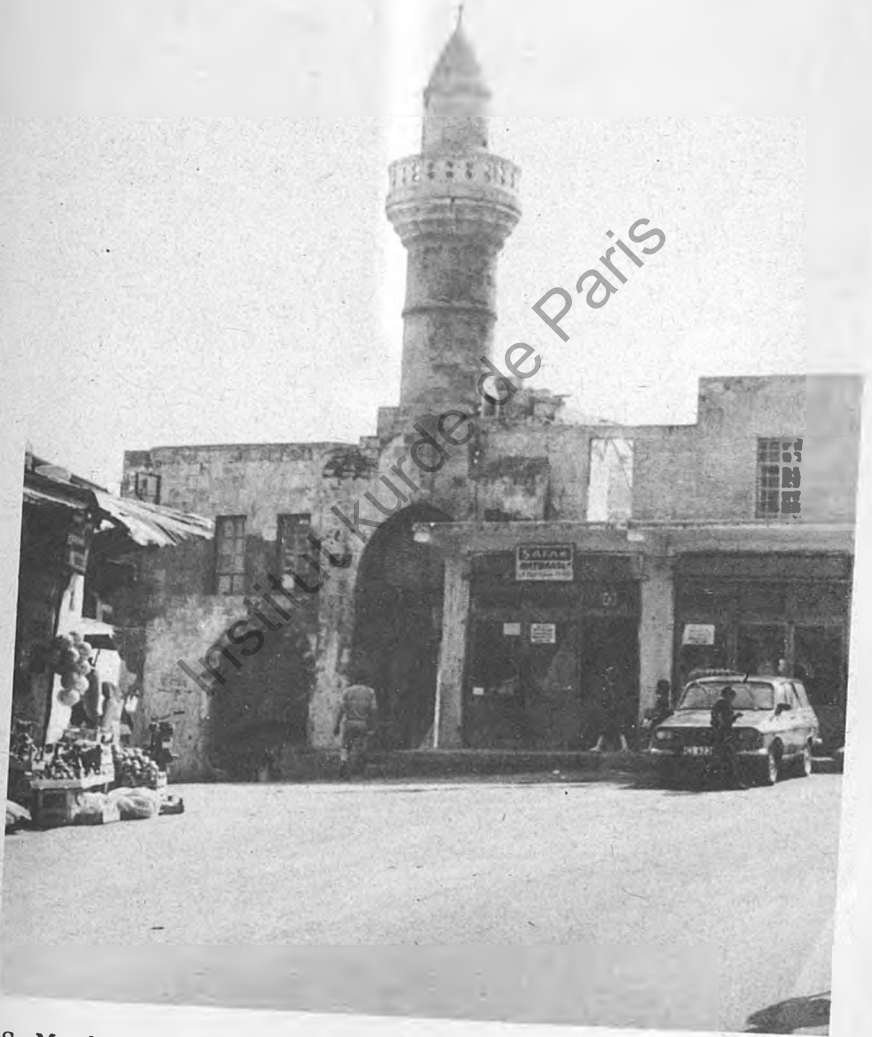
Burada sözü edilen hattatlardan BEHÇET Beyden başka öteki isimlerdeki hattatları ve eserleri hakkında pek bilgimiz yok. Kendilerinden daha çok sözedeceğimiz ünlü birkaç hattatımız vardır. Dünya çapında eserleri ile ün yapan ve kendilerine özgü üslupları ile hat yazısı sanatına üstün değerde yenilikler getirmiş tanıdığımız URFA'lı hattatlar : LOBUT ailesinden iki kardeş MEHMET LOBUT ve AHMET LOBUT Efendilerdir. Bu iki güzide sanatkâr kardeş Urfanın geleneksel hat yazı sanatına üstün eserler vermişler, müze ve koleksiyonlara girmişlerdir. MEHMET LOBUT Efendinin Kur'anı kompoze eden çok başarılı ve güzel bir eseri İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde bulunmaktadır. Çok ünlü bir isimde Urfa'lı Hattat ARABİZADE BEHÇET İZZETTİN Efendidir. Özellikle ve İslâm dünyasında çok iyi tanınan BEHÇET Efendi çağdaşımız olup, Hat yazı sanatımızda yetişmiş son ve nadir ustalardan biriydi. BEHÇET Efendi kıvrak eliyle

* BEK : BEY.

kalem ve fırça kullanmada mahir, üstün yeteneğe sahipti. Bu Urfa'lı usta hattat çağdaş Hat yazısı sanatımıza gerçekten zevkli yeni, çağdaş biçimler - Hat yazısı sanatının geleneğini ve esprisini bozmadan - getirmiş başarılı kompozitör hattatlarımızdan birisiydi.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

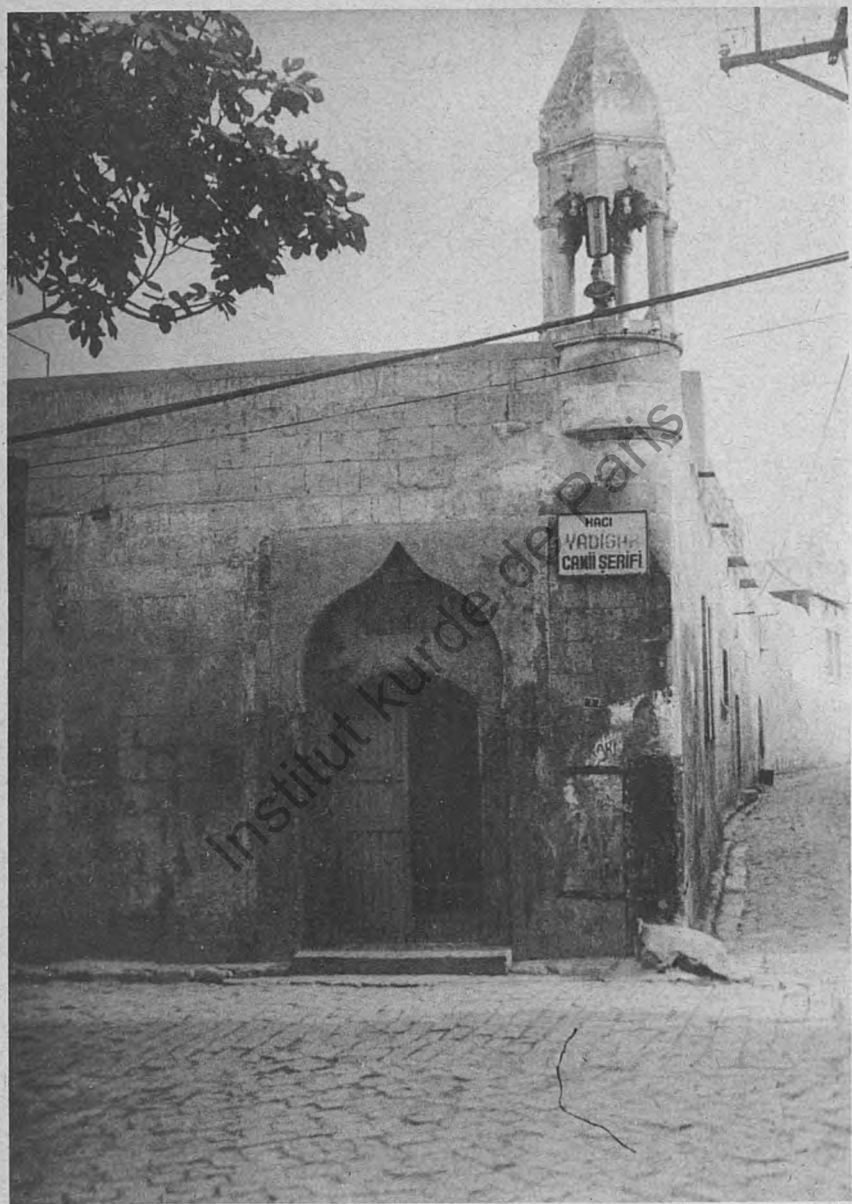
Su Meydanı Camii ve minaresi.

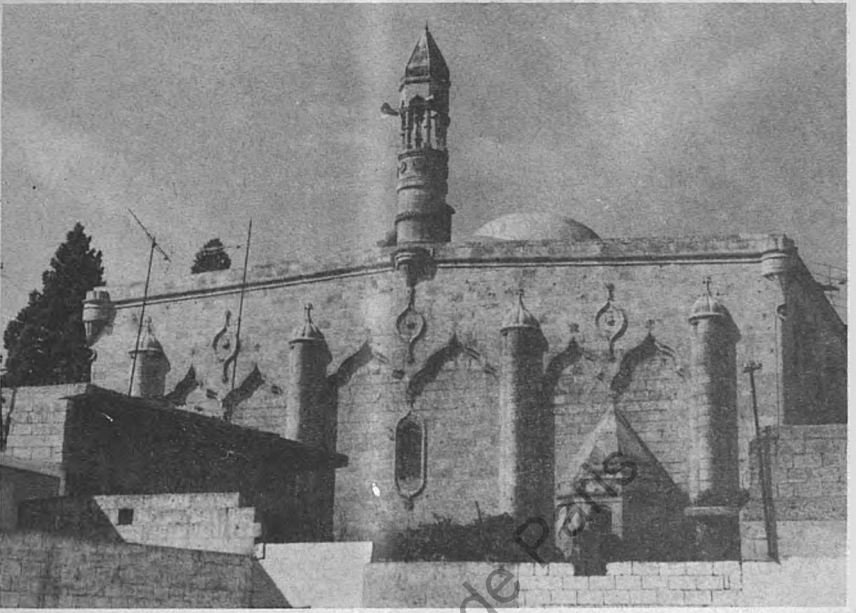
Pazar Camii minaresi.

Hasan Paşa Camii minaresi.

Hacı Yedigâr Mescidi.

Fırırlı Camii.
Ak Camii, genel görünüm.

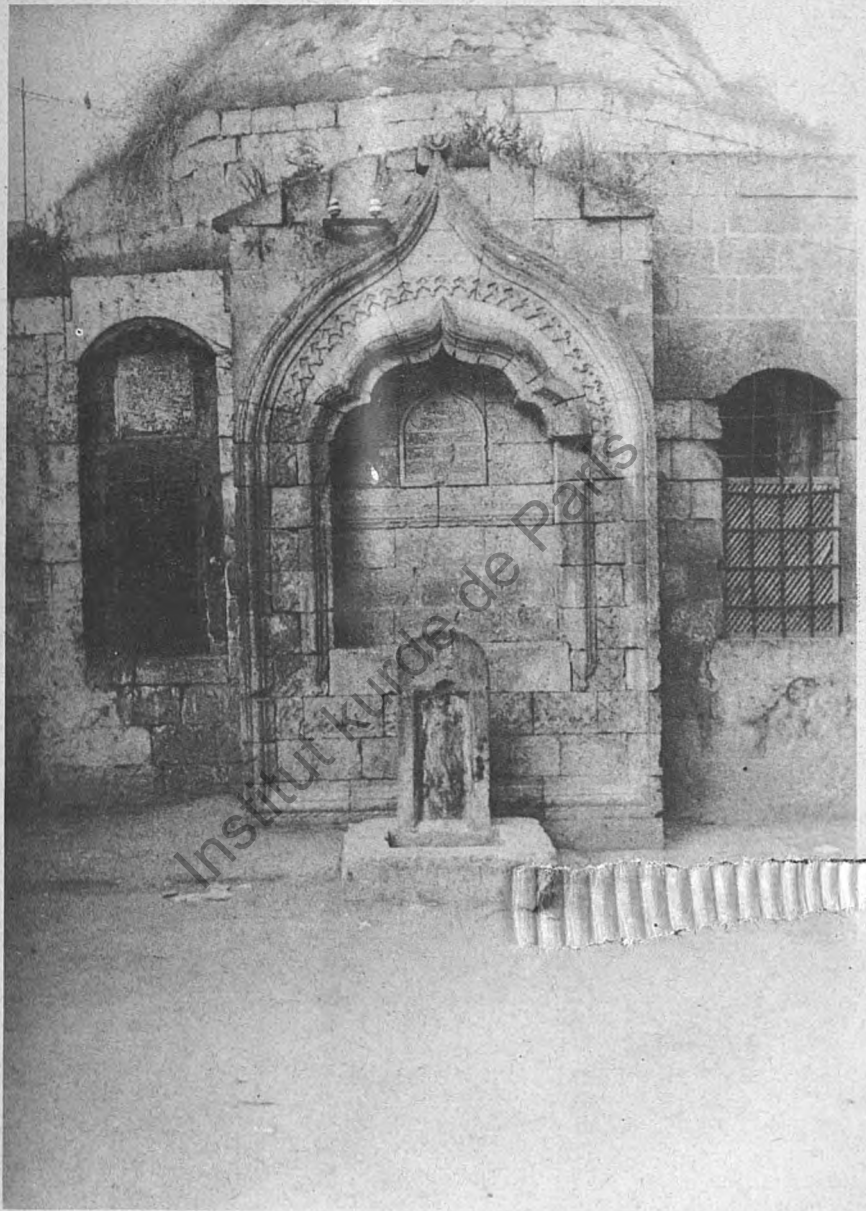

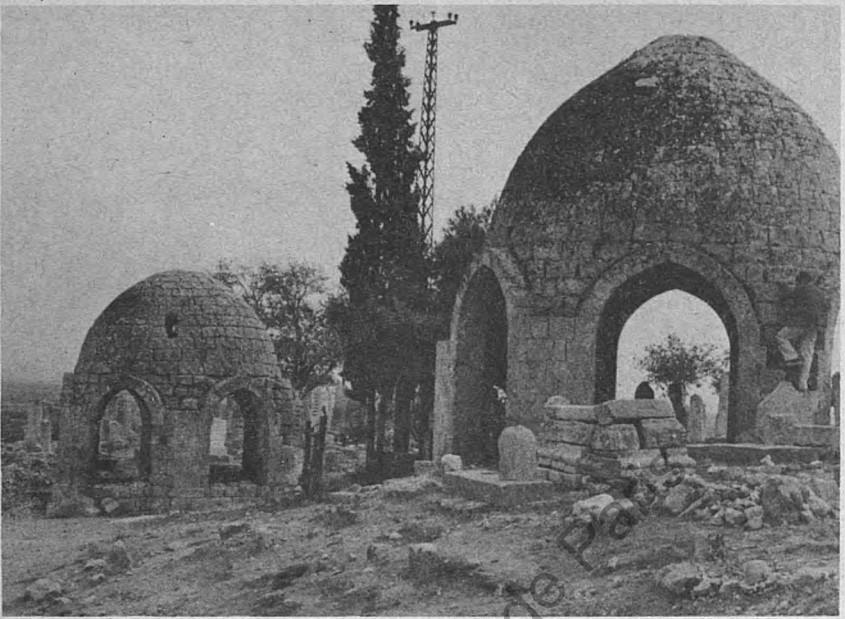
Hasan Paşa Camii avlusu.
Ak Camii'nin revakli kapısı.

Rıdvaniye Camisinin ahşap işlemeli
kapısı ve kitabesi.

Ellisekiz Meydanı'nda bir türbe ve çeşmesi.

Çift Kubbe, İlk İslami türbe mimarilerinden.
Karakoyun Deresi üzerindeki köprü ve külliye (N. Başgelen Arşivi).

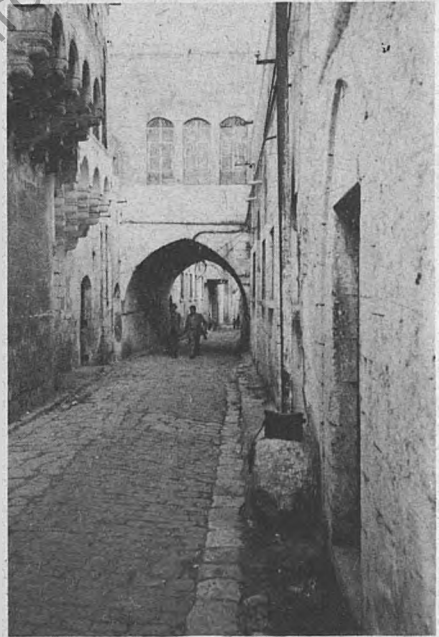

Karakoyun Deresi üzerindeki Samsat (Ali Saip) Köprüsü.
Kızmalı (Hızmalı) Köprüsü

Karakoyun Deresi üzerindeki tarihi köprülerden birisi.

Tonozlu sokaklardan birisi.

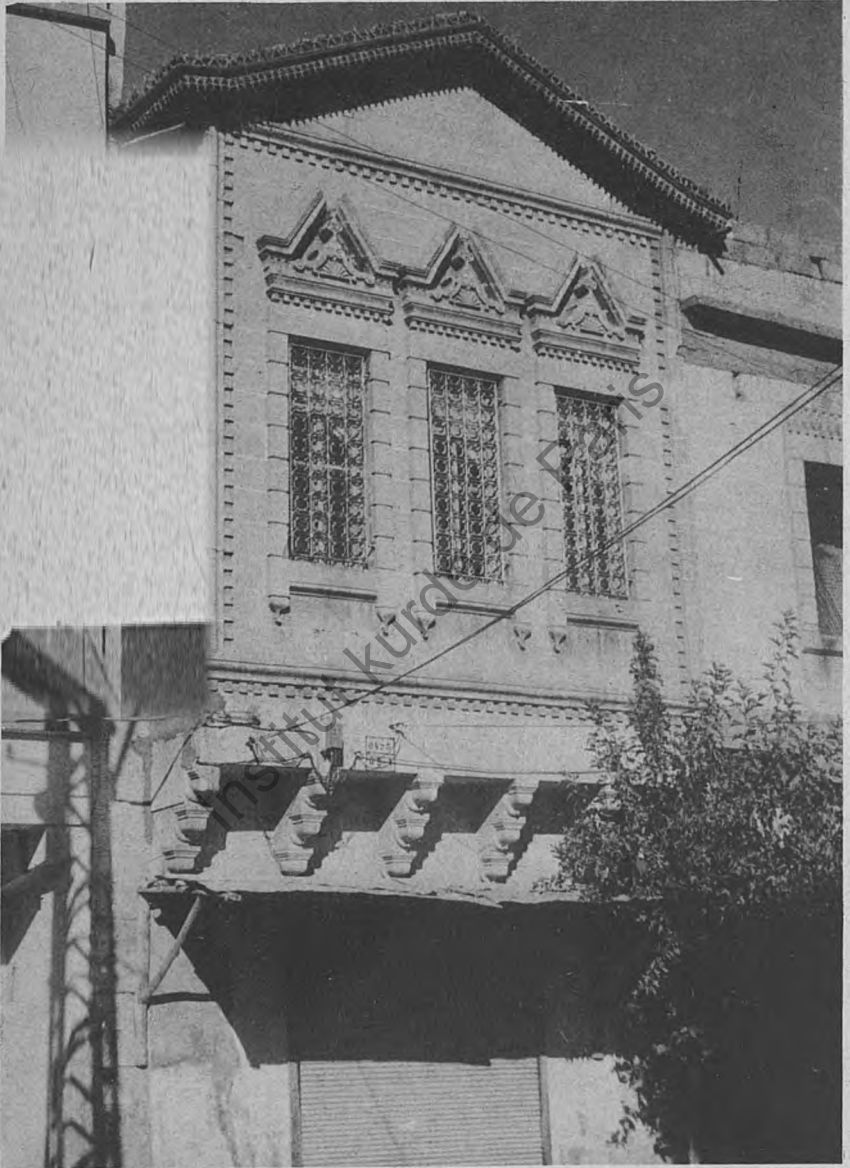
Urfa Evlerinden, cumbalı çardak.

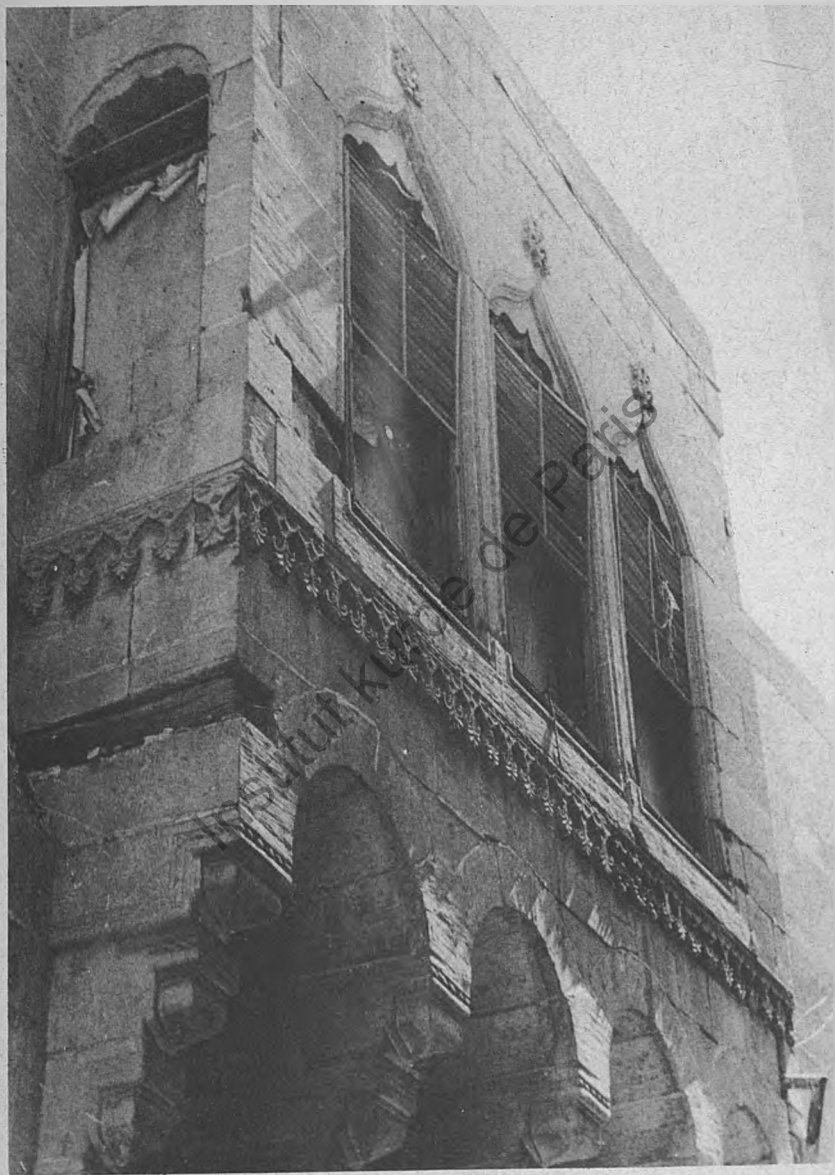
Urfa Evlerinden, cumbalı çardak (detay).

Cumbalı Çardak.

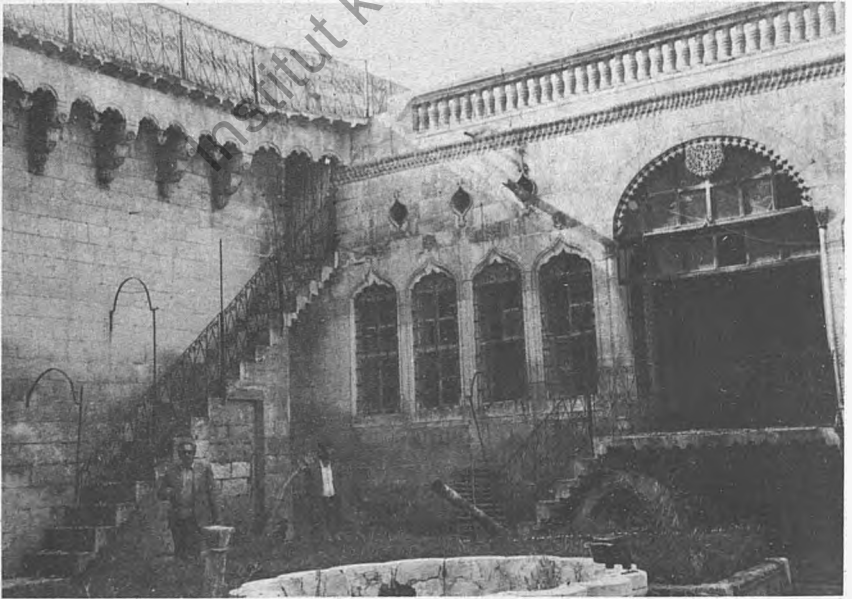
Cumbalı bir çardak (Hüseyin Portakal).

Çardak. (detay).

Urfa taş evlerinin hayat (avlu) larından görünümler.

URFA'DA TAŞ MİMARİ SANATI VE TARİHİ YAPILAR

Antik - Klâsik ve Türk - İslâm devirlerinden günümüze dek yapılagelen TAŞ MİMARİ'nin yaratılmasında büyük emekleri geçmiş, şehrin mesken ve plânlarında zevkli - estetiksel - buluşları ile pratikteki uygulamalarında bile, son derece uzmanlaşmış üstün yetenekte TAŞ MİMARİ ustaları yetişmiştir URFA'da. Şehirde yüzyıllar boyu geleneğine bağlı karakterde özünü kaybetmeyen biçimlerde silme TAŞ YAPILAR, ABİDE'ler yanında çoğunlukla iki katlı, pencere, teras ve merdiven korkulukları demir süslemeli ÇARDAK'lı EV'ler yaratmış isimsiz Urfa'lı Taşçı usta ve kalfaların - bunlara gerçekten mimar demek daha doğrudur - yeri çok büyüktür. Gerçekten tarihi şehir yüzyıllar boyu TAŞ YONTUCUSU ve SÜSLEMECİSİ büyük ustalara sahip ve tanık olmuştur. 1950 yıllarına dek titizlikle korunan şehrin TAŞ MİMARİ görüntüsü bunu açık bir biçimde belgelemektedir. Ancak, bugün o estetiksel görüntüden geriye kalan, yıkık dökük çok eski mahallelerle bazı resmi kurumlara ait külliye bu bugünde bize anlatabilmektedir.

Tarihte zaman zaman başka ülkelerden Urfa'lı mimar, usta ve kalfalar istendiğini görüyoruz. Örneğin : XI. yüzyılda Mısır'da hüküm süren Fatimiler Devleti zamanında KAHİRE şehrinin ünlü surlarının kapıları (BAB

EL - NASIR, BAB EL - FOUTOUH, BAB EL ZUEYLEK) URFA'dan çağrılan Urfa'lı mimar üç kardeş tarafından yapılmıştır. Bu değerli Urfa'lı mimar kardeşler, zamanın Fatimi Devletinin ünlü veziri BEDR EL CEMALİ tarafından KAHİRE'ye davet edilmiş ve ağırlanmışlardır. Tarihte bilinen bu mimari olay, URFA'daki TAŞ MİMARİ'sinin süsleme ve oymalı TAŞ işçiliğinin tarih boyunca ne kadar ileri bir boyutta olduğu anlaşılır.

Tarihi şehrin panoramasına - estetiksel perspektifi çeşitli açılardan - gören bir gözle bakıldığında geçmiş çağların - Sümer, Asur - Hurri ve Mitanni'lerin - sürgit geleneğe bağlı sağlam TAŞ MİMARİSİ bir kültürün sanat bağları birbirine düğümlenerek oluşmuş, kendine özgü çağdaş sentezini görürüz.

İSLÂMİYET'in hızla doğuşu ile buraları Türk - İslâmların alışı sonucunda artık bütün buraların yerini, VII. yüzyılla başlayarak yeni bir uygarlık alır. Bu DÜŞÜNCE-DE UYANIŞ'la gelen büyük İSLÂM UYGARLIĞI'dır. İslâmi inancın yaşama ve estetiksel görünüşe giren toplum, URFA'da giderek Emevi - Abbasi sanatının en üstün TAŞ MİMARİ örneklerini verir.

Önceki Arkaik ve Klâsik çağ mesken yapılarının tümü - olasılıkla - iki üç kat toprak altında yatmaktadır. Tek tük, kırık dökük ve yıkık da olsa toprak üstünde kalanlardan veya toprak üstüne çıkarılan çeşitli TAŞ eserlerden müzelere konan örnekler ilginç güzelliktedir. Bunlar eski çağların TAŞ yontmacılığı yönünden sağlam, ileriye kalıcı ve kendine özgü bölgesel, yerel özellikler gösteren sanatsal biçimleri taşımaktadırlar.

1950 yılından önceleri URFA'nın genel mimari panoramik kompozisyonuna bakıldığında, kesin ve belirgin bir açıklıkta, şehir Türk - İslâm estetik karakter ve zev-

kini gösteren bir mimariye sahipti. Bu görüntü kesinkes ta VII. yüzyıldan beri Emevi - Abbasi uygarlığının sentezinde ZENGİ ve OSMANLI zevkinin karakterine girerek, bugüne dek canlılığını sürdürüyordu. Artık bütün bunları - mahalleleri ve külliyeleeri - bugün karşımızda görmek mümkün değil.

Bugün MÜZE ŞEHİR URFA'da elde kalan kırık, dökük, onarım istiyen resmi veya yarı resmi TAŞ külliyeleere ait binalarla, konsollu, cumbalı TAŞ EVLER çok az sayıdadır, bunlarda tükenmek üzeredir. Oysa, bunlar bin yıllık bir mimari mirasın özgün örnekleridir. Mescit, Camii, Türbe, Tekke, Medrese, Han, Hamam, Kervansaray ve sivil mesken TAŞ EVLER gibi tümü silme TAŞ MİMARİ'ye dayanan, çok dayanıklı ve sağlam olduklarından, bu yapıların çoğu yüzyıllardır ayakta kalabilmişlerdir. Bunlara gerçek sahipleri olarak bilimsel bir gözle baktığımızda bizlerin - insanoğlu olarak - bunları neden korumamız gerektiğini çok daha iyi anlamış olacağız. Çünkü, bunlar yüzyıllarca ve kuşaklar boyu her yönden bize seslenen güzelliklerinin sırları estetiksel olarak yerine oturmuş ve sanatsal uzun bir deneyimden geçerek bize kadar ulaşabilmişlerdir. Bunların bir TAŞ'ını yerinden oynatmak bile günahların günahı kadar acımasız, yersiz ve yanlışdır. Oysa korunmalarının gerçeğini düşünürsek ki, bu en azından geçmişte kalan zengin tarihimizin elle tutulur estetiksel biçimini - bizi bize - verip tanıtan ve açıklayan canlı belgeler olarak her zaman karşımızda heybetle duracaklardır. Dahası bugün ve gelecekte yaratacağımız yeni ve güzel nice eserlere zengin esin kaynağı olacaklardır.

Institut kurde de Paris

URFA'DA CAMİİ, MEDRESE VE TÜRBELER

Antik çağda yapılmış, Hz. İSA zamanında Hıristiyan Kilisesi olan bir pagan mabedinin üzerine inşaa edilmiş ULU CAMİİ ve Külliyesi şehrin hemen hemen tam ortasında yerleşik en büyük dini bir yapıdır. Camii, toprak altında kalan mabedin temel kalıntıları üzerine oturtulmuştur. İlk çağlarda burada putperestler ateşe tapınıyorlardı. Şehri, İslâmlar zaptettiklerinde kilise yerini Camii'ye bırakmıştır. Camii'nin mimari yapısı primitif bir formda olup, süslemesiz, sade ve dikdörtgen plân olarak aynen eski temeller üzerine kurulmuştur. Emeviler devrinde Camii'ye çevrilmiştir. Camii'n geniş avlusunun sağ köşesinde, sekizgen köşeli plân üzerinde kolossal mimari görüntüsüyle insana heybet ve heyecan veren yaklaşık (30) metre yükseklikte iri bir kule vardır. Çok iri ve birbiri üzerine harçsız konmuş, kesmetaş ve kırmızı mermerlerden örülü mimarisi kaba arkaik form ve biçimde sade süslemeleri olan bu yapıyı, ilk kez ATEŞ KULESİ olarak - olasılıkla - İranlı yada asurlu paganlar yapmıştır. İslâmiyetle beraber kule minare görevini üstlenmiştir. Aynı zamanda şehrin bugün saat kulesi olarakta kullanılmaktadır.

Hz. İBRAHİM'e mal edilen ve Nemrud tarafından ateşe atıldığı yer, sonraları Hıristiyan ve Müslümanlarca kutsallaştırılmıştır. Burasının müslümanlarca (MEDHALİL yada MAKAM - I DERGAH - HALİL'İN MAKAM

MI, YERİ) adı verilerek devamlı ziyaret yeri durumuna getirilmiştir. Külliyyeden olan camii çok eski olup, hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kutsal bu yerlerin antik çağ Osrhoene'ler zamanında yapıldığı anlaşılmakta veya sanılmaktadır.

İnşa edildiğinde adının RIDVANIYE olarak verilen camiiye Urfa'lıların ZULMIYE camii demesi, zulümle yaptırıldığını çağırıştırır. Ancak halkın buraya BALIKLI GÖL camii dediğini de biliyoruz. Camii Balıklı Göl'ün kenarında XVIII. yüzyılda Osmanlılar zamanında RAKKA Valisi olan AHMED RIDVAN Paşa tarafından yaptırılmış, külliyelerle donatılarak, şirin bir maket görürümünde gölün etrafına kompoze edilmiştir. Külliyyenin otuz odalı ve iki büyük okuma salonu ile kütüphanesi ve bir medresesi vardır. Gerçekten tarihi bir değeri olan ve içindeki çeşitli kitaplarla zenginleşen medrese kütüphanesine RIDVAN Paşa Bağdat şehrinde birkaç katırla yüklü çok kıymetli elyazması kitaplar getirtmiştir.

SU MEYDANI CAMİİ — Abbasi - Selçukilerden günümüze kalan küçük bir tapınaktır. Selçuki mimarisinin ilk örneklerinden olup, Selçuk karakteri taşır.

HASANPAŞA CAMİİ — Akkoyunlu hükümdarı UZUN HASAN tarafından yaptırılmıştır. Halk bu camiiye HASAN PADİŞAH camii de demektedir. Mimari eser Selçuklu Akkoyunluların kendine özgü ilk mimari özelliklerini taşımaktadır. Özellikle camiinin minaresinin çok değişik, Selçuk Türk kültürünün belirgin karakterlerini taşıyan ilk eserler arasındadır. Süslemeleri ile TAŞ işçiliği harika denebilecek ölçülerde yapılmış ender mimarlık örneklerindedir.

AK CAMİİ — Çok eski bir kilise olup, Abbasi Halifesi EL - MEMUN zamanında camiiye çevrilerek İslâm-

lar için ibadete açılmıştır. Bu mabedin sağlam mimarisi kırmızı mermerden örölü olduğundan camiye KIZIL CAMİİ'de denmektedir.

KARAMEYDAN CAMİİ — Osmanlılar zamanında Klâsik Osmanlı mimarisindedir. Hicri 1265 (M. 1853) yılında Darendeli Hacı Hüseyin Paşa'nın URFA Valiliği sırasında yaptırdığı bir camiidir.

PEYGAMBER CAMİİ (CİRCES PEYGAMBER) adına hangi tarihte yaptırıldığı bilinmeyen bu eser eski bir kilisedir. Sonradan İslâmlar tarafından camiye dönüştürülmüş, eskiden beri de bir türbe olarak halk tarafından ziyaret edilegelmektedir.

YUSUF PAŞA CAMİİ — Bu camii de Osmanlılar zamanında vezir Yusuf Paşa tarafından yaptırılmış, klâsik Osmanlı mimari üslubunda bir yapıdır.

PAZAR CAMİİ — Çok eski bir yapı olup, inşa ettirildiği tarih belli değildir. Camiinin zamanla bozulup, yıkılan yerleri yeniden ve birçok ilaveler yapılarak onarılmış, güzelleştirilmiştir.

ÇAKERİ CAMİİ — Eski bir Bizans Tiyatrosunun alanı üzerine, İslâmların URFA'yı Bizanslılardan aldıktan sonra yaptırılmıştır.

FIRFIRLI CAMİİ — Bu yapı da, bir kilise olup, sonradan camiye çevrilmiş, tipik bir mimarisi vardır. Dış duvar yüzeyleri kendine özgü kaba motifik kabartma TAŞ süslemelerle kaplı olup, büyük bir tapınaktır.

DABBAĞHANE, KUTBETTİN, HIZANOĞLU, HAMDULLAH, EYYUBİYE, ARAP, KADIOĞLU, SÜLEYMANİYE, KARA MUSA, TUZEKEN, KALEBOYNU ve HEKİMDEDE camiileri tarihi şehrin çok eski TAŞ mimarisinin ilginç örneklerindedir.

Tarihte URFA'da tam teşkilâtli olarak kurulan ilk MEDRESE'lerden birisi SELAHADDİN MEDRESESİ'dir. Bu medrese Eyyubi Sultanı SELAHADDİN-İ EYYUB adına ve ULU CAMİİ'ye bitişik olarak Doğu tarafında, Melik YUSUF BİN EYYUB tarafından inşa ettirilmiş, eğitim ve öğretime açılmıştır. Tarihi değeri olan bu yapı şimdi bir Vakfiye durumunda Vakıflar Kurumunca kullanılmaktadır.

Şehirde İslâmi dönemlerden günümüze kalan çok sayıda MESCİD'ler, TÜRBE'ler vardır. Antik çağlardan beri gelenekselleşmiş olarak halkın çok rağbet ettiği, yabancılardan bile bir çok ülkelerden URFA'ya gelip, ziyaret edilen yerlerin başında Hz. İBRAHİM'in makamı (MED - HALİL - DERGÂH) gelmektedir. Bundan başka, CİRCES NEBİ, HEKİM DEDE, NEBİ EFENDİ, YAHYA BERMEKİ ve ŞEYH MES'UT Türbeleri, Türk İslâm büyüklerinin gömülü olduğu yerlerdir. Bu İslâm büyüklerinin İslâm ilmine büyük hizmetleri olup, eserleri tozlu arşivlerden ve kitaplıklardan günışığına çıkarılmalarını beklemektedirler. Bir başka tarihi bir türbe ve ziyaret-gâh da SURUÇ yakınlarında ŞEYH MÜSLİM (Eba Müslim HORASANİ)'nin türbesidir. Bölge halkı ile Doğulu İslâm turistlerin burasını çok sık ziyaret etmektedir.

URFA'DA HANLAR, HAMAMLAR, KÖPRÜLER VE SURLAR

Tarihi şehirde hamamların hemen çoğu antik veya ortaçağlardan günümüze dek ayakta kalabilmiş olmaları gerçekten şayanı hayrettir. Hanlar, Köprüler ve Surlar eski çağlardan beri, birbirini izleyen uygarlık dönemlerinden sentezleşen çoğunluk Türk - İslâm - Emevi, Abbasi, Selçuki ve Osmanlılardan kalan sosyal yapılar olarak günümüze dek etkin faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Han ve Hamamların çoğu daha halk tarafından kullanılmaktadır.

Antik çağdan beri şehri çepeçevreleyen surların tümü hemen hemen yıkılmış, taşları çalınmış, ev yapımında veya çeşitli maksatlarda kullanılmıştır. Her biri birkaç ton ağırlığında, büyük bloklar halinde ve harçsız olarak birbiri üstüne konan TAŞ'lar ortadan yokolmuştur. Onlardan çok az bazı yerleri günümüze kalabilmiştir.

Tarihi şehrin en önemli, eski iş yerleri tarihi HAN'lar oldukça sağlam, kullanışlı inşa edilmişlerdir. En sağlam olarak ayakta kalanlardan VELİBEY HAN, MEVLÂNÂ HAN ve şehrin en büyük hanı GÜMRÜK HAN'dır. Burada isimlerini saymadığım daha bir çok irili, ufaklı hanlar, yıkık dökük bir durumdadır, bazıları da belli belirsiz tarihlerde yıktırılmış, üzerlerine Beton yeni inşaatlar yapılmıştır. Hanlar eskiden KERVANSARAY olarak

da kullanılıyormuş. Kırsal kesimlerde yarı yıkık bir durumda, ayakta kalmış ve çoktan beri, sadece çobanların uğrağı olan bir kaç KERVANSARAY kalıntısı vardır. Bunlar tarihi İPEK YOLU üzerinde, İslâmi dönemlerde yaptırılmış Abbasi - Selçuki üslûbu TAŞ mimarisinin ilk örneklerindendir.

GÜMRÜK HAN veya KERVANSARAY'ı şehrin göbeğinde dikdörtgen plânlı, büyük bir avlu içinde etrafı iki katlı odalarla sıralanmış sağlam bir yapıdır. Külliyesinde bir BEDESTEN ve MESCİD'i bulunmaktadır. İkinci kat odaların önleri tonozlu teraslarla çevrili ve taş korkulukludur. Hanın iki büyük kapısı vardır. Tali geçişler için kullanılan küçük kapıları da vardır. Büyük kapılardan birisi BEDESTEN'e, diğeri açık çarşıya bağlıdır, bu kapının giriş sahanlığının iki yan duvarlarında karşılıklı çok temiz ve sağlam kalmış iki kitabe vardır; kitabeler sülüs tarzında yazılmıştır. Külliyyeden BEDESTEN içinde Loncalar pazarı hâlâ tarihi eski görünümü ile hareketli geleneksel ticari pazar durumunu korumaktadır.

Tarihi HARRAN şehri yakınlarında bulunan HANEL - BAĞRUR KERVANSARAYI'nın büyük bir bölümü sapa-sağlam ayakta durmaktadır. Bu tarihi yapı küçük bir onarım ve ilgiyle çağdaş kültürel turizm amacıyla kullanılabilir, canlı bir kültür yuvası durumuna getirilmesini beklemektedir.

Abbasiler zamanında SURUÇ ilçesi yakınlarında yaptırılan bir kervansaray da ÇARMELİK KERVANSARAYI'dır. Ne yazık ki, bu güzel yapı hemen hemen tamamı yıkıntı halindedir. Yalnız büyük boyutta sağır yan duvarlarından birinin iç avluya bakan tarafı tonozlu galerileri ile yarı yıkık bir duhurumdadır. Bu yapılar Abbasi - Selçuki mimari biçimlerinin klâsik, karakteristik ilk örneklerindendir.

Şehirdeki HAMAM'ların hemen çoğu daha önce de açıkladığımız gibi eski çağlardan kalan ve halkın temizliği için uzun yıllar hizmet veren tarihsel, sosyal uygarlık örneklerinin başında gelir. Bunlardan bir kısmının bugün bile halkın çoğunluğu tarafından özenle kullanıldıklarını görmekteyiz. Olasılıkla şehirde ve en eskisi olan YILDIZ HAMAMI'nın 3000 yıla yakın bir geçmişinin olduğu ve Romalılar devrinde inşaa edildiği söylenmektedir. Ancak ne yazık ki bu kadar eski tarihi değerde günümüze kalabilmiş bir yapının yerinde bugün yeller esmektedir. Yakın geçmişte, 1960'lı yıllarda hamam yıktırılarak, üzerinden yol geçirilmiş, tamamen ortadan silinmiştir. Tarihi değerleri olan ve hâlâ kullanılan hamamlar : ARASA, SERÇE, CINCIKLI, KEÇECİ, SULTAN, VEZİR ve BEYKAPISI vb. hamamlar şehrin muhtelif yerlerine dağılmıştır.

1950 yıllarında SULTANTEPE kazılarında, Roma İmparatoru CARACALLA tarafından yaptırıldığı saptanan ve tabanı mozaik kompozisyonlarla kaplı çok eski bir Hamam bulunmuştur.

Geleneksel olarak - kuşaklararası naklen - halkın zihninde yerleşmiş olan Hz. İBRAHİM'in (URFA (Urha) hakimi Nemrud tarafından bağlanarak ateşe atıldığı çift sütunlu kalenin çok önemi vardır. Sütunlardan birisinin üzerinde antik çağ günlerinden kalan kazılı Aramice bir kitabede :

«Ben EFTUHA Güneşin oğluyum, bu sütunların üstündeki heykeli kral MENON'un kızı ŞELMİT için yaptırırım» yazısı, efsanevi güncelliğini korumaktadır.

Çift sütunlu URFA KALESİ bugün bile heybetli mimarisinin duruşu ve romantik görünüşü ile ister istemez insanı antik çağın derinliklerine götürerek, adeta o

günlerin yaşantısına büründürür; içinizde antik çağın havasını hissedersiniz. Enaz üçbin yıl önceleri KALE çevre su hendekleri ile çevrili ve burçları KESMETAŞ'larla gayet sağlam tahkim edilmiştir. Kale tarihte birçok kez düşmanlar tarafından şiddetli saldırılara uğramışsa da, kolay kolay ele geçirilememiştir. Şehirde oturan halk için bu sağlam donanımlı kale, her zaman çok emin bir sığınma, korunma yeri olmuştur.

Tarihi söylencelere göre, Osrhoën'liler zamanında kral ailesi ABGAR'lar Kale içindeki ahşaptan yapı bir sarayda oturuyorlarmış. Ancak bugün o saraydan kalan hiç bir emare yoktur, buna ait en küçük ipucu olabilecek bir belge de olmadığından, ahşaptan yapı böyle bir yapının varolduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Gene bu kaynak ve söylencelere göre kaledeki bu saray, sonraları, günün birinde bilinmeyen bir olayda yanmış, tamamen kül olmuştur.

Kale duvarlarında Sümer, Asur, İran, Arap ve Türk'lere ait totemik figürlü kompozisyonlara rastlanmaktadır. Öncelik aslan figürleri, dekoratif Küfi stilde yazılar Türk'ler tarafından yazılmış arapça yazı kompozisyonları bulunmaktadır. Ancak bu kabartma figür, rozet süs ve yazıların çoğu zamanla ilgisizlikten bozulmuş ya da şehrin zaman zaman değişirmesi yüzünden -karşıt zıt inançlı- taraflarca tahrip olmuştur. Burada durup bir nebze geriye baktığımızda, tarih boyu çoğunluk insanoğullarının -yüksek kültürlerle de yuğrulmuş olsalar bile- bencilliği ağır basmış, antik değerlere estetiksel bakışları, yargılarının eşitsizliği ve birbirlerine karşı rekabet hırsları hakim olmuştur. Sonuçta da tarih zaman akışı içinde yaratılmış kalıcı güzellikleri simgeliyen sanat eserlerinin yok olmalarına sebep olmuşlardır. Bunun en çarpıcı örnekleri günümüzde bile -endişesiz ve tasasızlarca- yapılmakta-

dır. Oysa korunmaları gerekli bir insanlık borcu olan bu eserler bilgisiz, zorba - bağınazların - insanların çoğu tarafından - göreceli tekniksel buluşlarla elde edilen - zevksiz, dayanıksız, güzellikten uzak, sun'i ve geçici unsurlara kurban edildiğine tanık olmaktadır.

Kuzeybatıdan gelerek şehri ikiye bölüp içinden geçen (antik adı «DAİŞAN») KARAKOYUN DERESİ, çok eskiden beri şehri ani su baskınlarına karşı korumak için antik çağda açılmıştır. Derenin şehre girişine yakın bir yerinde Bizans İmparatoru JUSTINIANOS tarafından ele alınan daha o zamanlar plânlı olarak mühendislik projesi ile oluşturulan - çok iri blok taşlar üst üste konularak - bir BEND (baraj) yaptırılmıştır. Böyle plânlı bir mimari proje tarihte görülen ilginç olaylardan sayılan birisi olsa gerek. Antik şehre karakteristik değişik bir özellik veren o çağlardan, günümüze dek çeşitli tarihlerde dere üzerinde TAŞ köprüler yapılmış, üzerinden rahat geçişler sağlanabilmiştir. Dere üzerindeki TAŞ köprüler şöyle sıralanır : HIZMALI KÖPRÜ (Kızmalı), SAMSAT KÖPRÜSÜ (Ali Saip), SARAY KÖPRÜSÜ, BEYKAPISI KÖPRÜSÜ, KISAS KÖPRÜSÜ ve HACIKÂMİL KÖPRÜSÜ bu külliyelerde TAŞ mimaride sağlam yapılar olarak daha bir çok yıl fonksiyonel durumlarını ve klâsik mimari güzelliklerini koruyarak sürdürecektir.

Tarihi şehrin SUR'ları en az üçbin yıl öncesinde iri taşlarla harçsız, üst üste konularak inşa edilmişlerdir. Tarihte düşman saldırılarında tahrip edilen surlar en son 1865 yılında - tarihi kayıtlarda - Osmanlılar tarafından onarılmış, ancak ne yazık ki kısa zamanda ve gene çeşitli nedenlerle yeniden tahrip olmuş, günümüzde bu muhteşem SUR'lardan hemen hemen hiç bir şey kalmamıştır.

Institut kurde de Paris

URFA'NIN TAŞ EVLERİ

Tarihi antik şehrin bütün EV'leri - sivil mimari - ve resmi yapılar tarih boyunca silme KESMETAŞ'tan yapılmıştır. TAŞ EV'ler öncelik insan sağlığı yönünden - insanla uyumlu ve estetiksel sevimliliği ile - gelenekte fonksiyonel MESKEN olarak uzun bir deneyimden geçmiş olduğunu gözönüne alırsak, yaşamımızda çok faydalı, rahat ve doğaya karşı çok dayanıklı olup, uzun ömürlüdür. Ancak bu gün pahalılığı söz konusu edilerek - ki bu mensesiz ve tutarsız bir bahanedir - bırakılan TAŞ MİMARİ MESKEN gerçekte asırlar boyu yaşamını sürdürmüştür. Günümüze dek, çevremize bir güzellik veren yerini, ne yazık ki beton ve briketin çirkin, kolay pratikliğine bırakarak; kısa zamanda tamamen gelenekçi URFA TAŞ MİMARİSİ YAŞAMI sahneden çekilmiştir.

Tarihi URFA'da geleneksel olarak ve genellikle KESMETAŞ EV'ler iki katlı olarak yapılagelmiştir. Geniş avluları bahçeli olup, ortasında havuzları vardır. EV'lere girişlerde bir çok türde süslü, kemerli, çevreleri kabartmalı zengin çeşitli nişlerle işlemeli sokak kapılarından girilirdi. Çoğunluk kapılardan girildiğinde KABALTI (tonozlu) loş ve karanlık - tünel gibi - geçitlerden geçilir, genişçe etrafında çeşitli çiçek ekili, ortasında yuvarlak veya kare biçiminde göbeği taş lüleli süslemeli bir havuzun bulunduğu HAYAT'a (Avlu'ya) varılırdı. EV'ler kompozisyonu, birbirine yapışık biçimde (nizamda) kale

gibi çok sağlam ve oldukça da yüksek duvarlarla çevrili uzun dar sokaklara bakan karşılıklı konsollar üzerinde cumbalı ÇARDAK'lı (ikinci kat) görünümündeydi. Güneşli ve sıcak iklimi olan şehirde, Güneşin sıcaklığını kırmak ve koyu gölgelik elde etmek için çoğunluk sokakların plânlamaları bilimsel olarak çok dar yapılmıştır. Sokak döşemeleri bazalttan parke döşeli yapıyordu. Evlerin iç ve dış duvarlarında yer yer döşeli çiniler, kabartma veya oymalı TAŞ süsler, rozetler antik çağlardan beri toplumda süregelen sanatsal bir tutkunun günümüze kadar süren süsleme zevkinin geleneği gereği idi. Süsler çoğunluk totemik ve çiçekli figürlere dönüşür. Avlulara bakan duvar yüzeylerinde görülen bu kabartma TAŞ süslemelerin devamı ve tamamlayıcısı Kapı ve Pencere kapaklarında ahşap süslemelerle birlikte kompozisyon oluşur. Hayat'larda (avlularda) süs çiçekleri, meyve ağaçları yetiştirmek Urfa'lılarda atalarından kendilerine miras kalan zengin ve vazgeçemedikleri tutkuların başında geliyordu. Özellikle üzüm asmaları nar ve çeşitli meyve ağaçları ekip, yetiştirmek önde gelirdi. «Belki dünyanın en güzel narları URFA'nın Direkli ve Karaköprü'nün bahçelerinde yetişiyordu. Şimdi bu narlıkların durumu nasıldır bilmiyoruz.»

TAŞ'tan yapılmış geleneksel tipik bir URFA EV'i cumbalı, iki katlı olup, avlulardan eyvanlara (sofalardan) geçilir. Buradan çeşitli kullanımlar için üç yana açılan odalara girilir, evlerde çeşitli kullanımlar için bu odalar, dekorları geleneksel eşyalarla süsülü ve zengin eşyalarla donanımlı döşenirdi. Eşyaların çoğu -hemen tamamı- elsanatları ile elde ediliyordu. Çok değerli taban halıları her evin zengin dekorlarının başında geliyordu. Odaların duvarları ahşaptan oymalı veya kakma işlemeli kapaklarla donanımlı fonksiyonel çok sayıda dolaplarla kaplıydı.

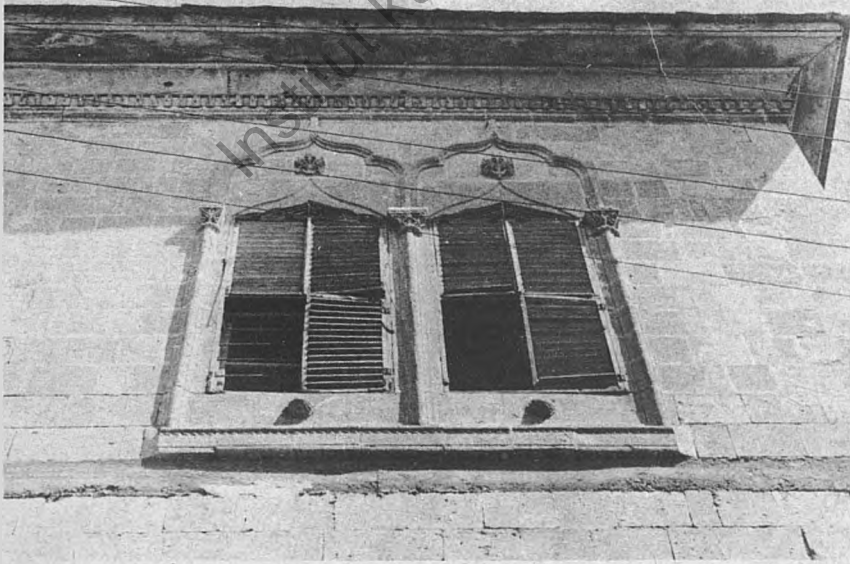
Eski sokaklardan cumbalı ve çardaklı bir ev.

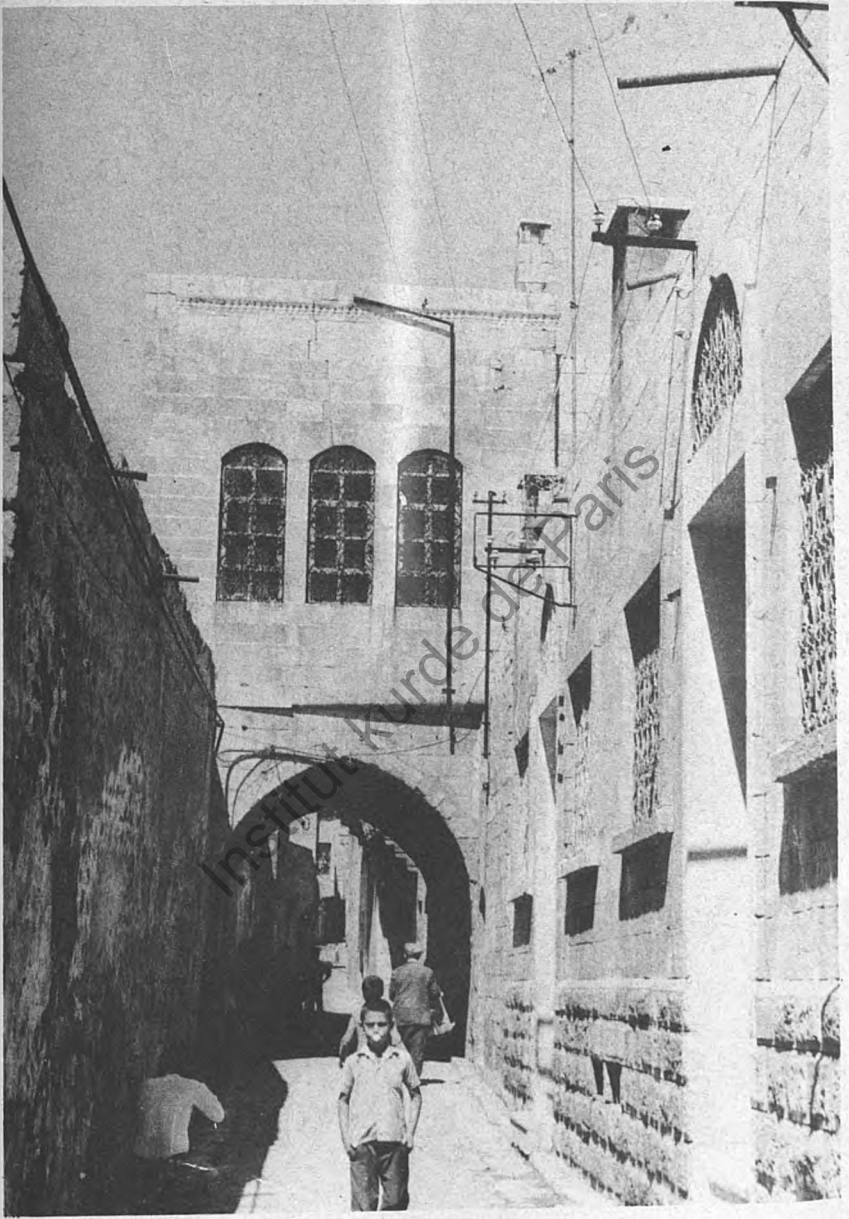
Ulu Camii avlusu ve Selahaddin Medresesi'nin süslemeli kapısı ve kitabesi.

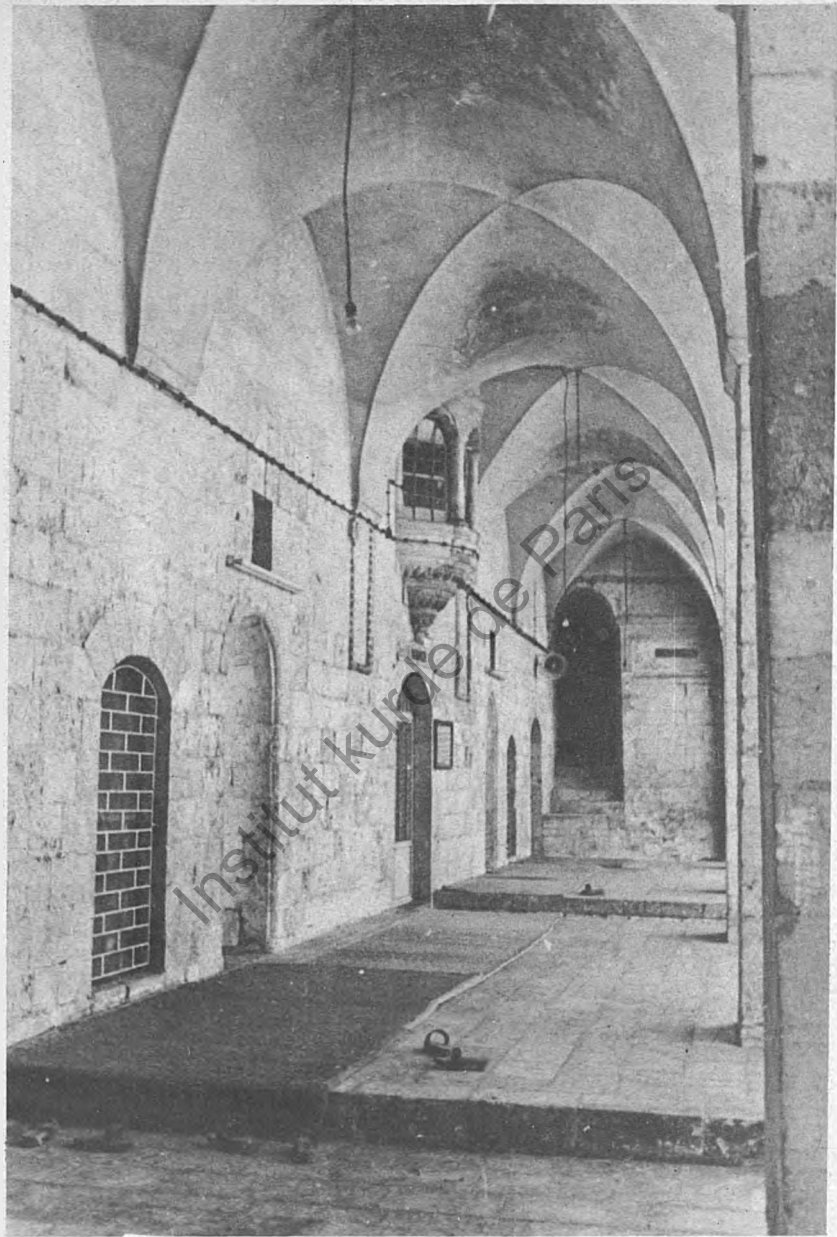

Harran Kapısı civarında tipik taş evlerden birisi.
Çardaklı bir evin percere kompozisyonu.

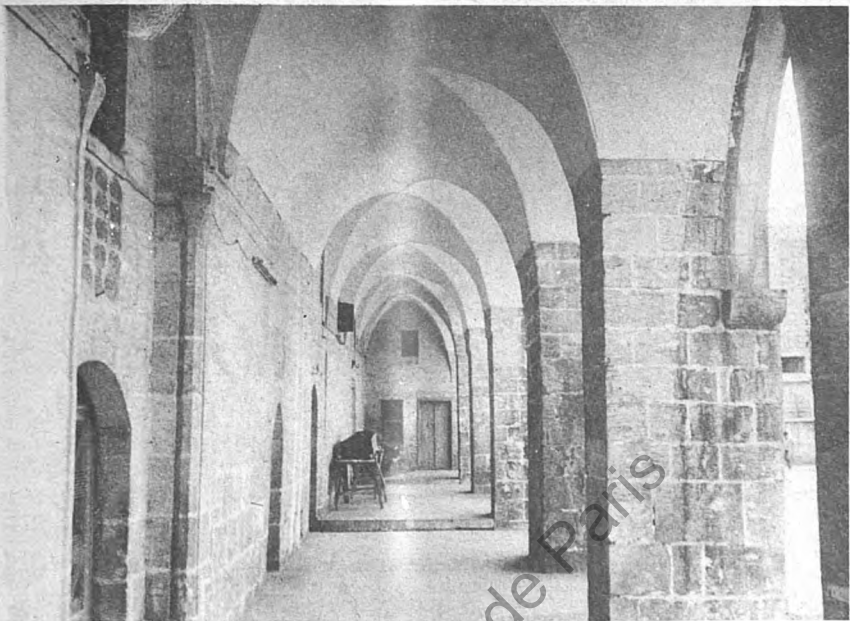

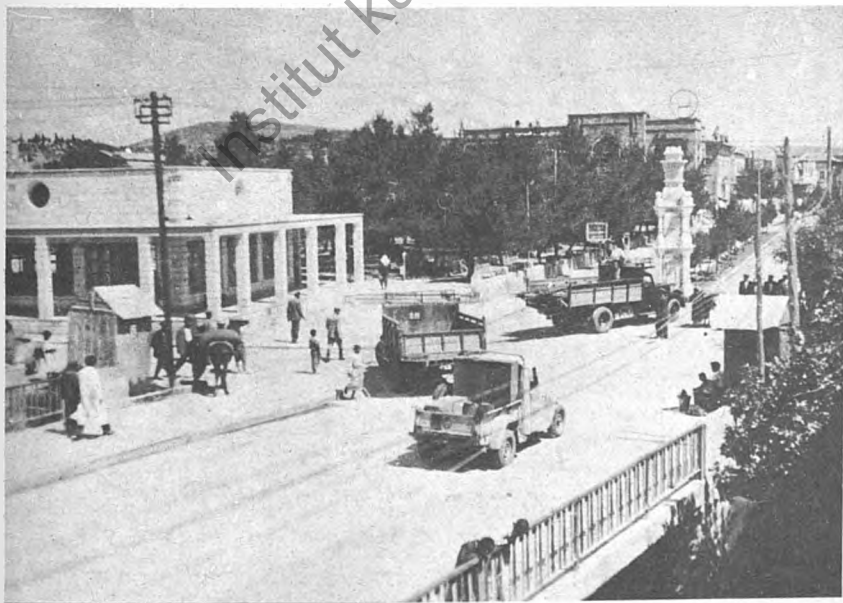
Tonozlu bir sokak ve çardak.

Akarbaşı Camii'nin revakları.

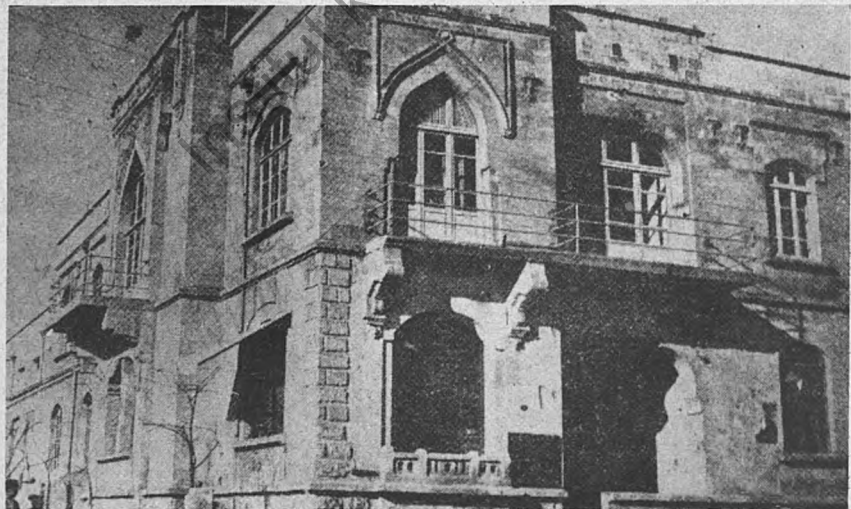

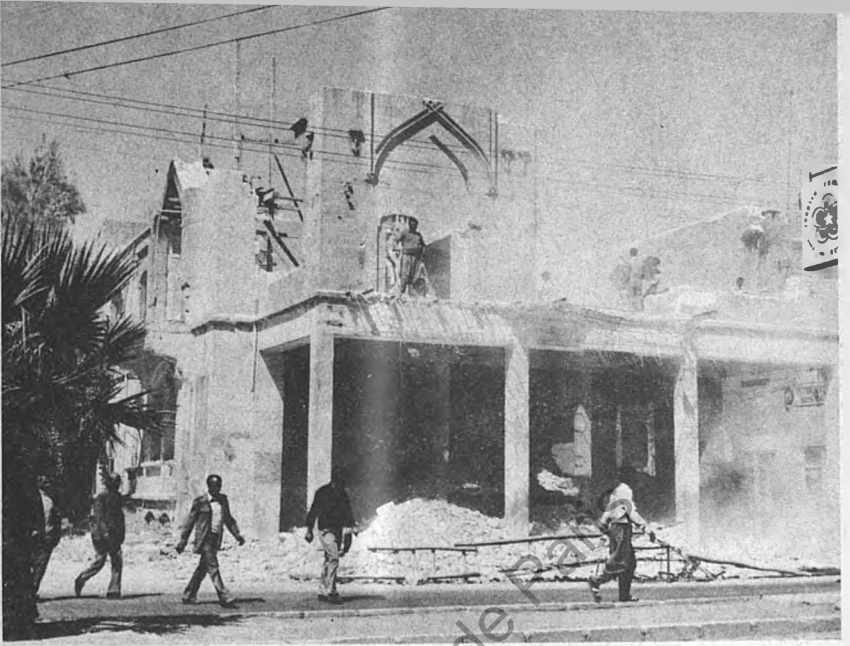
Ulu Camii'nin tonozlu revakları.
Eski görünüm, 1945.

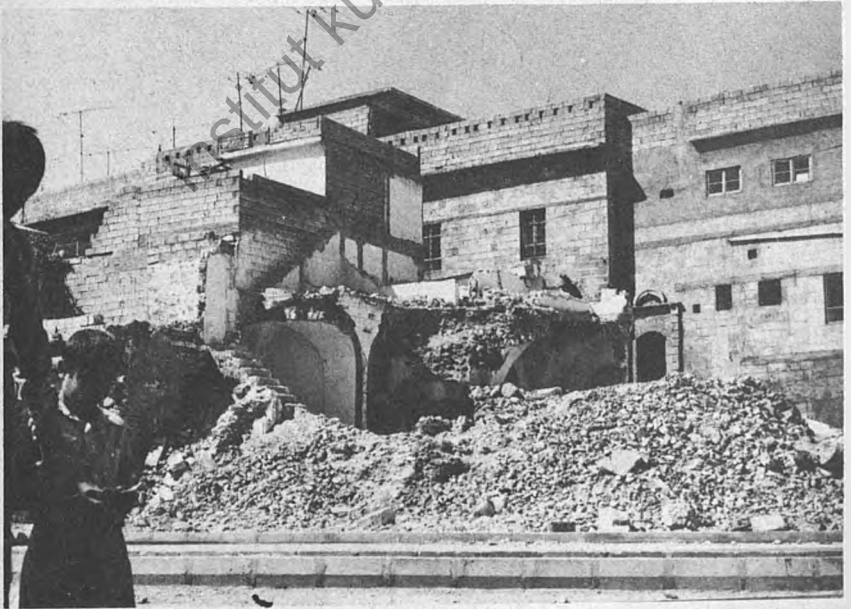

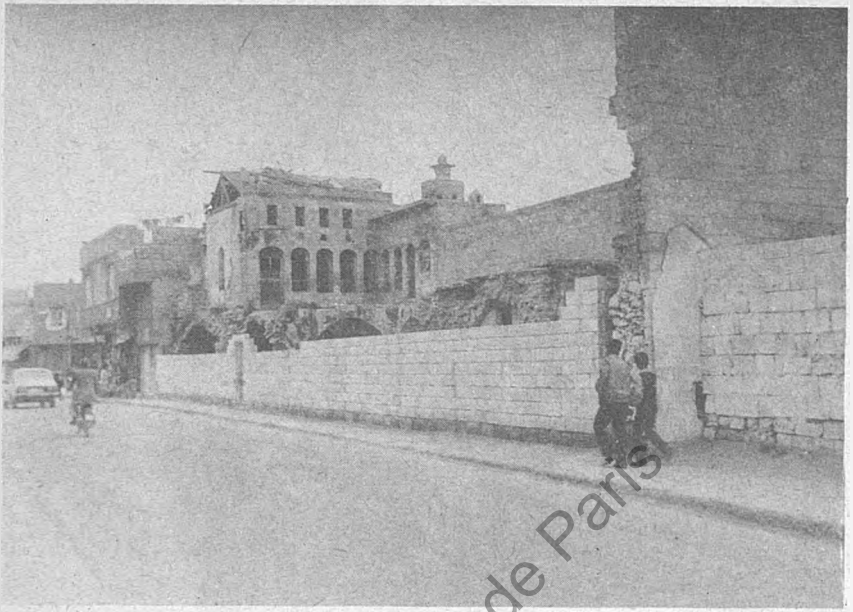
Bugünkü görünüm, 1986.
Belediye Binası (Eski Görünüm, 1935).

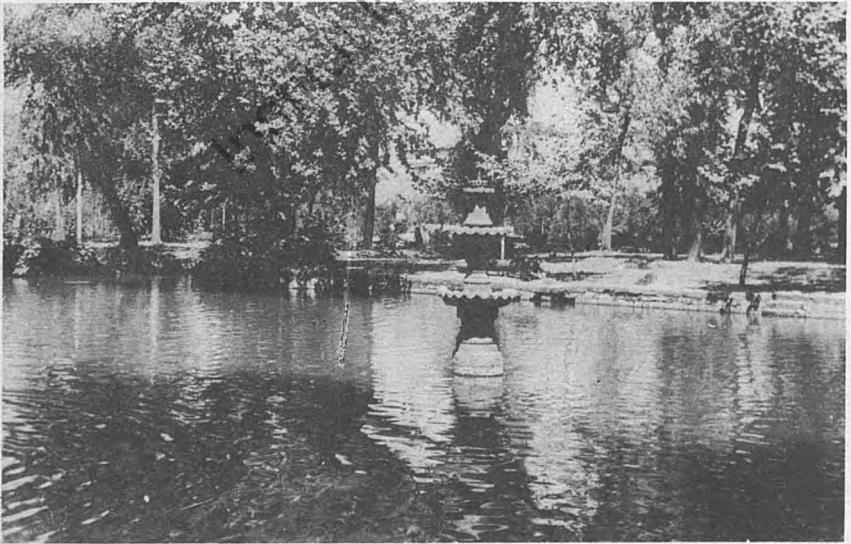

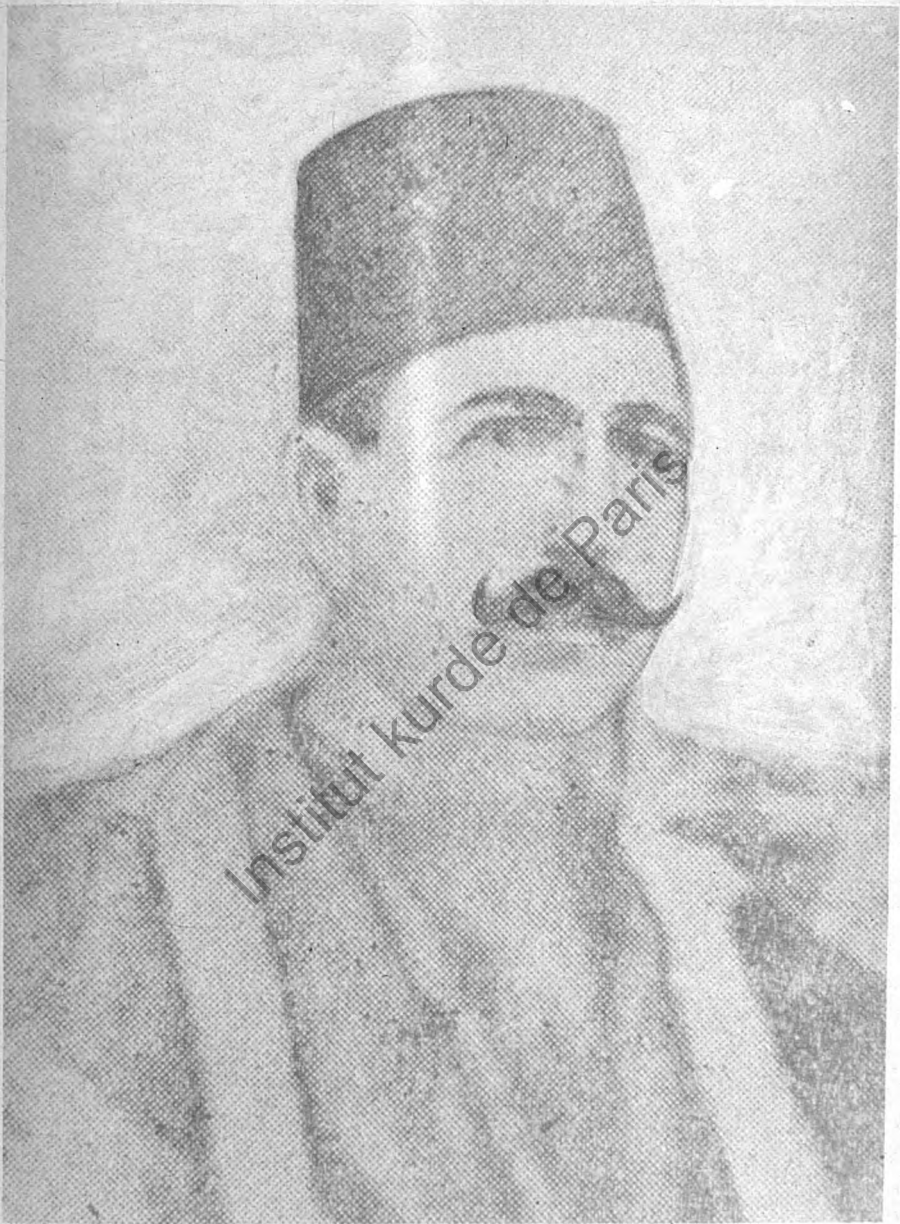
**Belediye Binası (1983 yılında yıktırılmıştır).
Yıkımlardan görünümler.**

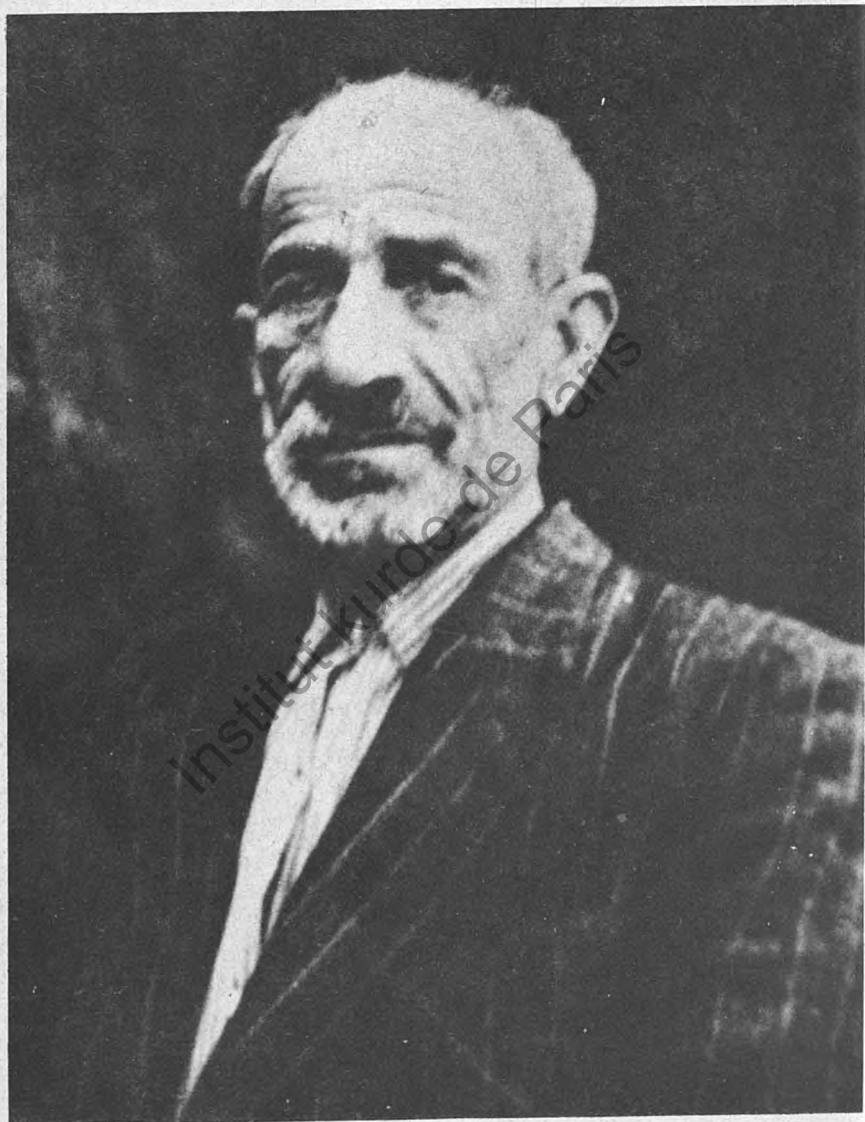

Yıkımlardan görünümler.
Ayn-i Zeliha Balıklı Gölü ve Fıskiyesi, 1940.

Urfalı çağdaş müzisyen ve bestekâr Mıkım Tahir Efendi.

Urfalı Hattat Arabizade Behçet İzettin Efendi

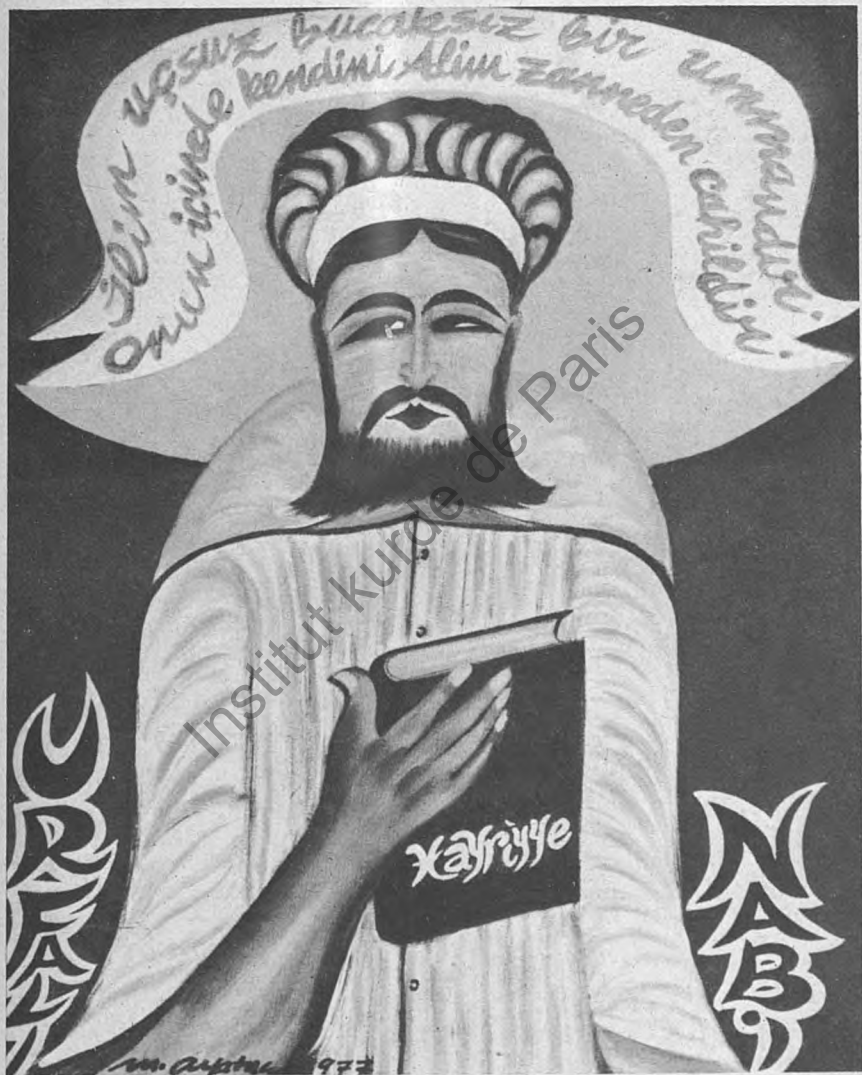
Urfalı Hattat Arabizade Behçet İzzettin Efendi'nin eserlerinden bir örnek.
(M.Ayataç koleksiyonundan)

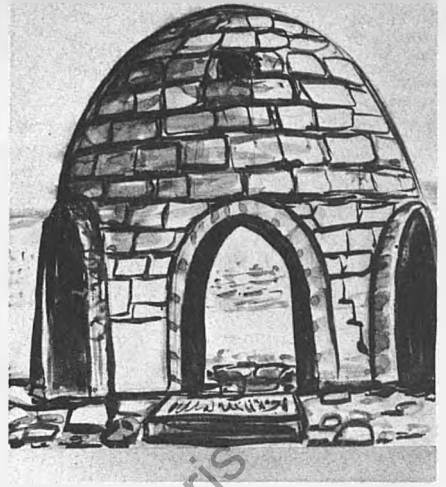
Geleneksel kıyafetleriyle Urfa Folkloru oyuncularını, 1945.

Zalim Nemrud'un beynine giren sinek keçe tokmakla çıkarılmaya çalışılıyor.

Ünlü Divan şairi Urfalı Yusuf Nabi (1642–1712).

Son Babil kralı Nabonidus, M.Ö. 525
(Harran'da bulunmuştur).
Samsat Köprüsü (Ali Saip Köprü-
sü)'nün kemerli kapısı.

Çift Kubbe'lerden biri.

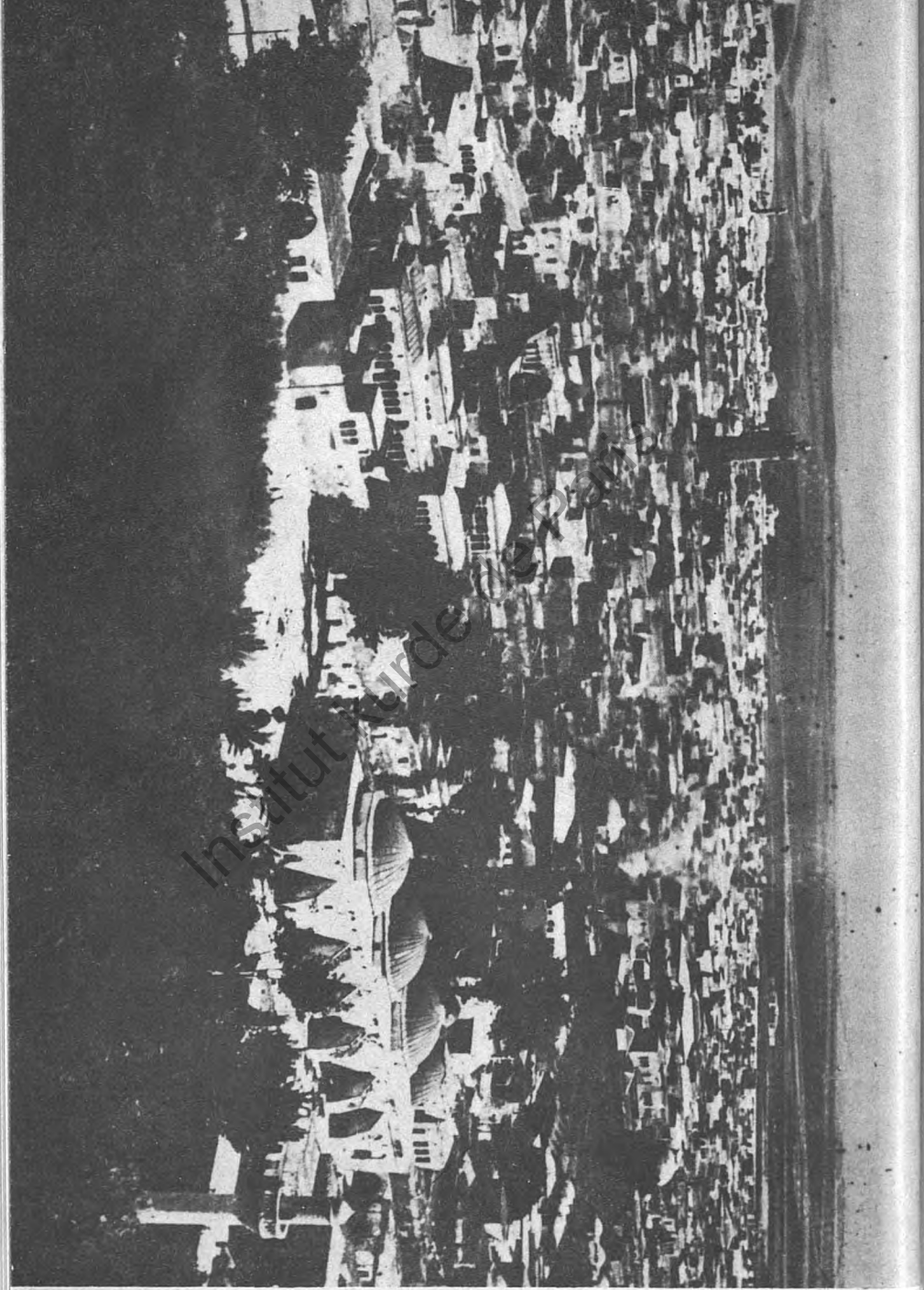
Harran'da Sin (Ay) Mabedinde bulu-
nan totemik sembollerden biri.

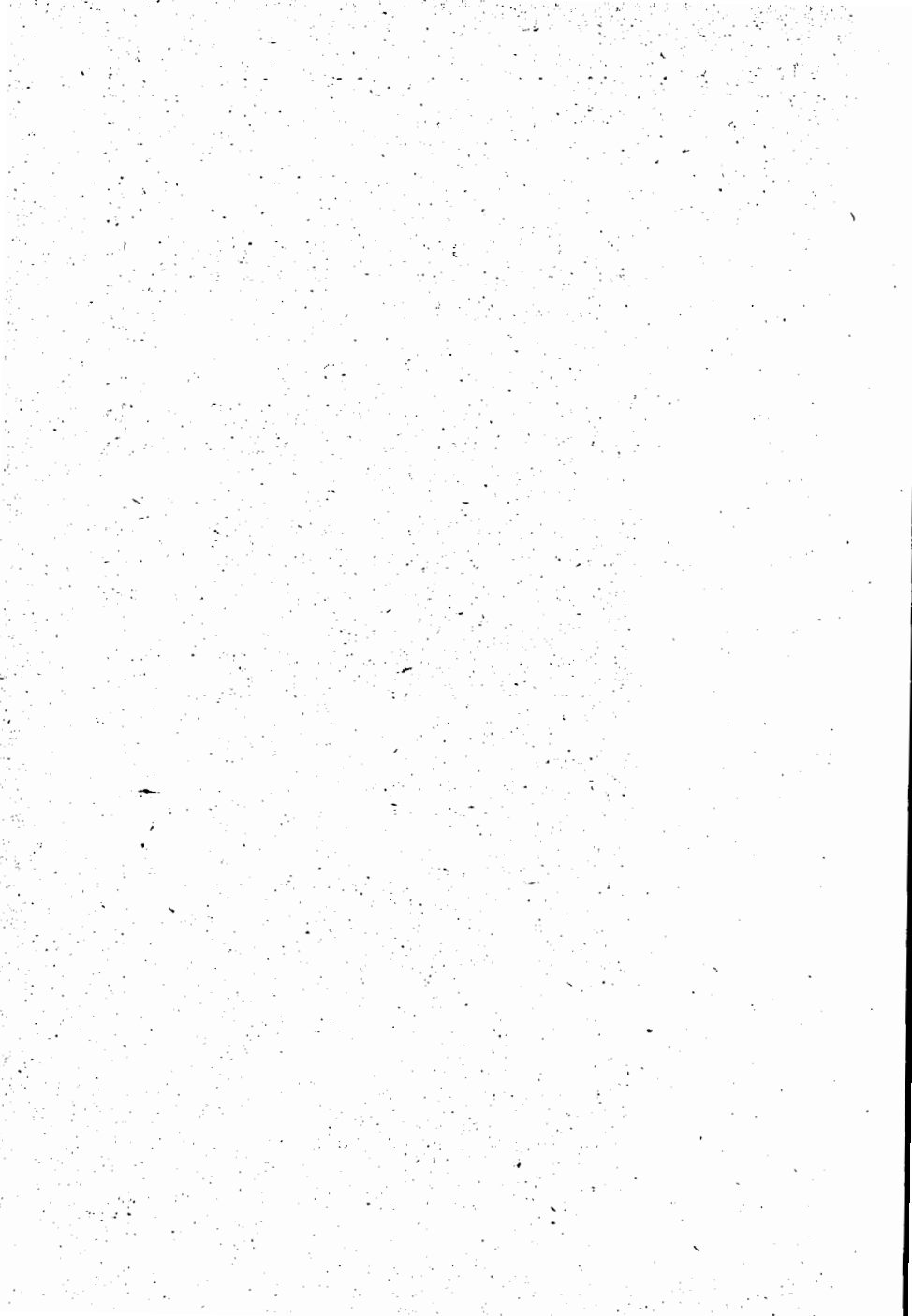
m. Antik 83

Urfa (Urha) kralı Büyük Abgar V. (Ma-nu). Kendi adına bastırıldığı para,

Oturma ve konuklar için ayrılan odaların içi çepeçevre güzel kumaşlarla kaplı yastıklar dayalı Divanlar oluşuyor, odanın ortasında zengin dökümlü tunç yada sarı'dan tepsi içinde MIRRA (acı kahve) cezveleri dizili mangallar dururdu. Ev dekoru için güzel kilimler ikinci derecede tercih edilir, çoğunluk orta halliler kilimle evlerini döşerdi. Genelde tek katlı düz damlı URFA'NIN TAŞ EVLER'inin üstü kalın toprak tabakası ile kaplanırdı. Yağmurlu kış aylarında toprak damlar LOĞ'larla (taş silindir) bastırılır; yağmur sularının evlerin içine sızmaları önlenirdi. İki katlı çardaklı evlerin üstleri çoğunluk çatı ile kaplanır; odaların tavanlarının sıvaları üzerine boyalı süslemeli kompozisyonlar yaptırılırdı.

Antik çağdan beri URFA'nın TAŞ EVLER'inin karakteristik geleneksel doğal yapıları kalın çizgilerle görünümü böyle idi. TAŞ EVLER'in kış aylarında sıcak, yaz'ın kavurucu sıcaklarında serin ve ferahlı olmaları yönünden, bu gün hasretle aranmaktadır. Geleneksel URFA'NIN TAŞ EVLERİ'ne BAHÇELİ MODERN EVLER de diyebiliriz.

URFA'DA TAŞ İŞÇİLİĞİ'NİN GELENEĞİ VE YORUMU

URFA'da geleneksel tarihi el sanatlarının başında kuşkusuz, Arkaik, Antik ve İslâmi devirlerden bize kadar - günümüze - ulaşan TAŞÇILIK ustalığı (mimarlığı) ile kalfalığı ve üstün işçiliği gelir. Taşçılıkta o kadar ileri gidilmiştir ki, TAŞ işçiliğinde kıl payı ile zanaat evresini geçen ustaların elinde gerçekten SANAT'a varmıştır. Çok incelikle ve üstün bir zevkle KESMETAŞ işlenerek uzun yıllar sonucu mahalli zevkte üstün bir TAŞ MİMARİ SANATI doğmuştur, şehrin bünyesinden.

TAŞ'ın ilk önce taş ocaklarından (çevredeki Damlacık ve Cudi ihtiyar dağlarındaki mağara ve kayalardan) kesilerek alındığında süt beyazlığında bir görünümü vardır. Tıpkı berrak bir pınarın kaynıyan sularının köpüklerini andırır; yontulurken seyreden bir insana ferahlık ve neşeler verirdi. - Çocukluğumda saatlerce taşçı ustalarının, taş yontmalarını seyredirdim - Birdenbire bırakılan TAŞ şimdi ve artık mağaralarda ocağında Urfa'lılara küskün beklemektedir.

Bu neden böyle oldu!

XX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, birden bire ve sür'atle, hemen her alanda giderek büyük boyutlara varan makina - teknik gelişmenin patlak vermesi, ülke-

mizi de etkilemiş peşinden sürüklemiştir. Bunun yanı sıra, hızlı giden bu teknik yaşam toplumlara, aceleci, yapay (sun'i) kolay zevkler sağlamıştır. Kolay yaşam hızlı bir nüfus artışını doğurmuştur. Ancak sonuçta bazı zorlukları da beraberinde getirmesi, ileride neler olacağının düşüncesi de pek kâle alınmamıştır. Başta çağdaş yeni gelişen şehirlerimizde bu nedenle öncelik gerçek aile plânlamaları ele alınması gerekirken; ileriye dönük koşullar unutulup, gözardı edildiğine tanık oluyoruz. Böylece de çağdaş toplumsal şehir yerleşmelerinde plânsızlıklar ister istemez MESKEN darlığını yaratmıştır. Hazırlıksız ve alt yapıdan yoksun olarak Batının bu hızlı ve dev adımlarla ilerlediği teknolojisi karşısında oldukça da zorluk çekilmiştir.

Oysa tarih boyunca URFA'da kendi kendine yeten - nüfusu ile orantılı olarak - mesken yapımında kullanılan TAŞ malzeme yüzyıllar boyu güncelliğini korumuştur. Günümüzde giderek hızlı gelişen teknoloji karşısında TAŞ MİMARİ yenik düşürülerek, pratikliğini yitirmiş, yerini ucuz ve pratik, ama zevksiz olan BETON ve BRİKET'e bırakmıştır. 1950 yılında kesin olarak şehirde TAŞ MİMARİ'de yapım tûmden bırakılmış, 1960 yılından sonra da tamamen ortadan silinmiştir. Son günlerde TAŞ'ın yalnızca mezar yapımında kullanıldığını görüyoruz.

URFA'da birden bırakılan TAŞ MİMARİ çağdaş teknoloji hızının gеме vurulamayan köpüren ağzının büyük boyuttaki gelişmeleri karşısında halile MESKEN yapımında daha kolay ve bu pratik kullanışlı malzemelere başvurulmuştur. Ve artık eski zengin ve estetiksel görüşlere sahip bir TAŞ MİMARİ'nin mimarisi için eskiden olduğu gibi, URFA'nın etrafında sıralanan ihtiyar dağlardaki mağaralardan geleneksel, ilkel yöntemlerle ve binbir zahmetlerle kesilerek alınan TAŞ malzemenin artık

çok pahalıya maledilmesi de TAŞ MİMARİ'nin bırakılmasını kolaylaştırmış oluyordu.

Ancak ne varki çaresizmiş gibi görünen bu nedenler yanında TAŞ'ın mimaride sanatsal zengin verilere yatkınlığı, işlenebilir yanıyla insanla estetiksel uyumluluğu, dayanıklılığı, sonsuza dek kalıcılığı da gözler önündedir. Mağara devrinden beri zengin dokusu gereği, deneysel işlenir üstün niteliği, tarih boyu sanatsal deneyimden geçtiği de bir gerçektir. Dahası doğadaki heykelimsi doğal görünümünün insana verdiği estetiksel doyumda TAŞ'ın plâstik çekiciliğini de hiç bir zaman yadsıyamayız.

TAŞ tarih boyunca URFA'da, Urfa'luların gönlündeki her şeyi, canı, ciğeri, yaşam boyu onunla birlikte soluk aldığı ortak nefesi olmuştur. URFA'nın BEYAZ TAŞ'ı, Urfa'lı TAŞ YONTUCU'sunun (mimarının, heykeltraş ve süslemecisinin) hemen her çağda primitif, klâsik ve çağdaş modern biçimde olsun yonttuğu veya yontabileceği bir unsur, bir dostu olmuştur.

«TARİH TEKERRÜRDEN İBARETTİR» deyimine inanmak gerekirse ki, belki de olasılıkla, ileride URFA ve Urfa'luların binlerce yıldan beri kendisinden ayrılmayan dost bir parçası olan TAŞ'ına yeniden, yeni bir gözle, ancak buna dönüp karar verebilme gene insanın görme veya görebilmesindeki değer yargısına, sanatsal yeteneğine kalmaktadır; arkasına dönüp onu -TAŞ'ı- çağdaş estetik kurallarla değişik yeni tekniklerle, yeni bir çehreyle kullanmak istiyecektir. Ancak bu bir ihtimalden çok, GERÇEK SANAT'ın insanoğluna yaygınlığı perspektifinde, gene kendisinin bunu arzulamasıyla gerçekleşebilecektir.

Gören bir gözle bakıldığında TAŞ doğada katı bir madde olarak, dokusu itibarile zor yada kolayca insan

eliyle işlenebilirliği vardır; ileriye kalıcı ve estetiksel doyurucu yanının olmasıdır. Maddesinin yapısı gereği hiçbir zaman - kısa zamanda - bozulup, değişmeyen bir malzeme olarak devirler boyu ayakta durabilmektedir. Yüce sıradağlara baktığımızda insanın bunu daha iyi algılayacağı ve seziyeceği açık, seçiktir. Dünyamız yaratıldığından beri üzerinde tarih boyu bir çok uygarlıklardan kalan eşsiz güzellikle yaratılan üstün sanatta TAŞ MİMARİ yapılar vardır. Örneğin : Onbin yıldan beri heybetle ayakta duran MISİR PİRAMİTLERİ ve TAPINAKLARI, HİND TAPINAK ve SARAYLARI, ANADOLU HİTİT ve URARTU TAPINAKLARI, MEZOPOTAMYA HEYKELLERİ ve ŞEHİRLERİ, MAYA - AZTEK, İNKA HEYKELLERİ ve ŞEHİRLERİ. Uzak Doğuda ANGKOR TAPINAKLARI ve SARAYLARI ile zamanımıza yakın Türk - İslâm SELÇUK TAŞ İŞLEMELİ CAMİİ ve KÜLLİYELERİ ile OSMANLI CAMİİLERİ, Avrupadaki Ortaçağ ŞATO ve KATEDRALLERİ'nin hepsinin TAŞ'tan yapılmış akıllıca ve güzeldeki mimarileri hâlâ karşımızda gözlerimizin önünde durmaktadır. Ve bunların büyük SANATSAL sırlarının daha kolay, kolay çözülemeyeceği de ortadadır.

Bugün insanoglunu şaşırtan bu başdöndürücü TEKNİK ne kadar ilerlerse ilerlesin, gerçekte tek başına insana estetiksel coşku veren SANATSAL bir unsur olmayıp, ancak yaşamımızda ve işlerimizde bize bir kolaylık pratik işlerliği sağlamaktan öte bir şey değildir. Tekniksel olay SANAT'ın elde edilmesinde veya yaratılmasında geçen sürede aracı bir unsurdur; ancak estetik bir bütün hiç değildir.

Tarih boyu, bir inançla birlikte büyük sanatsal düşüncelerle değerli bir halı gibi dokunan - elde ettiğimiz TAŞ'la örülü antik şehirlerimiz, anıtsal yapılarının sihir-

li güzelliklerine karşı göstereceğimiz sevgi ve sıcak bir ilgi onların daha uzun süre  lmezleklerini sağlıyacaktır.

Antikleşmiş TAŞ YAPILI görüntüsünü - otuz yılda ve hızla - büyük  l de yitiren Şehirde yeniden TAŞ'tan mimari bir yapı - mesken - yaptırmak istense bile, kuşkusuz bu çok mu pahalıya mal olacaktır? Ancak - pahalı da olsa - kaldı ki, günümüzde teknolojinin büyük boyutlara ulaştığı ve sağladığı yaşam kolaylığı, dünyada biriken ve astronomik büyük meblağlara ulaşan parasal zenginlik olanakları varken, bu pahalılığının sözü bile edilemez.

Günümüzde etrafımıza bakıp çoğu tanık olduğumuz bireysel tutkularla ve zengin kişilerce yaptırılmış, çoğunluk ortaya çıkan zevksiz mimarilere karşın ne diyebiliriz! Kaldıki çoğu bilgisizce bu boşa harcanan parasal zenginlikleri düşünürsek - URFA'da gerçekten yüzyıllar boyu sonucunda elde edilen estetiksel yerine oturmuş bir Őehirciliđe «URBANISME»'e sahip, geleneğe dayalı  ağdaş espride - TAŞ MİMARİ biçiminde mesken üretimi varken acaba neden ve birdenbire bırakılmıştır? Sorusu her zaman güncelliğini sürdürecektir!

Bakınız,  ağımızın ünlü sanat eleştirmeni E. G. BENİTO (Yeni Resim Hakkında)ki kitabında yeni mimari için yazdığı ve bu tezimizi doğrulayan ilginç sözlerine : «Resimde, bugünkü anarşinin hiç olmazsa nisbi bir zararı vardır.  nk n  bu garabetlerin modası bir kere geçtikten sonra herşey tavan arasına atılacak ve hatalar tamir olunacaktır.

Fakat diğer sanatlarda?

Örneğin mimaride?

Onda hatalar o kadar kolay silinemiyecektir..Her yer-

de bugün modern üslûbun çirkinlikleri bizi hasta etmektedir.

Bu ne sapıtmadır? Artık bundan sonrada mı bu «modern» nakaratını dinliyeceğiz?» * demektedir.

Bu durumlara salt neden kuşkusuz başdöndürücü bir hızla gelişen teknolojinin karşısında şaşırıp kalan az gelişmiş - aceleci - çağdaş insanımızdır. Dahası giderek karmaşıklaşan makina hızına yetişememe ve nükleer bir yokolmanın içindeki korkunun şokundan kendini kurtaramamasıdır. Ancak gerçek bir mutluluk için sayabileceğimiz kurtuluşun sağlanabileceği SANAT'a karşı estetiksel duygu ve değer yargılarının toptan veya kısmen körleştirilip kaybolmasıdır. Ve kalabalıklaşan şehirlerimizde giderek çoğalan, karmaşık bu makina gürültüleri arasında hızlı bir yaşam sürdüren insanın artık yeşil, mavi doğaya ve gerçek güzele vakit bulup bakamayışı da insanı düşündüren önemli başka bir nedendir. Oysa doğuştan kaba olan, ancak sonradan eğitilerek incelenen ve kültürleşen insanda varolan güzele duyduğu karşı konmaz zevk ve merak içgüdülerinin çağımızda bu nedenlerle nasıl körleştirilip bayağılaştırılması ile gerçek SANAT'a ilgisinin zayıflayıp, bir yana itilip kalmasını görüyoruz. Ama ne varki bu yapay geçici durum sonunda gene insanoğlu - varoldukça - içindeki SANAT RUHU'nu yeniden arayıp bulacak, SANAT hiçbir zaman ölmeyecektir. Bugün hâlâ üstün SANAT niteliklerini çözemediğimiz tarih öncesi mağara duvarlarına ilkel insanın çizip ve boyadığı harika resimlere nasıl bir yorum getireceğiz dersek; işte insanın mağara devrinden beri kendini ne zaman boşlukta bulmuşsa SANAT'a sarılmış onunla mutlu olmuştur, di-

* YENİ RESİM HAKKINDA, E. G. Benito, Tercüme eden: Prof. Dr. Celâl Esad ARSEVEN, 1947 İstanbul. S. 99

yeceğiz. Bunun en yüksek periyodik estetiksel görüntüsünü RÖNESANS'ta görmekteyiz.

Çağımız insanı böylesi çağdaş bir karmaşada - kaosta - neredeyse toptan ve aşırı derecede bağımlı olduğu tekniksel - bertaraf edilemiyen nükleer bir patlamanın korkusu içinde - bu tekdüze yaşantıda kaybolmuş, yokolmuştur denilebilir. Böylesi bir çaresizlikte kendini yitiren bu insana SANAT'ın gerçek yüzünü gösterip anlatmak oldukça güç ve şimdilik olanaksız. Herhalde bunu - GÜZELLİK GERÇEĞİ'ni - gene insanın kendisi bulup, çözebilecektir.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

SONSÖZ

Antik, Klâsik ve İslâmi çağlardan ayakta kalan kalıntıları ile «Müze şehir URFA (Urha)» ve çevresi gelmiş, geçmiş birçok uygarlıklardan kendisine miras kalan örf ve adetlerine günümüze dek bağlı kalabilmiştir. En başta TAŞ MİMARİ örnekleri ile, kendine özgü karakterde daha başka her türlü SANAT'ını, EDEBİYAT'ını, MÜZİK ve FOLKLOR'unu çoktan kanıtlayıp, tanıtlamıştır. Şöyleki, en az bin yıldan bu yana kendi karakteri bünyesinde sentezleştirdiği - İslâm Uygarlığı aracılığı ile - Türk - İslâm Kültür ve Sanat hamurunu yoğurup, pişirmektedir.

Urfa'lıların en ilginç kalıtsal yönleri, çok zengin tarihlerinden miras olarak aldıkları manevi güç, insan ilişkilerindeki DOSTLUK gösterileridir. Prototip Urfa'lının bir yabancıya GARİP DOST demesi, bütün insanların kendisinin birer DOST'u olduğunun göstergesidir. Tarih boyu İNSAN'a elini uzatan, zengin veya fakir olsun - HALİL İBRAHİM gibi - sofrasına onsuz - konuksuz, dostsuz - oturmayan Urfa'lı, bugün tarihi şehrine yabancılaşmış, onun değerli yönlerini birer birer unutmuş; çoğunun - otuz yıl içinde - URFA'dan çeşitli nedenlerle, başka şehirlere göç ederek, gerçek DOST'u Antik MÜZE ŞEHİR URFA'yı yitirmiştir. Ve ne yazık ki artık yabancılaştığı o güzelim TAŞ MİMARİ ile kurulu, tarih kokan şehirden bugün kendisine görülebilecek çok az sayıda SANATSAL YAPI ve ANIT kalabilmiştir.

Burada son sözüm odur ki; Çağdaş Türk Kültür ve Turizmüne hazır, toprak üstünde kalabilmiş URFA'ya özgü antik özelliklerinin - çoğu kaybolsa da - elde avuçta kalan genel antik görüntüsünden kalıntılar vardır. Ancak bu kalıntıların efsanevi zenginlikleri ile birlikte ölmeye mahkûm edilen böylesi MÜZE ŞEHİR bir beldemizi kendi kaderi ile başbaşa bırakıp, rastgele, keyfi ve bilgisizce yapılan onarım ve ilâvelerle bozulmasına da terkedip, göz yumamayız. Ulusca hepimizin - öncelikle Urfa'lı aydınların - konu üzerine eğilip bilimsel kurullarla ele alınarak, gerçek bu yöne dönmeleri gereklidir. Çok geç kalmadan, iyice bitip tükenmeden, Antik MÜZE ŞEHİR URFA (Urha)'ya yaraşır, gerekli sevgi ve itina gösterip, elbirliği ile kalanları estetiğine uygun bir biçimde kurtarmalıyız.

Bu kitapta KONU edinenler küçük ve kısa da olsa, öz olarak anlatmak istediğim antikleşmiş ve dünyaca tanınan Peygamberler Şehri URFA (Urha)'nın ŞEHİRÇİLİĞİ'nin tarih zenginliklerini deşip, ona çağdaş değişik bir açıdan bakıp, onu tanıtmak ve onu lâyık olduğu yere oturtmaktı. Dahası onun çağımıza yansıyan Kültür ve Sanatsal hareketlere - özellikle tarihte - Batıya gösterdiği etkinliklerini çağdaş bir yorumla gözler önüne sermekti.

Ayrıca burada ve sonuçta, bu kitapta söylemek istediklerim, bilimsellikle veya sezgilerimle de olsa, çocukluğumdan beri gördüklerimi sergilemeye çalıştım. Dahası URFA (Urha)'yı uzun zamandır unutulmuşluktan kurtarıp, onun antik yapısına bilimsel çağdaş bir gözle bakıp; kısa zamanda bu başına gelenleri, kaybolan ve elde avuçta kalan - kültürel sanatsal - zenginliklerini belgelemek istedim.

İstanbul, 1987

Mustafa AYATAÇ

RESUMÉE

VILLE MUSÉE (URHA) OURFA

Quand nous sommes arrivés à Ourfa un jour chaud du mois d'Août en 1973, la ville nous a apparue son panorama antique de 3000 ans. La vue artistique au point de vue d'architecture de la ville a un aspect de charme et de magie. La ville s'est construite en général par la pierre et elle a gardé ce caractère jusqu'à l'an de 1960. Après cette date le nouveau programme d'urbanisme a été appliqué aux nouvelles constructions et alors l'aspect de la ville se transforme de jours en jours. Nous comprenons constructions qui sont restées jusqu'à nos jours que la ville était tout à fait belle à l'antiquité. Mais la ville s'est influencé énormément des destructions par les raids des Mongoles et les Croisades.

Le côté antique au point de vue d'urbanisme d'Ourfa n'a pas attiré, malheureusement, l'intérêt de nos intellectuels depuis la fondation de la République. Nous n'avons pas des ouvrages expliquant l'histoire de la ville. L'Histoire, l'Art et la littérature d'Ourfa sont oublié longtemps. Seulement Prof. Fikret İşıltan a fait des recherches aux environs d'Ourfa et il les a réunies sous un ouvrage. Mais, la richesse historique de la ville a attiré l'intérêt des hommes d'Art et savants étrangers et plusieurs ouvrages ont été élaborés par eux.

HISTORIQUE ET MYTHE d'OURFA

On connaît que Ourfa est la seconde ville qui était construite avant J.C. pendant la civilisation d'URŞU et elle posse-

daît la même importance que celles UR, NINOVA, BABILONE et SUS.

Selone l'historien EBUL FARAÇ et aussi d'autres, OURFA était une des 18 villes construites après le déluge de de NOE et était la troisième ville réparée par les Assyriens. Plusieurs prophètes sont vécus dans l'histoire de la ville qui remonte de 3000 ans et ainsi Ourfa a acquis le titre «VILLE DES PROP-HÉTÉS».

Les premiers citoyens d'Ourfa étaient les Hourris. Selon les historiens, il ya 3000 ans, un Hébreu nommé İBRAHİM HALİL s'est installé avec sa famille à Harran et puis à Ourfa en partant de la Mésopotamie. A l'époque Nemrod règnait en ville. İBRAHİM HALİL se révolta à Nemrod et entra en lutte contre lui. A la fin les hommes de Nemrod arrêtèrent İBRAHİM HALİL et celui-ci fut condamné à mort. La condamnation serait exécutée en jetant le condamné au feu par l'intermédiaire d'une catapulte. Quand İBRAHİM HALİL fut jeté au feu, le feu transforma en eau et les bois en poissons nageant dans l'eau. D'après le mythe, Nemrod devrait être puni par Dieu. Alors une mouche s'est chargée pour la punition et elle entra au nez de Nemrod et alla jusqu'à le cervau en causant des douleurs terribles. Pour être débarrassé des douleurs Nemrod ordonna à ses hommes de frapper à la tête par un marteau en feutre. Sous les coups de marteau Nemrod cria UR. URR.. URH... URHA.... VUR.. VURH... VURHA.... URH..... URHA.... et finalement mourra. Dans la suite des temps ces mots se sont transformés dans la langue populaire en OURFA et est resté comme le nom de la ville. İBRAHİM HALİL et devenu ainsi prophète et dans ses temps les environs d'Ourfa étaient très abondants en récolte. Pour cette raison İBRAHİM HALİL était reconnu le symbole de l'abondance.

Avant İBRAHİM HALİL les habitants de cette région étaient idolâtres et Pagans. Aux alentours de la ville on rencontre encore les ruines des temples appartenant à ces gens.

Dans l'histoire un grand événement a eu lieu en 3000 avant J.C. l'empereur Alexandre le Grand entra en campagne

versle Pers el l'inde, traversant Anatolie. Un des commandants d'Alexandre nommé I. Seleucos vins à Ourfa et s'est enthousiasmé devant la beauté magique de la ville et ordonna à ces hommes de bâtir une nouvelle ville près d'Ourfa. La ville se construisa... On peut voir actuellement les ruines de cette ville qui a un aspect occidental.

On peut etudier l'histoire au point de vue culturelle de la région d'OURFA (URHA) en deux étapes:

I — Civilisations et culturavant J.C.

II — Civilisations et cultur apres J.C.

Par la suite de longues guerres qui ont eu lieu en Asie Mineure (Anatolie) entre les Grecs et les Perses avant J.C. plusieurs civilisations été nées. Par exemple, dans la région formée par Ourfa-Adiyaman-Antiochia l'état et la civilisation de KAMMOGEN avait été fondée par Anthiocas I er. Et l'état-cité d'Osrhoën qui était règnée entre 132 avant J.C. et 244 apres J.C.

Les Néstorien s'enfuyant des Byzantins par suite des divergences en croyance ont fondé, en région, les académies culturelles. Telles que en Edesse (Ourfa), Nizibis (Nusaybin), Antiochia Antakya et Carrahae (Harran). Dans ces académies les oeuvres les plus importantes de l'orient et de l'Occident sont tatuites en langue araméenne (Süryani) et arabe.

A l'époque des ABGARS (roi de l'état OSRHOEN) et au temps des SELDJOUKIDES Ourfa (Edesse) fut un centre très important où les activités au domaine l'art et de le culture furent atteintes au niveau superieur et la science fut propagée au monde entier de cette ville.

Trois événements importants ont eu lieu à l'époque des Abgars:

I — Construction de la première église chrétienne àOurfa.

II — La traduction pour la première fois de L'Évangile en langue araméenne.

III — La déclaration du roi ABGAR UKKAMA VIII. attribuant à ses sujets qui étaient Paganistes, la liberté d'adopter une religion telle que christianisme.

Au temps des Abgars Ourfa a vécu des jours prospères. Mais, en 224 après J.C. les Romains furent envahis la ville et l'état Osrhoën prit fin. On rencontre encore aux environs d'Ourfa les mosaïques et les statues en pierre qui sont restées de l'état d'Osrhoën et Romains. Par exemple la statue de NIKE, déesse de la victoire et de l'erotisme se trouve actuellement à la musée d'Ourfa.

Après la division de l'Empire Romaine en deux parties, Ourfa est restée en Byzance et elle a vécu sous la domination de celle-ci jusqu'à l'an 639 après J.C.

A l'époque du calife Hz. Ömer Ourfa fut capturée par les Arabes et le nom de la ville fut changé en AL-RUHA ou RUHA. Les habitants de la ville adoptèrent l'Islamisme et la ville entra ainsi en domination des Omeyyades-Abbassides. La première université au monde fut fondée dans ces temps à Harran. On y enseignait la médecine, la théologie, la littérature et l'art.

Par la suite de plusieurs attaques faites par les Byzantins la ville Ourfa et ses environs furent capturés de nouveau/ par eux. Mais, en 1071 le destin de l'Asie Mineure changea tout à fait. Le commandant Turc-Islamique ALPARSLAN captura l'Est l'Anatolien son commandant BOZAN BEY prit la ville d'Ourfa en 1098 les Croisés prirent Ourfa et le Comte GOD-FROI de BOULLION fonda de Comté d'Edesse. Après des guerres violentes qui avaient eu lieu en 1144 entre les Croisés et ÎMADEDDÏN-ZENCÏ, gouverneur général de Mousul, celui-ci prit Ourfa. Au début du XVI. siècle Ourfa entra sous le souveraineté de la Perse, mais en 1516 l'empereur Ottoman Sultan YAVUZ SELÏM, prit la ville et l'ajuta et à la territoire de l'empire Ottomane.

La littérature d'Ourfa remonte jusqu'à l'Antiquité, aux temps de l'Académie d'Edesse. A l'Antiquité il y avait de nombreux poètes et hommes de lettres dont ignorerons actuellement leurs noms. Mais, on connaît des lettres d'origine de Ourfa occupant des places importantes dans la littérature et poésie Turque. Par exemple, le grand poète et homme d'idées du XVIII. siècle YUSUF NÂBÎ.

D'après les historiens réputés nous entendons qu'à l'antiquité et aux temps l'état Osrhoën, le célèbre savant, poète, musicien et théologien de l'époque, BARDAÏŞAN (Bardezan) vécu à Ourfa. Plusieurs musiciens Turcs de grande réputation sont d'origine d'Ourfa. On peut citer exemple MIKIM TAHİR, KEL HAMZA, TENEKECİ MAHMUT, KAZANCI BEDİİ, CEMİL CANKAT et d'autres.

Depuis de l'antiquité l'art de calligraphie s'occupe une place importante dans la région d'Ourfa. Les calligraphes syriques et Turcs étaient les plus renommés. Pendant XIX. et XX. siècles calligraphes les plus célèbres de l'époque ont vécu à Ourfa. Tels que MEHMET LOBUT, AHMET LOBUT et BEHÇET İZZETTİN qui étaient maîtres de l'art de calligraphie Turc.

Dans le domaine de l'architecture, depuis de l'antiquité à nos jours, on peut citer des artistes d'origine de Sumer, Caldée, Syriaque, et Turc-Islamique.

La fondation de l'académie d'Edesse qui joue un rôle important dans la littérature et philosophie, remonte aux temps avant J.C. Mais, précisément on peut considérer la fondation de celle-ci en 529 après J.C. Dans ce temps-là l'empereur byzantin JUSTIANOS avait fermé à Athènes les écoles où on enseignait la philosophie grecque. Les Netoriens étant tombés en contadiction avec les philosophes appartenant à l'église orthodoxe à Athènes et Byzance sont chassés par cette église et sont allés à Ourfa sous la présidence de TEODOSIOS et ont fondé l'académie d'Edesse. Dans cette

académie ils ont formé une culture nouvelle avec celle de Sumer, Assyrie, Grec et Pers. On enseignait à l'académie d'Edesse et aussi à celle de Carrahae (Harran) et de Nisibis (Nusaybin) la philosophie, la medecine, la littérature, les beauxarts, la théologie et l'astronomie. Les plus célèbres philosophes orientaux et occidentaux étaient l'objet de l'enseignement dans ces académies. Par exemple Boudha, Platon, Hipocrate, Calien, Aristo, Ptolome et d'autres philosophes indiens, égyptiens et de la Mésopotamie.

Les plus célèbres hommes de lettres et savants d'origine d'Iran de l'Académie d'Edesse étaient HIBA et PROBE. YAKUB était le savant qui onnaissait bien la langue araméene. Ces savants ont pu traduire les oeuvres scientifiques orientales en langue syriaque et araméenne.

L'Académie d'Edesse et les autres de la région d'Ourfa ont Joué le role précurseur de la Renaissance en Europe. Depuis de 1000 ans les philosophes et hommes d'art d'origine turco-islamique ont influencé beaucoup le développement de la science et de l'art. Tels que FARABI, IBNI SINA, IBNI RÜŞT, MUHIIDDIN-İ ARABI, MEVLANA, FUZULİ, YUSUF NÂBİ etc.

Les savants réputés qui se sont élevés aux temps de l'état Omayyade-Abbaside et celui de Seldjoukide ont fondé de base de la science moderne en appliquant la philosophie à la science à la technique.

Aux temps des Abgars de l'état Ossrhoön le grand poète et musicien BARDEŞAN (Bardezan) est né à Ourfa (Edesse) en 168 après J.C. Il s'est instruit à l'Académie d'Edesse. Son talent s'est développé en domaine de la poésie, musique et aussi de la theologie. Sa réputation s'est répandue largement. Pour la première fois il a introduit la poésie et la musique aux temples.

A la philosophie de BARDEŞAN on puet constater les traces de la philosophie indienne, iranienne, assyrienne et grecque. Il forma un style de soi-même et fonda l'école d'Edesse. On lui dit aussi «Platon de l'Est».

SUMMARY

URFA (URHA) THE CITY OF THE PROPHETS

Urfa is one of the first cities built in the world. Being called as the «City of the Prophets» today, Urfa is full of beautiful examples of ashlar erected all through the history of antic urban architecture. The whole conventional life in this city is in perfect harmony with this urban architecture. There is a rich and colorful traditional music and folklore of the city. Various characteristics of Urfa make it worthwhile to seen even today.

Both the city itself and its surroundings are full of antiquities dated back to very early periods. Urfa was one of the centers of the settlements which the Sumerians and the Hurrians, living in North Mesopotamia, built in prehistoric times. As the famous German art historian and archaeologist Eckhard Unger had stated, in a historical document it is revealed that Urfa was a city built by the Urshians and it was their capital.

The wheel was first discovered in these lands. The Sumerians, Hurrians, Urshians, Assyrians, Mitannis, and Maslems had created great and widely spread civilisations in these lands while they had agricultural and cultural activities. With the appearance of Moslem religion, the dark ages had begun to dawn and humanity had inclined to proceed towards innovations in these lands.

Before the Islam, the heathens living in this region were polytheists. With Christianity, the belief in a single god had

spread. About the middle of the 7. th century A.D., Urfa and its vicinity was captured by the Moslems under the command of Khalif Omar.

Beginning from the prehistoric times, Urfa and its surroundings were the center of education, training, culture and art of the civilisations referred above. Numerous famous pagan, Christian and Moslem scholars and scientists were bred here. Some of them had greatly influenced the western world with their ideas beginning from the 9.th century, guided the novelists and enlightened them.

The ashlar buildings of Urfa considered as antique and the urban-structure are the most significant aspects of the city. With its ashlar, Urfa bears the characteristic of being a «Museum City» and leans against the rocky hills extending towards Southwest. The castle built about three thousand years ago forms an impressive view with its double columns on the hills. In fact, it displays the magnificent ancient history of the East.

The double columns of the castle, probably built during the reign of the Orshöne dynasty before Christ, reminds us the traces of the influence of Rome in the East in regards to esthetics with the eagle shaped capitals. The epitaph incised on one of these columns in the Aramian language is partly mutilated. The inscription is dedicated to Queen Shal-mat, the daughter of Mano, king of Urfa (Urha). A sculpture of the Queen was placed on these columns. The inscription reads as follows, «I, the commander who captured this castle, the son of, erected these columns for Queen Shal-mat, daughter of great Mano.» It is assumed that the commander in question mentioned in the epitaph was someone called Aphtuha. However, the statue of Queen Shamnit was lost afterwards.

Almost nothing is left today of the wall of this historical city built about three thousand years ago. The main historical gates remaining today are Harran, Bey, Samsat, Zincirli, and Halepli Gates.

The Castle and the fish living in the sweet boiling waters of the Lakes with Fish (Balıklı Goller —Halil ür— Rahman and Ayn-i Zeliha) became the sacred symbols of this ancient city throughout the ages. The fish are actually the sacred fertility symbol of the goddess Atargatis. These fish, of the Cyprinus corpio family, have been eternally reproducing and enjoying life in these big, natural aquariums. Nobody is allowed to catch or eat them. According to believers, anyone eating them, would become blind because they are sacred since they are dedicated to Khalil Abraham and considered a tabu forever.

The Castle with double columns, circling the sacred Lakes with Fish is in a dominating position on the hills surrounding the ancient city on the Southwest. The esthetic composition of the Castle and the Lakes, make one feel the mystical, romantic and legendary atmosphere of prehistoric times. You feel the true history while wandering here.

Another true legend in regards to Urfa told all through the ages becoming the symbol of the city is the incident of Khalil Abraham and Nimrud. This true holy narrative was known both to the Christian and Moslem worlds all through history.

It is also said that Christ had come to Urfa (Urha) during the reign of king Abgar (Kara) V.. It is possible to be true for the king who was infested with an illness unknown in those days to have invited Christ to Urfa to cure him. There is even a rumor indicating that Christ was present in the opening of the first Christian church built here. Christ had talked to the king standing beside a spring near the temple, washed his face and drank water. Afterwards, while he was drying his face with his handkerchief, his very countenance was just on the handkerchief as if stamped. Since then, this incident which took place in Urfa is referred to in histories as Urfa «Edessa» Effigy «or» The incident of the Handkerchief (Mandillon). This sacred place is Ulu Cami.

Most of the buildings in the city as the mosques, mesjids (small mosques), medresses (Moslem theological school),

mouseloums, khans, public baths, annexes for social life, and houses are all the first examples or synthesis of traditions left by the Turks —Moslems, Abbasids— Zengis, Seljuks and the Ottomans. Ashlar urban remains of the Hurrians and cave burials of king Abgan, remaining from the times of Osrhoëns living here in the near past, are excavated near the Eyyubiye district and its vicinity. The region is very rich in archaeological remains.

There are still the remains of a very ancient temple built in the Assyrian period and called the Throne of Nimrud by the local folk which was transformed and on which the the Deyr— Yakub Monastery was built by the Christians. The historical Urfa and the ancient remains have no end if we attempt to mention all. The city has an ancient outlook even today to be considered as a unique museum. But this aspect of this ancient city which is a true attraction for contemporary tourism, escapes the eye because of ignorance. What is worse is that the rich esthetic characteristics are being demolished fastly and to a great extent because the ancient remains are torn down and new buildings are erected in their places.

İstanbul 1987

Mustafa Ayataç

Çeviren : Bilgi Altınok

BİBLİYOGRAFYA

- ATABEK, M.E., Ortaçağ Tababeti, İstanbul, 1977.
- AYATAÇ, Mustafa, Urfa (Edessa) Antik Yapısını Kurtarmak İçin Rapor, İstanbul, 1982.
- BAMMAT, Haydar, İslâmın Çehresi, İstanbul, 1975.
- BARTHOLT, W., İslâm Medeniyeti Tarihi, Çev. Fuat Köprülü, Ankara, 1973.
- BENİTO, E.G., Yeni Resim Hakkında, Çev. C.E. Arseven, İstanbul, 1947.
- DAWSON, C., Batının Oluşumu, Çev. D. Tayanç, İstanbul, 1976.
- EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname, Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş vd., İstanbul, 1983.
- GÜNEL, Aziz, Türk Süryaniler Tarihi, 1970.
- Güney Doğu, Yay.: Birinci Genel Müfettişlik, İstanbul, 1939.
- HİTTİ, K. Philip, İslâm Tarihi, I-IV, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.
- HUART, Clement, Arap ve İslâm Edebiyatı, Çev. S. Sezgin, Ankara, 1971.
- HUNKE, Sigrid, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Çev. S. Sezgin, İstanbul, 1972.
- İŞILTAN, Fikret, Urfa Bölgesi Tarihi, (Başlangıcından h. 210 - M. 825'e kadar), İstanbul, 1960.
- İPEK, A.N., Şiirlerde Urfa, Urfa, 1969.
- KARAHAN, Abdülkadir, Nabi, İstanbul, 1967.
- Kitabı Mukaddes (Bible), Çev. Ali Bey, 1958.
- KUMEYR, Y., İslâm Felsefesinin Kaynakları, Çev. F. Olguner, İstanbul, 1976.
- LOLIÉE, Frédéric, Histoire Littérature Compares, Des Origines au XX. e. Siécle, Paris.
- LOMBARD, Maurice, İlk Zafer Yıllarında İslâm, Çev. Nezihe Uzel, İstanbul, 1983.

- MAHMUT, S.F., İslâm Tarihi, Çev. A. Kavenoğlu - A. Sümer, İstanbul, 1973.
- MAZENOD, L., Les Musiciens Celebres, Paris, 1946.
- MAHZERİ, Ali, Ortaçağda Türklerin Yaşayışı, Çev. Bahriye Üçok, İstanbul, 1972.
- MOLTKE, H., Türkiye Mektupları, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul, 1969.
- OPPENHEİM, Max von, Tell Halaf - Une Civilisation Retrouvée en Mésopotamie, Paris, 1939.
- ÖZTUNA, Yılmaz, Türkiye Tarihi, I-II, İstanbul, 1963.
- RASTGELDİ, Reşit, Hazreti İbrahim ve Urfa, Ankara, 1969.
- REFİK, Ahmet, Büyük Tarihi Umumi, V, İstanbul, 1927.
- RİCE, W.E., People's Dictionary of the Bible, New York, 1893.
- SEGAL, J.B., Edessa, The Blessed City, Oxford University Press, London, 1970.
- SPENGLER, Oswald, Batının Çöküşü, Çev. Giovanni Scognamille, İstanbul, 1978.
- TAVERNIER, J.B., XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, İstanbul, 1980.
- UNGER, Eckhard, Assyrische und Babylonische Kunts, Breslau, 1927.
- Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. H. Andreasyan, Ankara, 1987.
- ÜLKER, H.Z., Uyanış Deyrinde Tercümenin Rolü, İstanbul, 1935.
- VASİLİV, A.A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, I, Çev. A.M. Mansel, Ankara, 1943.
- WELLS, H.G., Kısa Dünya Tarihi, Çev. Ziya İshan, 1973.

DİZİN

A

- Abdi Efendi**, Urfalı çağdaş divan şairi, (1865-1940), 71.
- Abgar**, Mezopotamya'da 28 Edessa (Urfa) kralının adı, (MÖ. 132 - MS. 244), 5, 7, 42, 43, 46, 47, 58, 93, 108.
- Abgar VIII.**, 43, 44, 48, 59.
- Abgar**, IX., 60.
- Abuzer Akbıyık**, Urfalı çağdaş yazar ve müzik derlemecisi, 83.
- Ahmet Lobut**, Urfalı hattat, (Öl. 1932), 94.
- Ahmed Paşa**, Bursalı divan şairi, (? - Bursa 1497), 68.
- Ali Rıza Bey**, 1919'da Urfa Jandarma Tabur Kumandanı, 54.
- Ali Saip Ursavaş**, (1887 - 1939), Harbiyeden mezun oldu. 1920'de Urfa'da Jandarma Kumandanlığı yaptı. (Yüzbaşı). Kurtuluş Savaşında Urfa'da Kuvayı Milliye hareketinin Urfa Bölgesi Çeteci Milli Kuvvetlerin Kumandanı olarak üstün yararlıklar gösterdi. T. Cumhuriyetinin 1, 3, 4, 5 ve 6. devrelerinde Urfa mebusu olarak görev yaptı, 53, 109.
- Al-Ruha, Ruha**, Arapların Urfa'yı ele geçirdikten sonra şehre verdikleri ad, 1, 6, 25, 48.
- Amida**, Diyarbakır'ın antik adı, 6.
- Ananias (Hannan)**, Edessa (Urfa) kralı V. Abgar (Kara)'ın Hz. İsa'ya gönderdiği mektubu götürün kurulun başkanı, ressam, 7, 43, 47.
- Angkor**, Dini ülke ve Khemer krallarının eski başkenti, Yaçovarman (889 - 900) tarafından kuruldu, 118.
- Antiochos I.**, Kommagene kralı (MÖ. 325 - 261), 42.
- Aryu**, Urfa kralları Abgar'ların soyu, 42.
- Atargatis**, Suriyelilerin (Mezopotamya) bereket tanrıçası, 35.
- Ayn-i Zeliha**, Hz. İbrahim'i ateşe attıran Nemrud'un kızı, başka bir söylenceye göre Hz. İbrahim'in kızkardeşi. Ayn (kaynak) anlamında. Urfa'daki balıklı göllerden birisinin adı, 4, 34.

B

- Baal**, Batı Samilerinde, bereketli yağmurların ve yıkıcı yıldırımların tanrısı Haddad'a verilen ad. 5.
- Baba Halil Kirişoğlu**, Urfa'lı müzisyen ve bestekâr. 84.
- Bab-el Foutouh**, Bab-el Nasır, Bab-el Zueiylek, Kahire şehrinin surlarının kapılarının adları, XI. yy. da Urfa'lı üç kardeş mimar tarafından yapılmıştır. 98.
- Balışu**, Harran şehri yakınında eski bir şehir kalıntısı. 5.
- Bardesan**, (Bardaişan) Suriyeli sapkın mezhep kurucusu, şair, jeolog, eleştirmen ve gnostik filozof (154 - 222), 5, 58, 59, 60, 82.
- Bedii Kazancı**, Urfalı çağdaş bestekâr ve okuyucu. 89.
- Bedr El-Cemali**, XI. yy. Mısır'daki Fatimi Devleti'nin ünlü veziri, 98.
- Bedri Alpay**, Urfalı çağdaş yazar ve şair, 94.
- Behçet İzzettin Arabizade**, Urfalı ünlü hattat, (1881 - 1966), 94.
- Bermekiler**, Abbasi İmparatorluğunun ünlü vezirlerini yetiştiren İranlı aile, 49.
- Bible**, Eski ve yeni Ahit kapsayan kutsal kitap, 41.
- Bin-i el Ruhavi**, Urfalı âlim, 61.
- Bozan Bey**, Büyük Selçuklu emiri. Urfa'yı Bizanslılardan geri aldı. 1086. 51.

C

- Cabir bin-i Hayyan**, (VIII. yy. Harran - IX. yy. Harran) teolog, Harran Üniversitesi'nde Din ve Fizik - Kimya dersleri veriyordu, 50, 61, 62.
- Caracalla**, Roma imparatoru, (187 - Carrhae (Harran) 217), 107.
- Cemil Cankat**, Urfalı çağdaş bestekâr ve okuyucu, 89.
- Cyrille (Kyrillos)**, Aziz, İskenderiye Patriği ve Kilise bilgini, (380 - 444), 8.

C

- Çardak**, dört kemer üzerine kurulan gölgelik, Urfa'da taş evlerde ikinci kat cumbalı odalara verilen isim, 4, 97, 112.
- Çarmelik**, (fars.) Dörtmelik, 106.

D

Daişan, Urfa'daki Karakoyun deresinin antik adı, 109.

Damburacı Derviş, Urfalı ünlü müzisyen ve tambur ustası, 83, 84.

Dede Efendi, Urfalı ermiş, bilgin, 75.

Dir-i Mesih (Deyr-i Mesih), Hz. İsa'nın adına Urfa'da yapılan kiliselerden biri, Hz. İsa'nın bu kiliseyi ziyaret ettiği ve açılışında hazır bulunduğu söylenmektedir, 6.

Diyar-ı Mudar, Arapların Urfa ve çevresine verdikleri isim, 49.

E

Ebul Faraç, (Bar Hebreus), (Gregoire, Yahudi oğlu), Süryani tarihçisi, hekimi ve filozofu, (1226 - 1286), 26.

Edessa (Edes), (Bugünkü Urfa), Kuzey Mezopotamya'da şehir, II. - X. yy. arasında, Suriye'nin başlıca medeniyet merkezlerindendi. Makedonya'daki Edessa şehrine benzerliği için Seleucos şehre bu adı verdi. 1144'te bir akın yapan Türkler, şehri bir daha elden çıkarmamak üzere aldılar. IV. ve V. yy. da din - bilim okuluyla tanınmıştır, 5, 6, 8, 23, 26, 38, 42, 47, 51, 52, 53.

Efraim Sirus, Süryani din adamı ve yazarı, (306 - 373), 8, 59.

El-Hakem I, Endülüs Emevi hükümdarlarının üçüncüsü, (? - 822), 84.

El-Memun, (Abdullah bin Harun-ür Reşid), 7. Abbasi Halifesi, (786 - 833), 51, 102.

Ephtuha (Eftuha), Urfa kalesindeki sütunların üzerindeki krallıca Şelmit'e ait heykeli yaptıran (olasılıkla) kocası Urfa kralı (veya prensi, ?), 107.

Ernest Renan, Fransız yazarı (1823 - 1892), 6.

F

Fertile Crescent, (Bereketli Hilal), Mezopotamya'daki topraklara verilen ad, 45.

Friedrich II, ünlü Alman İmparatoru, (1194 - 1250), 52.

G

Gnostik, Bir din felsefesi sistemi; Bu sistemin taraftarları, her şeyi tam ve aşkın olarak bildiklerini ileri sürerler, 60.

Gomorre, Eskiden Filistin'de şehir. Rivayete göre SODOM şehri ile birlikte, gökten inen bir ateşle yok edildi, 42.
Gudea, MÖ. III. bin yılda Lagaş şehri kralı, 5.

H

- Hacı Hafız Nuri, Urfalı çağdaş müzisyen, bestekâr, 83.
Hafız Hamit, Urfalı müzisyen ve bestekâr, 89.
Hafız Kide (Kadir), Urfalı çağdaş müzisyen, 89.
Halil Tuğcu, Urfalı müzisyen ve bestekâr, 89.
Halilül-Rahman, Hz. Halil İbrahim'in doğduğu yer anlamında, 34, 69.
Hanel-Bağrur, Urfa yakınlarında Abbasi - Selçuklu devirlerinden kalan bir kervansaray, 106.
Harmonias (Armoni), Edessa (Urfa)'lı filozof Bardesan'ın oğlu, müzisyen, 58, 60, 82.
Harun-ül Reşid, Ünlü Abbasi Halifesi (766 - 809), 49, 81.
Hatra, Eski Mezopotamya'da antik bir şehir, 92.
Hâyriyye-i Nâbi, Urfalı filozof şair Yusuf Nâbi'nin oğlu Ebulhayr Mehmed Çelebi'ye ithaf ederektten yazdığı, ünlü terbiyevi manzum eser, 65, 66, 67, 69.
Hekim Dede, İslami devirde yetişen Urfalı bir tıp bilgini, 104.
Helmuth Von Moltke, (1800 - 1891), Alman mareşali, ünlü tarihçi, 8.
Hermeneutica, Yunan filozofu Aristo'nun ünlü eseri.
Hikmet Efendi, Urfalı divan şairi, (Ölm. 1267, Hicri), 71.
Hoyrat, Urfa'da kadınların söyledikleri Mani'lere «Me'ani», erkeklerin söylediklerine Horyat «Hoyrat» denir, 85, 86.
Hurri'ler, Eskiçağda, Anadolu'da devlet kurmuş bir kavim. Başkentleri Khurri (Urfa) idi, 27.
Hüseyin Paşa, Darendeli, XVIII. yy. da Urfa'da valilik eden devlet adamı, 103.
Hz. Circis, Bir peygamber, 103, 104.
Hz. Eyyub Sabri, Kuran'da adı geçen peygamberlerden biri, 36.
Hz. İdris, Kuran'da adı geçen peygamber, 36.
Hz. Şuayıp, Kuran'da adı geçen peygamberlerden biri, Urfa şehri yakınında bulunan antik Şuayıp şehrinin kurucusu. (urbanist, «Şehirli»), 36.

İ

- İbiş «İbrahim»,** Urfalı müzisyen, 84.
İbla, Harran şehrinin tarih öncesi adı, 5.
İbn Rüşd, Endülüslü Arap filozofu (Kurtuba 1126 - Merakeş 1198). Batı'da daha çok Averroes diye bilinir.
İbn Sina, Türk - İslâm filozofu ve hekimi (980 - 1037), Batı'da Avicenna diye anılır, 50.
İbn Teymiyye, Arap fıkıh ve kelâm —söz— bilgini (1263 - 1328), 61.
İbn Zehrin, Harramlı bilgin, 61.
İmadettin Zengi, Zengi hanedanının kurucusu, Urfa fatihi (Ölm. Caber - 1146), 52.
İran Okulları, (Urfa medreseleri) 363 yılında İranlılar tarafından kurulmuş bugünkü Üniversite niteliğindeki eğitim - öğretim kurumları, 45.
İsagoji, (Eisagoge), Yeni Eflatun'cu filozof Porfyrios'un «Kategorilere giriş» isimli eseri, 6.

J

- Justinianos,** Bizans imparatoru (483 - 565). 525 - 565 yılları arasında Bizans'a hükmetti, 44, 45, 109.

K

- Kaldeliler,** Eskiçağın Mezopotamyalı halkı, 27.
Karlman, Alman imparatoru, 49.
Kel Hamza (Şenses), Urfalı çağdaş bestekâr ve okuyucu, 83, 89.
Kemal Edip Kürkçüoğlu, (1901 - 1978), Prof. Dr., eğitimci, yazar ve dilci, 72.
Khurri, Urfa'nın eski adı, Hurri'lerin merkezi, 7, 26.
Kommagene, Eskiçağda Suriye'nin kuzeydoğusunda, Kilikya, Kapadokya, Armenia ve Kuzey Suriye arasında kalan bölge, 42.
Küfi, Hat yazı biçimi, Arap yazısının dik, sert ve köşeli olan eski ve ilk biçimi, 50, 93.

L

- Lütfü Bey,** Urfalı hattat, 94.

M

- Mahmut Tenekeci (Güzelgöz)**, Urfalı çağdaş okuyucu, folklorcu ve derlemeci, 89.
- Manđillon**, (Mendil), Hz. İsa'nın Urfa'da kutsal bir kaynağın suyundan içip, yüzünü yıkadıktan sonra mendiline sildiğinde suretinin mendile çıkması olayının söylencesi, 7, 47.
- Mâni**, (Me'ani) Urfa yöresinde kadınlar tarafından söylenen bir tür 7 heceli şiirsel şarkı, 85, 86.
- Mano (Kara Abgar V.)**, Hz. İsa ile mektuplaşan Urfa (Edessa) kralı; MS. 4 - 50 yılları arasında tam 47 yıl krallık yapmıştır, 43, 47.
- Mazda (Mazdek)**, İranlı din sapkını Mazdak'ın (MS. V. yy. sonu) din doktrini, atışe tapanlar, 59.
- Mecmelbahir**, Urfa'da Balıklı Gölle civarında çok güzel ağaçlı bir park, 1950 yılından sonra ortadan yokolmuştur, 10.
- Med-Halil**, Hz. İbrahim'in Urfa'daki ziyaretgâhı, 101, 104.
- Mehmet Kalfa**, Urfalı müzisyen ve bestekâr, 89.
- Mehmet Lobut**, Urfalı hattat, Ahmet Lobut Bey'in kardeşi, 94.
- Melesir**, Salkım salkım çiçekleri olan, olasılıkla yalnız Urfa'da yetiştirilmiş, güzel kokulu bir ağaç türü.
- Melik Yusuf bin Eyyub**, Eyyubi devletinin Emirlerinden biri, 104.
- Menon (Mano)**, Urfa (Urha) kralı X. Abgar'ın oğlu, 107.
- Mevlüt-Halil**, Hz. İbrahim Halil'in doğduğu, mağarasının bulunduğu yer.
- Meymun bini Mihran**, Harranlı kimya ve matematik bilgini, 61.
- M. Hulusi Kılıçaslan**, Urfalı çağdaş yazar, şair ve folklorcu, 72.
- Mıkım Tahir**, Urfalı çağdaş müzisyen ve bestekâr, 83, 88, 89.
- Mitanniler**, MÖ. II. yy.'da Yukarı Mezopotamya'da yaşayan halk.
- Muhammed bin-i Cabir**, Harranlı Astronomi bilginidir, 61.
- Mustafa Dişli**, Urfalı çağdaş şair ve nüktedan, (1924 - 1985), 73, 75.
- Mustafa Hacıkâmioloğlu**, (Büyük Hacı Mustafa), 1920'de Urfa Kurtuluş Savaşı'nın kahraman lideri ve Belediye Bşk. (1870 - 1933), 1. devre Milletvekili, 54.

N

- Nabu-Kadnazar, Üç Babil kralının ortak adı, 28.
Naci İpek, Urfa'lı çağdaş gazeteci, yazar, 23.
Nebi Efendi, Urfa'lı ermiş bilgin, 75, 104.
Nestorios, (380 - 451), İstanbul Patriği, 44.
Nesturi (Nasturi), Nestorios'un mezhebinden olan, 45.
Nike, mitolojik zafer ve erotizm tanrıçası, 92.
Nurettin Nâbi, Urfa'lı tarihçi ve yazar, 72.
Nurettin Zengi, Musul Atabeyi (Ölm. Harran - 1211), 52.
Nuri Bey, Urfa'lı hattat, 94.
Nuri Sesigüzel, Urfa - Birecik'li çağdaş müzisyen ve okuyucu, 89.

O

- Octavio Paz, Çağdaş Meksikalı ünlü yazar ve şair, 13.
Onikiler, 1920 yılında Urfa'yı işgal eden Fransızlara karşı Urfa'nın savunmasını üstlenen ve Kaleboynu mahallesinde Güllü Hacı Osman'ın evinde toplanarak and içen Urfa'lı oniki kahraman, 54.
Osrhoene, Eskiçağda Mezopotamya'nın kuzeybatı kısmı, Urfa (Edessa veya Orroes-Ruha) bölgesinde. Roma İmparatorluğu devrinde bazen bir eyalet, bazen de himaye altında hükümdarlarına Abgar denirdi) bir krallıktı, 42, 43, 44, 46, 48.
Osro (Hüsrev), olasılıkla Osrhoene devletinin kurucusu, 42.
Orhay, Urfa'nın antik adı, 25.
Orroes, Urfa'nın antik adı, 26.

P

- Palmira, Suriye'de antik bir kent, 92.
Pierre L'Ermit, Fransız vaizi (1050 - 1115), 51.
Plinius, Latin yazarı (62-114), 8.
Porfyrios, Yeni-Eflatun'cu filozof (234 - 305), 6.

R

- Rehavi, farsça, Reha veya Ruha (Urfa) şehir adından REHAVİ (Urfa şehrine ait), 7, 83.
Roha (Rohay), Semud kavminden bir hükümdar, Urfa kralı, 6, 25, 26.

S

- Sabiiler**, El-Cezire ve Harran'da yaşayan iki topluluğun (Paganist ve Hıristiyan) ortak adı (IX. - XII, yy.), 50.
- Sabit ibn-Kurra**, (836 - 901), Bağdat'ta ilahiyat öğrenimi gördü. Harran Üniversitesi'nde ilahiyat ve matematik dersleri veren gökbilimci, 61.
- Samosata**, (Bugünkü Samsat) eskiçağda Kuzey Suriye'de şehir. Fırat kıyısında, Urfa'nın (Edessa) kuzeyinde, 42.
- Sarazen**, Ortaçağda Batılıların Müslümanlara verdikleri ad, 8.
- Seleucos I Nikator**, Makedonyalı general (MÖ. 355 - 280), Selefkiler hanedanının kurucusu, 37, 38.
- Semud**, Kuran'ı Kerim'de adı geçen eski bir kavim, Asur hakiyetinde yaşadılar, 6.
- Sin (Ay)**, Sümerlerin, Akadların ve eski Arapların dinlerinde Ay tanrısı, 5, 28.
- Sir Austen Henry Layard**, İngiliz siyaset adamı ve Asur dili uzmanı (1817 - 1894). Koyuncuk'ta Ninova sarayının kalıntılarını ortaya çıkardı, 40.
- Sodom**, Eskiçağda Ürdün'ün alçak vadisinde bir şehir. Tarihte halkının kötü alışkanlıkları yüzünden Gomorre ile tanrının hışmına uğradı, 42.
- Sultantepe**, Urfa ilinin yakınında bir arkeolojik yer, 92, 107.
- Sus**, Eskiçağda Elam'da şehir. MÖ. V. bin yılda Kerha'nın (Khoaspes) kenarında kuruldu ve ancak Arap devrinde terkedildi, 26.
- Suut Kemal Yetkin**, Sanat tarihçisi, eleştirmen, yazar, (Urfa 1903 - Ankara 1980), 72.

S

- Selmit (Selma)**, Edessa (Urfa) kraliçesi, kral Makimo Abgar'ın kızı, 107.
- Şevket Efendi**, Urfalı divan şairi, 19. yy.'da yaşadı, 71.
- Şeyh Mes'ud**, Türk bilgini, Selahaddin Eyyubi'nin hocası, 75, 104.
- Şeyh Müslüm (Eba Müslüm Horasanî)**, Horasanlı kumandan ve devlet adamı (İsfahan 719 - Suruç 755), 104.
- Şükrü Algın**, Urfalı çağdaş şair (1934), 74.
- Şükrü Çadırcı**, Urfalı çağdaş müzisyon, 89.

T

- Tennur, Ocak, fırın, tandır, 39.
- Terah (Azer), İbranicilerin atası; İbrahim, Nahor ve Harran'ın babası. Önce Kalde'de Ur şehrinde yaşadı, sonra ailesi ile birlikte Kuzey Mezopotamya'da Harran şehrine göç eden heykeltraş, 28.
- Theodoros, Mesisli (Mopsuestia), Yunanlı ilahiyatçı (350'ye doğru - 428), Nesturi'liğin kurucusu sayılır, 44.
- Théodose, Bizans İmparatoru, 8.
- Tuhfat ül-Harameyn, Nâbi'nin hac yolculuğunda gördüklerini yazdığı kitap, 66.

U

- Ur, MÖ. III. bin yılda Mezopotamya'da kurulan şehir devleti, 25, 26, 27, 28, 34.
- Urfalı Hibas, Süryani piskoposu (380'e doğru - 457), 436'da Urfa piskoposu oldu. Dilci.
- Urfalı Mateos, ünlü vekayinüvis, Haçlı Seferleri zamanında yazdığı günlükleriyle dünyaca tanınan tarihçi (X. yy. Urfa - 1144 Urfa), 8, 22.
- Urfalı Yakub, Büyük aziz, Nisibis Piskoposu, edebiyatçı, şair, (Nisibis «Nusaybin» 270 - Edessa «Urfa» 338), 6.
- Urha (Urhai), Urfa şehrinin antik çağdaki adı, 3, 9, 15, 18, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 58; 59; 60; 81, 107, 123, 124.
- Urschu, MÖ. 2600 yıllarında Urfa ve çevresinde kurulan, Urschu uygarlığının merkezi. Urfa şehrinin adı ve bulunduğu yer, 5, 25, 26, 41.

V

- Vefik Bey, Urfalı hattat, 94.

Y

- Yahya Bermeki, (739 - 805 Urfa), Harun Reşid'in ünlü veziri, 104.
- Y. Nikalaos Damaskios, Yeni Eflatun'cu filozof (480'e doğru Şam - VI. yy.'ın ilk yarısı), 47.

Yunus el-Harrani, Tıp ilminde şöhret yapmış Endülüs (İspanya)'a kadar seyahat etmiştir, Harranlıdır, 61.

Yusuf Nâbi, Büyük Türk - Osmanlı şairi ve eleştirmeni, sosyolog, (1642 Urfa - 1712 İstanbul), 1, 2, 13, 51, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 75.

Yusuf Paşa, Osmanlı devri Urfa valilerinden (1120 - 1708), 103.

Z

Zenon, Doğu Roma İmparatoru, (474 - 491), 45.

Ziryab, Harun ır-Reşid'in sarayında yetişen, Doğulu ünlü müzisyen ve şair, (IX. yy.), 82, 83, 84.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

TUR